

**T.C. İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DERVİŞ HÂFİZ ABDÜLKADİR
GALEBE-İ SULTÂN-I AŞK
(METİN-İNCELEME)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İbrahim KOLUNSAĞ

Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı

Programı: Türk Dili ve Edebiyatı

TEMMUZ 2012

**T.C. İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DERVİŞ HÂFİZ ABDÜLKADİR
GALEBE-İ SULTÂN-I AŞK
(METİN-İNCELEME)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**İbrahim KOLUNSAĞ
(1010080003)**

Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı

Programı: Türk Dili ve Edebiyatı

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 27.06.2012

Tezin Savunulduğu Tarih: 11.07.2012

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ömür CEYLAN

Jüri Üyeleri: Prof. Dr. Ömür CEYLAN

Yrd. Doç. Dr. Oktay Selim KARACA

Yrd. Doç. Dr. Esin AKALIN

TEMMUZ 2012

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
GİRİŞ	1
Şerh ve Şerh Edebiyatı	1
1. BÖLÜM: HÂFİZ-I ŞÎRÂZÎ	7
A. Hayatı	7
B. Eseri	10
C. Türk Edebiyatında Hâfız Şerhleri	12
2. BÖLÜM: DERVİŞ ABDÜLKADİR	14
A. Hayatı	14
B. Eserleri	15
C. Edebî Kişiliği	16
3. BÖLÜM: GALEBE-İ SULTÂN-I AŞK'IN İNCELENMESİ	18
A. Şerh	18
1. Gramer Terimleri.....	18
2. Edebiyat Terimleri	23
a) Vezin.....	23
b) Nazım Şekilleri.....	24
c) Edebî Sanatlar	25
3. İçerik Özellikleri.....	26
a) İktibaslar.....	26
1. Ayet ve Hadisler	26
2. Manzum İktibaslar.....	35
3. Mensur İktibaslar	40
4. Darb-ı Mesel, Kelâm-ı Kibâr ve Sufi Sözleri	43
b) Göndermeler.....	46
c) Tasavvuf Terimleri	48
d) Faydalanılan İlimler	53
1. Tefsir.....	53

2. Hadis.....	54
3. Fıkıh.....	54
4. Kelâm	54
5. Hikmet.....	55
B. ŞARİH	56
1. Şerh Metodu	56
a) Gönderme	59
b) İktibas.....	59
2. Üslup	60
a) Didaktik Özellikler	60
b) Şerh-Vaaz Münasebeti (Konuşma Üslubu)	61
c) Soru Cevap	63
d) Örnek Gösterme	63
e) Sonuç Çıkarma	64
3. Dil	64
SONUÇ.....	68
KAYNAKÇA	70
4. BÖLÜM: METİN.....	73
DİZİN	174

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen madde
bkz.	: bakınız
C.	: Cilt
çev.	: çeviren
der.	: derleyen
haz.	: hazırlayan(lar)
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
KTBY	: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları
ö.	: ölümü
Ör.	: Örnek
r.	: rumî
s.	: sayfa
S.	: Sayı
TALİD	: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
TDEAD	: Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	: Tercüman
ty.	: tarih yok
vb.	: ve benzeri
YKY	: Yapı Kredi Yayınları

Enstitüsü : Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Programı : Türk Dili ve Edebiyatı
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ömür Ceylan
Tez Türü ve Tarihi : Yüksek lisans-Temmuz 2012

ÖZET

Derviş Abdülkâdir'in *Galebe-i Sultân-ı Aşk* isimli eseri İranlı meşhur şair Hâfız-ı Şîrâzî'nin bir gazeline yazılmış şerh metnidir. Bu metinden hareketle hazırlanan tezimiz, giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde şerh kavramı ve şerh edebiyatı genel olarak ele alınmış, birinci bölümde Hâfız-ı Şîrâzî, ikinci bölümde Derviş Abdülkâdir tanıtılmıştır. Üçüncü bölümde *Galebe-i Sultân-ı Aşk*, şerh ve şârih başlıkları altında incelenmiş ve son bölümde latin harflerine aktarılmıştır.

Anahtar kelimeler: Derviş Abdülkâdir, *Galebe-i Sultân-ı Aşk*, Hâfız-ı Şîrâzî, Şerh.

University : Istanbul Kültür University
Institute : Institute of Social Sciences
Department : Turkish Language and Literature
Programme : Turkish Language and Literature
Supervisor : Prof. Dr. Ömür Ceylan
Degree Awarded and Date : MA – July 2012

ABSTRACT

Derviş Abdülkâdir’s *Galebe-i Sultân-ı Aşk* is a “sharh” (commentary) on the well-known Iranian author Hâfız’s poem. This thesis is composed of an introduction and four parts. The introductory part of this study is a general discussion of “sharh” and “sharh literature”. The first and second parts include information about Hâfız and Abdükadir. In the third part, *Galebe-i Sultân-ı Aşk* was analysed under the headings of “Sharh (commentary)” and “Sharih (commentator)”. The final part of the thesis consists of a transliteration of *Galebe-i Sultân-ı Aşk* into the Latin alphabet.

Key words: Derviş Abdülkâdir, *Galebe-i Sultân-ı Aşk*, Hâfız-ı Şîrâzî, Sharh (Commentary).

ÖN SÖZ

Tez konusu olarak seçtiğimiz Derviş Abdülkâdir'in *Galebe-i Sultan-ı Aşk* isimli eseri Hâfız-ı Şîrâzî'nin bir gazeline yazılmış bir şerh metnidir. Beyit veya gazel düzeyinde yapılmış birkaç şerhi hariç tutarsak Hâfız'la ilgili şerh çalışmaları Osmanlı şerh geleneği içinde Sürûrî, Şem'î, Sudî ve Mehmed Vehbi Efendi sıralamasıyla yapılagelmiştir. Bu eserlerin hepsi Hâfız'ın divanına yazılan şerhlerdir. Derviş Abdülkâdir'in bir gazelin şerhinden yola çıkarak bir eser yaratması orijinal bir çalışma olması nedeniyle tez seçimimizde etkili olmuştur. Ayrıca eserin h. 1339 (1920/1921) yılında yayımlandığını düşünürsek şerh geleneğinin Osmanlı'nın son zamanlarında geldiği noktaya dair bir fikir de elde edilebilir.

Tezimize, bir şerh metnini incelediğimiz için, Şerh ve Şerh Edebiyatı ile ilgili bir giriş yaptık. Birinci bölümde, Hâfız-ı Şîrâzî'nin hayatı, eseri ve Türk edebiyatında Hâfız şerhleri incelendi. İkinci bölümde, Derviş Abdülkâdir'in ulaşılabilen biyografik bilgileri, takiben eserleri ve edebî kişiliği hakkında bilgi verildi. Üçüncü bölümde, *Galebe-i Sultân-ı Aşk* incelemesi Şerh ve Şârih açısından yapıldı. Şerh başlığında eserde geçen gramer ve edebiyat terimleri açıklanıp örneklendirildi; içerik özellikleri Ayet, Hadis, Manzum ve Mensur Alıntılar, Darb-ı Meseller, Tasavvuf Terimleri ve Faydalanılan İlimler gibi alt başlıklar halinde incelendi. Şârih bölümünde ise yazarın şerh metodu, dili ve üslubu ele alındı. Sonuç bölümünde incelememizden sonra tezimizin geneliyle ilgili elde ettiğimiz veriler aktarıldı. Metinde geçen özel isimler, müellifler, eserler ve terimler Dizin'de belirtildi.

Dördüncü bölümde *Galebe-i Sultân-ı Aşk*, latin harflerine akıtarılmıştır. Burada eseri latinize ederken izlediğimiz yolu kısaca -madde madde- şöyle açıklayabiliriz:

- 1- Metinde geçen dua cümlecikleri [] içinde gösterildi.
- 2- Arapça-Farsça ibareler şârih tarafından meal olarak verilmediyse dipnot olarak çevirileri verildi.
- 3- Şârihin metin içinde düştüğü dipnotlar *işaretiyle verildi.

4- Metin içinde geçen eser isimleri italik dizildi.

5- Metin içinde geçen özel isimler ve müellifler bold dizildi.

6- Noktalama işaretleri metnin orijinalinde tutarsız olduğundan metnin daha rahat anlaşılması için düzeltildi.

7- Metin matbu olduğundan transkripsiyon yapılmadı. Son devir metni olduğundan okunuşlarda günümüz telaffuzu tercih edildi. Anın/onun, için/için gibi.

8- Şârih'in dipnotlarındaki Arapça Farsça ibareler yine aynı yerde parantez içinde çevrildi.

Tez çalışmamızın her aşamasında geniş ufku ve derin bilgileriyle her zaman yanımda olan danışman hocam Prof. Dr. Ömür Ceylan'a teşekkür ediyorum.

İbrahim KOLUNSAĞ

Temmuz, 2012

GİRİŞ

ŞERH ve ŞERH EDEBİYATI

“Şerh” teriminin sözlüklerdeki tanımlarına bakıldığında; “açma, ayırma; bir anlatım veya kitabı açıklama, yorumlama; bir şeyi açıklamak amacıyla yazılmış kitap”¹; “açıklama, ayrıntı verme, beyan etme; edebî metinleri yorumlama, yorum; bir kelime ya da pasajın yorumunu yapmak”²; “genişletme, bast etme, yayma, kesme, açma, arz etme, îzâh, beyân, tevsî‘, tafsîl, te’vîl, tefsîr”³, anlamlarına rastlanır. Edebî terim olarak ise “şerh”; “bir metnin sırlarını, ince dikkatler gerektiren ifadelerini, içinde barındırdığı nükteleri açıklama ve yorumlama; bu yolda yazılan kitap”⁴, “bir edebî eseri, bir risaleyi veya bir kitabı kelime kelime açıp izah ederek, ihtiva ettiği bütün dil, anlam, sanat ve estetik özellikleri ile o eserin anlaşılmasını sağlamanın özlü bir ifadesi”⁵ şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanımların ortak özelliklerine bakıldığında aslında şerh başlığı altında yapılanın “bir metnin daha iyi anlaşılсын diye, o metni başkalarından daha iyi anladığı kanaatinde olan kişiler tarafından açıklanması”⁶ olduğu sonucu çıkartılabilir.

Şerhler eski metinlerde, müstakil olarak kitap şerhlerinin haricinde, derkenar (metnin sayfa kenarlarına düşülen notlar şeklindeki şerhler) ve metin içindeki mısra, beyit, cümle şerhleri şeklinde de görülebilir. “Hâşiye, hâmiş, telhîs, ta’likât gibi çeşitlere sahip şerhlerin genelde ortak yanları, açıklama gerektiren kelimeyi, mısraı, beyti, ibareyi, cümleyi ya da metni anlaşılır kılmak amacıyla açıklamayı esas almalarıdır”⁷. “Hâşiye, bir metnin, bir kitabın sahife kenarlarına veya altına yazılmış

¹ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, C. II, Ankara: TDK Yayınları, 2003, s. 2087.

² Sir James W. Redhouse, “Şerh”, *A Turkish and English Lexicon*, İstanbul, 1921, s. 1121.

³ Mehmed Bahâeddin, “Şerh”, *Yeni Türkçe Lûgat*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1997, s. 412.

⁴ Hüseyin Kâzım Kadri, “Şerh”, *Türk Lügati*, C. III, İstanbul: Maarif Matbaası, 1943, s. 217.

⁵ Muhammet Nur Doğan, “Metin Şerhi Üzerine”, *Osmanlı Dîvân Şiiri Üzerine Metinler* (haz. Mehmet Kalpaklı), İstanbul: YKY, 1999, s. 422.

⁶ Tunca Kortantamer, “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, *TDEAD*, S. 8, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1994, s. 1.

⁷ Mine Mengi, “Metin Şerhi, Tahlîli ve Tenkîdi Üzerine”, *Dîvân Şiiri Yazıları*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2000, s. 74.

metinle ilgili açıklamalardır. Hâşiye, şerhin daha iptidaî, daha az emek isteyen şeklidir”⁸. Hamiş de aynı anlama gelir. Telhis, daha çok, özetleme anlamındadır. “Ta‘likât da bir metni açıklayıcı düşünceler ihtivâ eden dipnotlardır”⁹.

Metnin anlamıyla ilgili bu terimler veya bir başka deyişle metni daha iyi anlama çabaları, yani konumuz olan şerh, “islam dünyasındaki birçok ilim dalında olduğu gibi Kur’ân’ı hakkıyla anlamaya ve anlatmaya yönelik araştırmalardan kaynaklanmaktadır. Kur’ân’ın meâli üzerine yapılan araştırmalardan doğan Tefsir ilmi, bu nedenle şerhin menşei kabul edilir. Tefsir ve şerh kelimesinin lûgatteki anlam yakınlıklarıyla beraber, tefsir kelimesinin önceleri her türlü metnin açıklanmasına alem olarak kullanılırken daha sonraları yalnız Kur’ânî bir ıstılah halini alınca önceki geniş mana sınırlarını şerh kelimesine terk ettiğini görüyoruz”¹⁰. Tarihî gelişim açısından bakıldığında, İslam dünyasında ilk dönemlerde, özellikle şiir alanında eserlerin ilgili yerlerine yapılan açıklamalar edebî alandaki şerhin ilk örnekleri olarak değerlendirilebilir. Ancak, X. yüzyıl ve sonrasında şârihler bu çalışmaları, filoloji, tefsir, kelim, felsefe alanlarındaki gelişmelerden de faydalanarak daha sistemli düzeye getirmişlerdir. “X. yüzyılda edebî tenkit ile ilgili eserlerin yazılmaya başlanmasından sonra edebî sanatlar için verilen şiir örneklerinin, anlaşılmasındaki güçlük nedeniyle genellikle şerh edildiği görülmektedir. Böylece edebî sanatlar esas alınarak beyit şerhlerine tahsis edilen müstakil eserler yazılmaya başlanmış, bu tür eserler şerh usulünün gelişmesini ve belli bir yöntemin doğmasını sağlamıştır. Arap edebiyatında teşekkül eden bu yöntem pek fazla değişikliğe uğramadan Fars ve Türk edebiyatlarında da uygulanmıştır”¹¹.

Şerh, çeşitli amaçlarla yapılabilir. Örneğin tasavvufî bir metnin şerh edilmesi, tasavvufa dair ıstılah ve sembollerin açıklanmasına imkan verdiği gibi bu sayede, eğer bir irşad faaliyetinden bahsediyorsak bir nevi eğitimi de gerçekleştirebilir. Öncelikle ve temel olarak, “bir metnin açıklanması gerekiyorsa, o metinde okuyucunun bilgisi, aklı, düşüncesi, sezgisi veya duygularıyla aşamayacağı bazı güçlüklerin varlığı kabul ediliyor demektir. Ayrıca metnin daha büyük ilişkiler manzumesi içerisinde mesela inanç veya düşünce sistemlerinde ne anlama geldiğini

⁸ Metin Akar, *Su Kasidesi Şerhi*, Ankara: TDVY, 1994, s. 13.

⁹ Akar, a.g.e., s. 13

¹⁰ Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2007, s. 1.

¹¹ Azmi Bilgin, “Eski Türk Edebiyatında Şerh”, *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Şöleni (11-13 Nisan 2001) Bildiriler*, Kayseri 2001, C. 1, s. 170.

anlamak ve anlatmak ihtiyacı da metinleri şerh ettirmiştir”¹². Ayrıca, “sanatçılar duygu, düşünce ve hayallerini bize umumiyetle dolaylı ifadelerle, üstü kapalı olarak anlatırlar. Şerh yapanın bu örtüyü açması, sanatkârın ne söylediğini, bir defa da kendi diliyle (veya okuyucunun diliyle) tekrar etmesi; nasıl söylediği konusunda da açıklamalar yapması lâzımdır”¹³. Dolayısıyla, edebî metinlerin gerek sanat kaygısıyla gerek sanat yoluyla bir mesaj verme kaygısıyla ama ancak metnin anlaşılabilirliğine imkan yaratarak şerh edildiğini söylemeliyiz.

Konumuzla ilgili olan edebî metin şerhlerinin metodu da gelenekselleşmiş olması nedeniyle aşağı yukarı sınırları çizilmiş bir plan dahilindedir. Özetle belirtmek gerekirse, “edebî metin şerhleri söz konusu metinde geçen bazı kelimelerin gerçek ve mecaz anlamlarının açıklanması, mazmunların çözümlenmesi, ibâre, deyim ve terimlerin çeşitli bilim dallarıyla olan ilişkilerinin belirtilmesi şeklinde yapılagelmiştir. Kur’ân, tefsir, hadis, tasavvuf vb. dinî bilimler, mitoloji, peygamber kıssaları, tarihî ve efsanevî kişilerle, din tarikat ve tasavvuf büyüklerinin menkabeleri, çağın gelenek ve görenekleriyle inançları göz önünde tutulmuş; şerhler bunlara dayandırılarak yapılmıştır”¹⁴. Kortantamer’in, klasik devir şiir metinlerinin özelliklerini sıralarken “.. Sarı Abdullâh Efendi’nin (ö. 1660) Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevîsi ile Tahir Olgun’un Mesnevî Şerhi arasında önemli bir fark yoktur”¹⁵ şeklindeki tesbiti gelenekselleşmiş şiir şerhlerinin ve aslında bu metodun geçmişten yakın tarihe ve hatta günümüze kadar belirleyici olduğunu göstermektedir. Tasavvufî şiirlerin şerhinde de yukarıdaki metoda benzer bir yol takip edilmekle birlikte didaktik özellikler ağır basmaktadır. Özellikle şârihler kelime düzeyinde açıklamalar yaptıktan sonra kelime ve ibarelerden neyin kastedildiğini açıklarlar. Doğu edebiyatlarında sıkça görülen menkıbe ve kıssa anlatımları da bu şerhlerde önemli yer tutar.¹⁶

Türk edebiyatında şerh ürünlerini, yazıldığı dile göre değerlendirirsek, Arapça-Farsça metinlere yazılmış Türkçe şerhler ve Türkçe metinlere yazılmış Türkçe şerhler olarak guruplandırabiliriz. Tabi ki bu değerlendirmeye Arapça veya Farsça eserlere yazılmış yine Arapça veya Farça şerhleri de eklemeliyiz.

---

¹² Kortantamer, a.g.e., s.1.

¹³ Akar, a.g.e., s.15.

¹⁴ Mengi, a.g.e., s. 74

¹⁵ Kortantamer, a.g.e., s. 3.

¹⁶ Bir örnek olmak üzere tezimizi oluşturan şerhin metoduna dair bkz. *Şerh Metodu*.

Bir başka tasnif şekli de “iki ana başlık halinde, Tasavvufî Şerh Edebiyatı ve Klasik Şerh Edebiyatı”¹⁷ şeklinde olabilir. Burada daha çok şerhi yapılan metinlerin muhtevasına göre bir değerlendirme söz konusudur. Bu iki tasnifin birleşimini şu şekilde yapabiliriz: “Türkçe manzumelere yapılmış şerh külliyatımız toplu halde gözden geçirildiğinde, Tahirü’l-Mevlevî’ye kadar yapılmış bütün şerhlerin tasavvufî manzumelerden seçildiğini, hem şâir hem de şârihlerin mutasavvıf olduğunu görürüz”¹⁸. Dolayısıyla, Tasavvufî Şerh Edebiyatı Türkçe şiirlere yapılmış Türkçe şerhlerden oluştuğundan, Klasik Şerh Edebiyatı ürünleri de Arapça-Farsça metinlere yazılmış Türkçe veya Arapça-Farsça şerhler olarak -tabi ki ele alınan metnin bir klasik olma vasfını kazandığını düşünerek- değerlendirilebilir. Ayrıca, şerh edilen metne bakış açısı da bir ayrıntı olarak değerlendirilebilir. Örneğin, tezimizi oluşturan şerh metni esasen klasik bir metindir. Fakat Derviş Abdülkâdir metni tasavvufî açıdan ele almış ve şerh etmiştir. Bu durumda Farsça bir metne yazılmış Türkçe şerhin klasik şerh grubuna ama ele alınışı bakımından da tasavvufî şerh grubuna girdiğini belirtmeliyiz.

Türk Edebiyatında XV. yüzyıldan başlayarak XIX. yüzyıl sonlarına kadar çeşitli alanlarda ortaya çıkan şerh metinleri başlı başına bir “şerh edebiyatı” kavramı oluşturacak kadardır. Tarihî olarak şerh edebiyatına bakıldığında, Eski Anadolu Türkçesi döneminde Yasin Tefsiri, Tebâreke Tefsiri, Mülk Suresi vb. tefsirlerin el yazmalarına rastlanır. “Bir kısmı Arapça ya da Farsçadan çevirme olan bu tefsirlerden, kimi metnin Türkçe karşılığını kısaca vermekle yetinir, kimi de uzun açıklamalar ve hikayelerle konuyu işler”¹⁹ Bu bakımından bu tefsirler, her ne kadar şerh metinleri olmasalarda şerh edebiyatı kavramının ilk örnekleri sayılabilir.

Edebî metinlerin dışında Osmanlı medreselerinde bazı eserlerin eğitim amaçlı şerh edildiğini görüyoruz. Bunlara örnek olarak; “başta temel hadis ve fıkıh kitapları olmak üzere esmâ-i hüsnâ ve dua mecmuaları (ör: *Delâilü’l-Hayrât*), akaidle ilgili eserler, hilye-i nebîler vb. çok sayıda dinî telifatın yanısıra dil, gramer ve astronomi sahalarda yazılmış eserler”²⁰ gösterilebilir. Ayrıca, “belâgatten *Miftâhu’l-Ulûm*, matematikten *Hülâsatü’l-Hisâb*, geometriden *Eşkâlü’t-Te’sîs*, fizikten *Hidâyetü’l-*

¹⁷ Ozan Yılmaz, *16. Yüzyıl Şârihlerinden Sûdî-î Bosnevî ve Şerh-î Gülistân’ı (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Doktora Tezi, İstanbul, 2008, s. 21.

¹⁸ Ceylan, a.g.e., s. 18.

¹⁹ Fahir İz, *Eski Türk Edebiyatında Nesir*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1996, s. 2.

²⁰ Ceylan, a.g.e., s. 2.

Hikme, astronomiden Çağminî metinleri”²¹ şerhler aracılığıyla eğitimde kullanılmıştır.

Konumuz olan edebî metinlerin şerhlerine gelince, Tasavvufî Şerh Edebiyatı olarak nitelenebilecek Türkçe şerhler doğal olarak dinî-tasavvufî karakterdeki eserlere yazılan şerhleri kapsamaktadır. Bu eserler daha çok Tasavvufî terbiyenin gerçekleşmesi amacına hizmet ederler. Bu alanda en çok, Yunus Emre, Niyazî-i Mısırî, Sümbül Sinan gibi mutasavvıfların şiirleri şerh edilmiştir. Ayrıca, Yazıcıoğlu'nun *Muhammediye*'si, İbnü'l Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem*'i, Şebüsterî'nin *Gülşen-i Râz*'ı vb. eserler de tasavvufî şerhlere aittir. İsmail Hakkı Bursevî, Salahaddîn-i Uşşâkî, Kemâleddîn Harîrizâde şârihler arasında en üretkenlerindedir.

“Arap edebiyatının klâsik dönem eserleri arasında yer alan *Muallakatu's-Seb'a*, *Dîvân-ı İbnü'l-Fâriz*, *Dîvân-ı İmreü'l-Kays*, *Dîvân-ı Ebî Mihcen el-Sakafî*, *Dîvân-ı Ka'b b. Züheyr*, *Dîvân-ı Mütenebbî*, *Makâmât-ı Harîrî*; fıkha dair *Hidâye*, *Ferâiz*, *Fıkhu'l-Ekber*, *Fıkhu'n-Nafî*, *Kasîdetü'l-Emâlî*; kelâm sahasında *Gurerü'l-Ahkâm*, *Akâidü'l-Adûdiyye*; tıpta, *Kânûn*, *Fusûl-i Bukrât*, *Muğnî*, *Mûciz*; kimyada *Şüzûr*, *Mükteseb*; astronomide *Mulahhas fi'l-Hey'e*, *Dâire*; mantık ilmiyle ilgili *Mantık*, *İsagûcî*, *Tehzîb*, *Metâli*, *Telhîs* gibi eserlerin Arapça, Farsça ve Türkçe sayısız şerhi vardır”²². Ancak, edebî metinler açısından Arapça eserlere yazılan Türkçe şerhler Farsçaya göre daha azdır. Yukarıdakilere ilaveten, birkaç esmâ-i hüsnâ, kırk hadis ve hilye-i şerif şerhleriyle Hazret-i Ali Divanı şerhleri yanında asıl ağırlık Ka'b b. Züheyr'in *Kasîde-i Bürde*, *Kasîde-i Bânet Sü'âd* ve Muhammed b. Saîd el-Busîrî'nin *Kasîdetü'l-Bür'e* ve *Kasîdetü'l-Bürdelerindedir*.

Farsça şerhlerle ilgili olarak daha çok edebî metinlerin şerh edildiğini söyleyebiliriz. “Osmanlı edebiyatında Muslihuddin Mustafa Sürûrî, Mustafa Şem'î Efendi ve Sûdî Bosnevî daha çok Farsça metinlere yazdıkları şerhlerle tanınır. Ayrıca İsmail Hakkı Bursevî, Abdullah Salâhî Uşşâkî ve Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin yanında İsmail Ankaravî (hazret-i şârih), Sarı Abdullah Efendi (şârih-i Mesnevî) ve Abdullah Bosnevî (şârih-i Fusûs) anılması gereken şârihlerdir”²³. Şerh açısından; Mevlâna'nın *Mesnevîsi*, Sâdî'nin *Gülistân* ve *Bostân*'ı, Attar'ın *Pend-i Attâr*'ı, Şebüsterî'nin *Gülşen-i Râz*'ı gibi ahlâkî-didaktik-tasavvufî mesnevîler ve Hâfız-ı

²¹ Yektâ Saraç, “Şerhler”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C.II, İstanbul: KTBY, 2006, s. 123.

²² Yılmaz, a.g.e., s. 10.

²³ Ömür Ceylan, “Şerh”, *İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVIII, İstanbul:TDV, 2010, s. 566.

Şîrâzî (ö. 1390), Molla Câmî (ö. 1492), Urfî-i Şîrazî (ö. 1591), Sâib-i Tebrizî (ö. 1671), Şevket-i Buhârî (ö. 1695) gibi şairlerin eserleri hem İran hem de Osmanlı sahasında en çok ele alınan eserlerdir. Ayrıca, “Farsça gazel, dúbeyt, rubâî, bend, muamma ve müstakil beyitlerin şerh edildiği eserler de vardır. Şücâ’-ı Moravî’nin Şerh-i Gazel-i Hâfız’ı, Mehmed İlmî b. Halil’in Şerh-i Gazel-i Molla Câmîsi vb.”²⁴ eserlerin yanında tezimize konu olan *Galebe-i Sultân-ı Aşk*’ı da örnek gösterebiliriz.

---

²⁴ Ceylan, a.g.m., s. 566

1. BÖLÜM: HÂFİZ-I ŞÎRÂZÎ

A. HAYATI

Kaynakların²⁵, Hâfız'ın biyografisine dair ittifak ettiği konu onunla ilgili elde yeterince bilgi olmamasıdır. Biyografisine dair en eski belge, Hâfız'ın çağdaşı Muhammed Gülendâm'ın onun ölümünden sonra divanını toplayıp bu divana yazdığı ön sözdür. Bu ön sözde Hâfız'ın ailesine ve özel hayatına dair bilgilere rastlanmamakla birlikte yaşadığı devirde ne kadar sevildiği ve şiirlerinin Horasan, Türkistan, Hindistan, Irakeyn, ve Azerbaycan'a kadar yayıldığı belirtiliyor. Ayrıca, Kur'ân'a düşkün oluşu, padişah meclislerine devamı, *Keşşaf* ve *Misbah*'a yazdığı haşiyeler, Arap şairlerinin divanlarına olan ilgisi, divanını toplayamamış olması ve hicri 791 (1388/1389) yılında vefat ettiği verilen bilgiler arasında. Ancak, Gölpınarlı'ya göre ölüm tarihi hicri 792'dir (1389/1390). Gölpınarlı bu tesbite ulaşırken bir grup kaynağın 791, bir grup kaynağın 792 tarihini işaret ettiğini, bir istisna olarak Devletşâh'ın 794 (1391/1392) tarihini gösterdiğini, ama asıl ayrımın 791 veya 792 yıllarında olduğunu ve Gülendâm'da aslında -olası istinsah problemleri yüzünden 791 olarak gözükse de-792 yılının işaret edildiğini belirtiyor²⁶. Sonuç olarak Hâfız'ın hicri 791/792 yılında öldüğünü söyleyebiliriz.

Devletşâh Tezkiresi'nde de lakabı ve adı Hâce Hâfız Şemseddin Muhammed olarak belirtilen şairin sözlerinin özenti, yapmacıklıktan uzak ve sade olduğu fakat

---

²⁵ Hafız-ı Şîrâzî ile ilgili verilen bilgiler şu kaynaklardan faydalanılarak derlendi: Abdülbaki Gölpınarlı (trc), *Hâfız Dîvânı*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1944; Zebihullah-i Safa; *İran edebiyatı tarihi : (Tarih-i edebiyat der İran III.cilt özet)*, çev.: Hasan Almaz, İstanbul: Nüşa Yayınları, 2005; Daniel Ladinsky (der), *Tanrı'nın kahkahasını duydum: Hafız'dan yorumlar*, çev.: Ayşe Gürol, İstanbul: MİA Basım Yayın ve Tanıtım Hizmetleri, [t.y.]; Yakup Kenan Necefzade, *Şirazlı Hafız Divanı*, İstanbul: Yeni Şark Maarif Kütüphanesi, 1966; Devletşâh b. Bahtışah Semerkandi, *Şair tezkireleri*, çev.: Necati Lugal, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011; Edward Granville Browne, *A literary history of Persia*, C. III, Cambridge: Cambridge University, 1958; Tahsin Yazıcı, "Hâfız-ı Şîrâzî", *İslam Ansiklopedisi*, C. XV, İstanbul:TDV, 1997, s. 103-106; Ebu Abdullah Muslihuddin, *Şirazlı Hafız'dan Gazeller*, çev.: Rüştü Şardağ, İzmir: Hepileri Matbaası, [t.y.].

²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Gölpınarlı, a.g.e., s. 2-3.

bu sözlerde hakikat ve ilahi bilgiyi ifade ettiği, zamanın nadir yetişenlerinden olduğu, sözlerinin insan gücünün dışına çıkan bir hali olduğunu ve büyüklerin ona “lisânü'l-gayb” dediği söylenir. Kur'ân bilgisinde eşi olmadığı, şiirde yalnız gazele meylli olduğu derviş ve ariflerle düşüp kalktığı, Bağdat'a bir türlü gidemeyişi, Timur'la yaptığı rivayet edilen görüşmesi de tezkirede geçer.

Doğumu 727/1327 yılı dolaylarına tarihlenen Hâfız'ın hayatı hakkında elde edilen bilgiler menkıbevî mahiyet taşır. *Meyhâne* adlı tezkireye göre, Hâfız'ın babası İsfahanlı Bahâuddîn isimli birisidir. Ticaretle uğraştığı belirtilen bu zat Fars Atabekleri döneminde Şiraz'a gelip yerleşmiştir. Annesinin ise Kazerunlu olduğu söylenir. Hâfız, üç kardeşin en küçüğüdür. Babaları ölünce kardeşler birbirinden ayrılmış, Hâfız annesiyle kalıp mahalle fırınında hamur işinde çalışarak geçimlerini sağlamaya, bir yandan da eğitimini sürdürmeye çalışmıştır. Şiraz'daki zamanın alim ve edebiyatçılarının derslerine katılarak Zemaşerî'nin *Keşşâf*'ı, Kadı Beyzâvî'nin *Metâli'ul Enzâr*'ı, Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-Ulûm*'u, Mutarrızî'nin *el-Misbâh*'ı vb. eserleri okuyup öğrenmiştir. Hocaları arasında Kıvâmuddin Ebü'l-Bekâ b. Mahmûd-ı İsfahânî-yi Şîrâzî gibi tanınmış kıraat ve fıkıh alimleri vardır. Kıvâmuddîn'le beraber on dört kıraate göre Kur'ân'ı ezberleyen Hâfız bir yandan da şiir söylemeye başlamıştır. Onun ilk şiirleri beğenilmese de rüyasında Hazret-i Ali'yi görerek şair olduğu rivayeti vardır. İstisnâsız bütün kaynaklarda ve *Galebe-i Sultân-ı Aşk*'da da “Lisânü'l- Gayb” ve “Tercümânü'l-Esrâr” diye anılan Hâfız'ın bu lakabları onun şiirlerine atfedilen ve çeşitli rivâyetlerle desteklenen kutsiyetle ilgilidir.

Mecmau'l-Fusaha, *Riyâzü'l-Arifin* ve *Âsârü'l-Acem* gibi kaynaklarda Hâfız'ın Şeyh Kemâleddîn adlı bir zatın oğlu olduğu ve atalarının bilgili kişiler olduğu nakledilir. Hâfız'ın babası Şîrâz'a gelmiş ve Hâfız, Şemseddin Abdullâh-ı Şîrâzî'den ders almıştır. *Hızâne-i Âmire* ve *Mir'âtü's-Safâ* adlı eserlerde Hâfız'ın Şah Numan adlı bir oğlu olduğu ve Hindistan'da öldüğü belirtilir.

Hâfız ömrünün hemen tamamını Şiraz'da geçirmiştir. Kaynaklar onun birkaç yeri ziyaret etme girişiminden bahsediyorlar. *Tarih-i Ferište*'ye göre Deken hükümdârının ilim erbabını himaye ettiğini duyan Hâfız, Deken'e gitmek istemiş ancak bir dizi maceradan sonra gemiye bindiğinde kopan bir fırtınadan ürkererek geri dönmüş ve hükümdar Mahmud Şah-ı Behmeni'ye bir gazel yazıp göndermiştir.

Hâfız'ın Bengâle valisi Sultan Gıyâseddin'le mektuplaştığı ve ona bir gazel yazıp gönderdiği eserinden anlaşılmaktadır. Ayrıca, İlhânilerden Sultan Ahmed tarafından Bağdat'a da çağrılmış bu davete de bir gazelle karşılık vermiştir. Hâfız'ın Şiraz'dan ayrıldığı yegane yer Yezd'dir ve bir gazelinde buradan Fars'a dönüşünü arzu ettiğini belirtir.

Hâfız'ın hayatına dair bazı ayrıntılar da şiirlerinden, tabii ki şiirin realiteyle bağlantısını da hesaba katarak- takip edilebilir. Birkaç örnek vermek gerekirse; gazellerinde geçen ibârelerden Arapça bildiği, Hâfız olup Kur'ânı on dört kıraate göre okuduğu, sevgilisiyle olan maceraları ve ayrılıklarının Hâfız'a verdiği üzüntüler eserinden anlaşılmaktadır. Sudî, iki gazelin, karısının ve oğlunun ölümü üzerine yazıldığını söyler. Hâfız, kıtalarından birinde Hâce Âdil isimli bir kardeşi olduğunu ve hicri 775'de (1373/1374) vefat ettiğini söylemektedir.

Hâfız'ın yaşadığı çağda Şiraz'da siyasi bir istikrardan bahsetmek mümkün görülmemektedir. Timurlenk'e gelene kadar yönetimin elden ele değiştiği görülür. Böyle bir dönemde şair himaye edildiği gibi zor günler de geçirmiştir.

Gazan Han zamanında Fars valisi Şeyh Cemâleddün Ebu İshak Hâfız'ı takdir ve himaye etmiştir. Şair bu zatın kısa süren hükümdarlık dönemini övmüştür. Hâfız'ın çağdaşı hükümdarlardan mutaassıp Mübarezeddin Muzaffer döneminde şair oldukça sıkıntılı zamanlar geçirmiştir. Muzaffer'in oğlu Şah Şuca ise babasından farklı karakteriyle taassup baskısını kaldırmış ve bu sayede Hâfız daha rahat günler geçirmiştir. Hâfız, Şah Şuca'nın hicri 786'da (1384/1385) ölümünden sonra 789'a kadar hüküm süren Zeynelâbidin'i ve onu tahttan indirerek gözlerine mil çeken yeğeni Şah Mansur dönemini görmüştür. Hâfız, Şah Mansur'un padişahlığını da bir gazeliyle kutlar. Hâfız döneminin son hükümdarı ise İran'ı işgal eden Timurlenk'tir.

B. ESERİ

Hâfız'ın tek eseri divânıdır. Bu divan “beş kaside, gazeller, Âhû-yı Vahşi, ve Sâkî-nâme adıyla tanınan kısa bir mesnevîden oluşur”²⁷. Dünya üzerinde birçok elyazması ve baskısı olan Hâfız Divanı ile ilgili “yakın zamana kadar şiirlerinin, bir rivayete göre kendisiyle de görüşmüş olan ve divanın çeşitli nüshalarının önsözünde sadece “Câmi” olarak anılan Gülendâd adlı bir kişi tarafından derlendiği kabul edilmekteydi. Yeni tesbit edilen eski tarihli üç divan nüshası, şiirlerin derlenmesine Hâfız daha hayatta iken başlanıldığını ortaya koymuştur. Bunlardan biri, Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan (Ayasofya, nr. 9945) ve Fars'ta hüküm süren İskender Mirza'nın emriyle 813-814 (1410-1411) yıllarında istinsah edilmiş olan nüsha, diğeri, Kâsım-ı Ganî ve Muhammed Kazvî'nin faydalandıkları Tetimme-i Dîvân-ı Hâfız adlı nüshadır. Bu nüsha Ayasofya nüshasından sonra istinsah edilmiştir”²⁸. Bunlara ilaveten Gölpinarlı'nın belirttiği²⁹ Seyyid Abdürrahim Halhali tarafından büyük bir gayretle hazırlanan ve 1306'da Tahran'da bastırılan nüsha da ilmi açıdan önemli görülmektedir.

Hâfız; kaside, rubai, kıt'a gibi şekillerde az da olsa yazmıştır. Ancak ona asıl ününü sağlayan gazelleridir. Rindane söylem, şiirlerindeki ahenk ve akıcılık, edebî sanatlarla yer vermesiyle birlikte mana ve ifadede açıklık, ilmi, ahlaki ve felsefi mazmunlar onun eserinin özellikleridir. Kendinden önceki şairlerden Hâcu'nun tasavvufî açılımı ve Selman'ın estetiği Hâfız'ın şiirlerinde tekamül etmiştir.

Hâfız'ın şiirlerinin tasavvufî açıdan değerlendirilmesinde karşıt görüşler vardır. Tezkirelerde, herhangi bir şeyhe intisab ettiği söylenmese de tasavvufî çevrelerde bulunduğu kayıtlıdır. Kimileri ise onu kayıtsız şartsız mutasavvıf olarak tanımlar: “Hâfız mutasavvıf ve hakîki bir dindar idi. Allâh'a, peygambere inanan, dine ve din adamlarına karşı saygılı ve ehl-i beyte yüreği yanan Hayyam gibi yobazlara isyan

²⁷ Zebihullâh, a.g.e., s. 187.

²⁸ Burada bahsedilen ve British Museum nüshasını da içeren diğeri divanlar, şerhler ve divanın diğeri dillere yapılmış tercümelerinin bir listesi için bkz. Yazıcı, a.g.m., s. 105-106.

²⁹ Gölpinarlı, a.g.e., s. 36-37.

bayrağını açarak onları mizanla hicv eden bir insandır. Mutasavvıftır”³⁰. Karşıt görüşlere örnek olarak Gölpınarlı ise, elde bilgi olmamakla beraber Hâfız’ın zamanının şeyhlerinden birine intisab etmiş olabileceğini söyledikten sonra Sudî’den, Hâfız’ın Attar’a bağlandığı ve Halvetî olduğu bilgisini verir. Ancak Sudî’ye katılmaz. Hâfız’ın Kalenderî olabileceğini söyler. Ancak Gölpınarlı nihayî görüş olarak Hâfız’ın şiirlerinden çeşitli örnekler verdikten sonra, “Artık Hâfız’ı koyu bir sofi, hatta bazılarının dediği gibi hakikati mecaz diliyle söyleyen bir zat olarak kabul etmek ve hemen her şiirinde görülen şarapla sevgiliyi tevile kalkışmak, ziyadece safdilliktir doğrusu. Hâfız, tasavvufî da bahsetmemiş değildir. Bazı gazelleri vardır ki tamamiyle tasavvufîdir. Fakat tasavvufu, hiçbir vakit mecaz diliyle söylememiş, bu husustaki fikirlerini de apaçık ifade etmiştir”³¹ der. Burada tezimizin maksadı Hâfız’ın tasavvufî kişiliğini isbata veya inkara kalkışmak değildir. Ancak eserinden bahsederken, *Galebe-i Sultân-ı Aşk* için Derviş Abdülkâdir’e ilham kaynağı olan Hâfız’ın tasavvufî yönüne dair görüşlerden örnek vermek istedik.

Kendinden önceki birçok şaire nazireler yazmış olan Hâfız özellikle Hâcu, Selman ve Hayyam’dan etkilenmiştir³². Türk edebiyatında ise Hâfız’ın etkisi yüzyıllara yayılır. Şeyhî ve Ahmet Paşa’da ağırlıklı olarak, kısmen Fuzûlî, Bâkî, Nef’î, Nedîm ve hatta Şeyh Galip’e kadar bu etki görülebilir³³.

Son olarak Hâfız’ın eseriyle ilgili “tefe’ül” yani fal açma geleneğinden de bahsetmeliyiz. “Hâfız’ın şiirleri, Gülendâm’ın da dediği gibi muhtelif vadide ve her taifenin zevkine uygun olduğu gibi niyete göre mana vermek imkânı da bulunduğundan, nihâyet garip tesadüfler de yardım ettiğiinden Hâfız’dan fal açanların çoğu istediklerine uygun bir beyitle, bir gazelle karşılaşmışlardır”³⁴. Ona Lisan’l-Gayb denmesinin sebeplerinden biri de budur.

---

³⁰ Necefzade, a.g.e., s.4.

³¹ Gölpınarlı, a.g.e., s. 15.

³² Bu etkilerin şiirlerle gösterildiği örnekler için bkz. Browne, a.g.e., C. III s. 293-298.

³³ Bunların şiirlerle desteklendiği örnekler için bkz. Gölpınarlı, a.g.e., s. 17-27.

³⁴ Gölpınarlı, a.g.e., s. 29.

C. TÜRK EDEBİYATINDA HÂFİZ ŞERHLERİ

Hâfız Dîvânı'na yazılan ilk şerh Mesnevî şârihi Surûrî'nindir (ö.1561). Bunu bir başka Mesnevî şârihi Şem'î'nin (ö. 1591) şerhi takib eder. Gölpınarlı'ya göre: “Şem'î, Mesnevî şerhinde olduğu gibi Hâfız şerhinde de birçok yanlışlar yapmış, Hâfız'ın birçok mazmunlarını anlayamamış, tasavvufî mânalar bulmak için yorulup durmuştur”³⁵. Daha sonra Hâfız Divanı'nın bütün kaynaklarda en mükemmel şerhi olarak vasf edilen Sûdî'nin (ö. 1600) şerhi gelir. Gölpınarlı bu şerh için şunları söyler: “Sûdî, şerhinde Surûrî ile Şem'î'nin hatalarını da alaycı bir tarzda ve âdeti veçhiyle biraz da mütaarrız bir ifade ile yer yer işaret eder. Sûdî, Hâfız'a ait menkabe kitaplarını görmüş, şifahî rivayetleri tespit etmiş, mazmunları tahlil ederken en âdi bir giyime kadar o devrin bütün hususiyetlerini araştırmış, gazeller arasına karışan ve Hâfız'a ait olmayan gazelleri büyük bir isabetle bulmuştur. Farsçaya iyiden iyiye vakıf olan Sûdî, iyi de tarih bilir. O devirde Şiraz'da saltanat süren ve vezirlik eden padişahlarla vezirlerden ve bunlarla çağdaş olanlardan, Hâfızla muasır bulunan şairlerden, münasebet düştükçe bahseder. Üstadı Molla Halîmî ile Camî'nin kız kardeşi oğlu Molla Muhammed Emin ve divan sahibi Mevlânâ Sabûhiyy-i Bedahşî, Molla Ahmed-i Kazvinî, şeyh, molla ve şair olan Huseya-i Harzemî, Molla Muslihuddin-i Lârî ve Necef'te mücavir olan Mevlânâ Efdaleddin gibi devrinin büyük âlimleriyle Hâfız'ın müşkül beyitlerini müzakere ettiğini bir münasebetle kaydeden Sûdî, Hâfız'ı hakikaten pek mükemmel anlamıştır³⁶. Sûdî şerhinin övgüsüne dair başka bir örnek ise şöyledir: “Bugün bütün dünyada, Hâfız'a ilişkin gazellerin eklenmişlerini ayırıp işaret eden ve gerçeğe en yakın gazelleri gösteren ve yorumlayan ilk inceleyici olmak şerefî, Osmanlı Türklerinden Sûdî efendinin hakkıdır. Ünlü Sadr-ı a'zam İbrahim Paşa'ya hocalık etmiş, kendisi de iyi bir öğrenim görmüş olan Sûdî'nin Fars dilindeki derinliği ve Hâfız çeviriciliği gerçekten

---

³⁵ Gölpınarlı, a.g.e., s. 27.

³⁶ Gölpınarlı, a.g.e., s. 28.

övülmeye değer³⁷. Hâfız Divân'ı şerhleri Kefevî Hüseyin Çelebi (ö. 1601) ve Mehmed Vehbî-i Konevî (ö. 1828)³⁸ ile son bulur.

Dîvan şerhlerine ilaveten, yine Sûdî'nin *Şerh-i Ba'z-ı Gazeliyyât ez-Divân-ı Hâfız* ve *Şerh-i Beytü's-sânî min Dîvan-ı Hâfız-ı Şîrâzî* adlı eserleri; Şüca'-i Morevî'nin *Şerh-i Gazel-i Hâfız*'ı ve nihâyet tezimize konu olan Derviş Abdülkâdir'in *Galebe-i Sultân Aşk*'ı Hâfız gazeli olarak eklenmelidir.

---

³⁷ Muslihuddin, a.g.e., s. 6.

³⁸ Yukarıda geçen Hafız Dîvan'ı şerhlerine ait nüshaların hangi kütüphanelerde kayıtlı olduğuna ve genel olarak şerh literatürüne dair bilgi için bkz. Ozan Yılmaz, "Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü", *TALİD*, C. V, S. 9, 2007, s. 271-304.

2. BÖLÜM: DERVİŞ ABDÜLKADİR

A. HAYATI

Derviş Abdülkâdir'in hayatına dair araştırmalarımız sonucu sadece Sadık Albayrak'ın *Son Devir Osmanlı Uleması* adlı eserinde bilgiye rastladık³⁹. Bu bakımdan Albayrak'ın eserindeki biyografik bilgiyi olduğu gibi aktarıyoruz:

“HÂFİZ ABDÜLKADİR EFENDİ (İzmirli)

Derviş Mehmet Efendi'nin oğlu olup 1281 h. (1864/1865) senesinde İzmir'de doğmuştur. İbtidâî ve Rüşfî mekteblerinde tedristen sonra Müderris Hâfız Abdullah Efendi'nin halka-i tedrisinde ulûm-u Arabiyyeyi tahsil ve ikmalle icazetname almıştır. İzmir'de bulunan İran Mektebinde üç sene kadar Farisî tederrüs etmiştir. Bahariye ve Darü'l-Mîrac namında risaleler te'lif etmiştir. 14 Temmuz 1308 (1890/1891) tarihinde İzmir Merkez Mahkeme-i Şer'iiyesi Kâtibliği'ne aidatla tayin edilmiş ve 5 Teşrinisani 1325'de (1909) 250 kuruş maaşla tanzif edilmiştir. 13 Teşrinievvel 1330'da (1914) vazifesinden azl edilmiştir. Ayrıca İran Mektebinde üç sene Arapça ve Farsça Muallimliği ve Islahane Mektebinde iki sene muallimlik vazifesini ifa etmiştir, (c. 5, sh. 21/1, dosya: 1740)”⁴⁰.

---

³⁹ Derviş Abdülkâdir'in doğum tarihi itibarıyla, *Heşt Bihîşt'ten Tuhfe-i Nâilî'ye* kadar şair tezkirelerimizde ismine rastlanması mümkün gözükmemektedir. *Sicill-i Osmânî, Osmanlı Müellifleri, Son Asır Türk Şairleri* gibi yakın dönem biyografik eserlerde de bir bilgi yok. *Sefinetü'l- Evliyâ* ve şerhe dair yapılmış bazı tezlerde incelendi. Tezimizin inceleme bölümünde de görüleceği gibi *Galebe-i Sultân-ı Aşk'da* da şârih eserine biyografik bir detay yansıtılmamıştır. Albayrak'ın tabiriyle *Sicill-i Osmânî* ve *Osmanlı Müellifleri* adlı eserlere “zeyl” durumundaki eseri Derviş Abdülkâdir'le ilgili bulabildiğimiz yegane biyografik bilgidir.

⁴⁰ Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı: (ilmiye ricalinin teracim-i ahvali)*, C. I, İstanbul : Medrese Yayınları, 1980, s. 132.

B. ESERLERİ

1- *Galebe-i Sultâb-ı Aşk*: Tezimizin konusu olan bu eser, İzmir’de Matbaa-i Vilâyet’te h. 1339 (1920/1921) yılında basılmıştır. Herhangi bir yazma nüshasına rastlanmamıştır. Eserin içeriği ile ilgili inceleme bölümüne bakılabilir. İSAM Kütüphanesinde baskısı vardır.

2- *Dürerü’l- Mi’râc*: İzmir Ahenk Matbaası’nda h. 1320’de (1902/1903) basılmıştır. Eserin iç kapağında, “Mevlânâ Abdurrahman Cami Kuddise Sırruhu’s-Samî Efendimiz Hazretlerinin te’lif fermaları olan risâle-i Miraciyeleridir” kaydı bulunmaktadır. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezinde, Süleymaniye ve Millet Kütüphanelerinde de baskıları vardır.

3- *Ömer Hayyam ve Hasan Sabbah ve Ebü’l-Kasım’ın Misli Mesbuk Olmayan, Mütalaaya Şayan; İbret Amiz Bir Tercüme-i Ahvali*: İzmir, Marifet Matbaası’nda h. 1340’da (1921/1922) basılmış biyografik bir eserdir.

4- *Câmî’nin Yusuf u Züleyhâ Kıssası’nın Şerhi*: Galebe-i Sultân-ı Aşk’da şârih bu eseri şerh ettiğini söylemiştir. Ancak esere ulaşamamıştır.

5- *Mantıku’t- Tayr Şerhi*: Derviş Abdülkâdirîn tezimizde bahsettiği ve ulaşamayan bir başka eseri.

6- *Dürerü’l-Ahlâk*: Tezimizde bahsi geçen eserlerden biri. Şârih basılmadığını kendi belirtiyor.

7- *Mantıku’t-Tayr’da geçen Şeyh San’ân Hikayesinin Şerhi*: Şârihin parasızlık yüzünden bastıramadığını söylediği bir eseri.

8- *Mesnevî-i Dervîş-i Kâdirî*: Şârihin, *Galebe-i Sultân-ı Aşk*’da Münâcâtından örnek verdiği mesnevîsi. Ulaşamayan eserlerinden.

C. EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Derviş Abdülkâdir için söylenmesi gereken ilk şey onun Hâfız ve mutasavvıf oluşudur. Kur’ân-ı Kerîm’e ve hadislere hakimiyeti yaptığı iktibaslardan da bellidir. Tasavvufî eserlerin öncelikli amacı, hitap ettiği kitleyi edebî bir yolla uyarmak, onları eğitmek ve “doğru yol”u bulmalarını sağlamaktır. Nitekim *Galebe-i Sultân-ı Aşk*’da da bu özellikler oldukça baskındır. Örneğin şârih eserini bir ihtarla bitirir. Burada, “Ey evliyâ-i etfâl! Çocuklarımıza ibtidâ dînimizin ulviyyetini bildirmeye bâis olan Arabî ve Fârisî lisânlarını tahsîl ettirmeye gayret edelim ki esâs-ı dîni kemâliyle öğrensiner (s. 172)” diyerek okuyucuyu uyarır. İnceleme bölümünde de görüleceği gibi bu didaktik üslub onun en belirleyici özelliklerindedir.

Derviş Abdülkâdir sadece bir şârih değildir. Şerh ettiği metne, konunun akışına göre, kendi yazdığı şiirlerini de ekler. Şairlik tarafı onun göze çarpan önemli özelliklerindedir. *Galebe-i Sultân-ı Aşk*’ta, bahsettiği diğer eserlerinin yanında kendi yazdığı mesnevîsinden de örnek vardır (bkz. *Manzum İktibaslar*). Arapça ve Farsçaya olan hakimiyetiyle gerek nazım gerek nesir alanında üç dili birlikte kullanır (bkz. *Dil*).

Şerhe konu olan gazelin müellifi, meşhur İran şairi Hâfız’a dair görüşleri Derviş Abdülkâdir’in edebî kişiliğine ışık tutar. Hâfız’ı muhakkak Allah dostu ve pir olarak görür. Kendisi de bu pire mânevî bir intisabda bulunabilmek için eserini yazmıştır. Hâfız’ın sadece mânevî tarafı değil edebî tarafı da –şerh ettiği gazelin dışında- diğer bütün iktibaslarıyla eserde geniş bir yer tutar.

Fars edebiyatına vukûfu eserde rahatlıkla gözlenebilen bir özelliktir. Klasik şairlerden; Hasan-ı Dehlevî, Abdurrahman Câmî, Mevlânâ, Sâib, Attar, Hayyam, Hâfız gibi örnekler sadece onun yaptığı iktibasların bir dökümünü göstermez, aynı zamanda bu iktibasları konuya göre yerinde ve edebî bir şekilde kullanması bu edebiyat hakkındaki bilgisine işaret eder. Kendi şiirleri yanında Câmî’nin *Yusuf u Züleyha*’sı, Attar’ın *Mantku’t-Tayr*’ı ve *Şeyh San’ân* hikayesine yaptığı şerhler Fars edebiyatına olan hakimiyetin sanatçı düzeyindeki yansımalarıdır. Muhakkak ki bir esere şerh yazmak için öncelikle onu bütün yönleriyle anlamak ve duymak lazımdır.

Sadece Fars edebiyatı değil kendi kültürü de Derviş Abdülkâdir'in eserinde izlenebilir. Sufi sözleri, kelâm-ı kibarlar, atasözleri Şerhinin önemli kaynaklarındandır. Mellifini belirtmediği nazım veya nesir birçok örnek onun edebî kişiliğini besler (bkz. *İktibaslar*).

Özetle, dinî bilgisi, mutasavvıf kişiliği, Őairlięi yanında yaptığı diğer Şerhler, Fars edebiyatı ve kendi kültürünün kaynaklarına olan hakimiyeti ve bütün bu özelliklerden kaynaklanan oldukça kapsamlı bir Şerh anlayıŐı onun edebî kişiliği hakkında eserinden yola çıkararak söyleyebileceğimiz ana çizgilerdir.

3. BÖLÜM: GALEBE-İ SULTÂN-I AŞK'IN İNCELENMESİ

A. ŞERH

1. Gramer Terimleri⁴¹

Derviş Abdülkâdir, *Galebe-i Sultân-ı Aşk*'da, metni oluşturan Hâfız gazeli beyitlerini, kendi beyitlerini veya alıntıladığı bazı ibareleri öncelikle “müfredat” başlığı altında gramer açısından incelemiştir. Bu sebeple, şerhin bu bölümlerinde çeşitli gramer terimleri geçmektedir. Metnin anlaşılmasına katkı sağlayacak bu terimleri alfabetik olarak dizip anlamlarını ve örneklerini vererek incelememize başlıyoruz.

Atf-ı tefsîr: Aynı anlamda olan iki kelimenin yan yana kullanılması.

Ör) {ادراك} de burada anlamak, akıl erdirmek ma'nâsına if'âl bâbından masdar olup {شناخت} kelimesine atf-ı tefsîr vâki' olmuştur (s. 75).

Cem'-i killet: Azlık çoğulu. Üç ile on arasındaki sayılara delâlet eden kırık çokluk kalıpları olup dört kalıbı vardır: ef'ul, ef'âl, ef'ilet, fi'let.

Ör) {اطوار} da uslûb u ahvâl ma'nâsına olan {طور}ın cem'idir. Bu gibi cem'lere cem'-i killet denir (s. 135).

Edât-ı haber: Bildirme eki; dîr ek fiili.

---

⁴¹ Gramer terimlerinin anlamları için şu kaynaklardan faydalanılmıştır: Nusrettin Bolelli, *Arapça Dilbilgisi Nahiv Sarf ve Terimleri*, İstanbul: Yasin Yay., 2006; Ahmet Cevdet Paşa-Fuat Paşa, *Kavâ'id-i Osmâniyye*, haz.: Nevzat Özkan, Ankara: TDK Yay., 2000; Ahmet Cevdet Paşa, *Medhal-i Kavâ'id*, haz.: Nevzat Özkan, Ankara: TDK Yay., 2000; Ahmet Cevat Emre, *Türkçe Sarf ve Nahiv Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv*, haz.: Gülden Sağol, Erdal Şahin, Nurgül Yıldız, Ankara: TDK Yay., 2004; Tâhir Ken'ân, *Kavâ'id-i Lisân-ı Türkî*, haz.: Leylâ Karahan, Ülkü Gürsoy, Ankara: TDK Yay., 2004.

Ör) Bir de {بود} kelimesi burada {است} ma'nâsına edât-ı haber de olabilir (s. 88).

Edât-ı ta'lîl: sebep edatı (için, çünkü).

Ör) Emr ü nehyden sonra gelen {تا}lar ve {كه}ler 'zirâ' ma'nâsına edât-ı ta'lîl olur (s. 91).

Emir sîgası: Emir kipi.

Ör) Beyt-i mezkûrde bulunan {زار}: زاریدن masdarından me'hûz emir sîgası üzere inlemek ma'nâsına ism-i masdardır zelîl ve inleyici ma'nâsına da gelir (s. 82).

Emr-i hâzır: Emir ikinci şahıs çekimi.

Ör) {انف}: nefy masdarından me'hûz; sen sür ve izâle et ma'nâsına emr-i hâzırdır (s. 80).

Fâil: Özne.

Ör) ... Fâili {بلبل}dür, mef'ûlü de {برك كل}dür. {درمنقار} da mef'ûlün-fihidir (s. 81).

Fi'l-i muzâri': Geniş zaman çekiminde olan fiil.

Ör) ...{زند}: fi'l-i muzâri' olup urur demek (s. 154).

Fi'l-i muzâri'-i müfred-i müennes-i gâibe: Geniş zaman III. teklik şahıs (müennes).

Ör) Öyle cennât ki {تجرى}: akar; nerede {تحتها}: cennetlerin altında; ne akar {الانهار}: ırmaklar. {تجرى} fi'l-i muzâri'-i müfred-i müennes-i gâibe; {تحتها} da {تجرى} kelimesinin mef'ûlün fihi ya'nî zarfı, {الانهار} da lafzan merfû' fâilidir (s. 140).

Hâ-i mühmele: Noktasız ha. [hâ-i menkute, hâ-i meftûha veya hâ-i mu'ceme (noktalı ha) hı harfinin adıdır].

Ör) Hâ-i mühmele'nin fethi ve lâm'ın sükûnuyla olan {حلقه}nın {زنار}a izâfeti lâmiyyedir (s. 137).

Harf-i illet: Arapça'da illet harfleri olarak bilinen harfler "elif", "vav", "ye" harfleridir. Metinde, ki edatı illet harfî olarak geçer.

Ör) Mısrâ’-1 sâni, mısrâ’-1 evvelin illetidir. {كين}in aslı {كه اين} olup ‘zirâ’ ma’nâsına harf-i illet (s. 91)

Hâsıl-ı masdar: -İş ekiyle yapılmış isim-fiil.

Kâf-1 Fârisînin fethi ve dâlin kesriyle dönmek ve dönüş ma’nâsına hâsıl-ı masdar olan {کردش}in, pâ-i Fârisînin fethi kaf-1 Fârisîyle {پرکار}a izâfeti, masdarın fâiline izâfeti kabîlindedir (s. 91).

Hikâye-i hâl-i mâzî: Görülen geçmiş zamanın hikâyesi.

Ör) {داشت}: داشتن masdarından me’hûz burada tutar idi ma’nâsına hikâye-i hâl-i mâzîdir (s. 81).

İsm-i âlet: Eşya ismi.

Ör) Mimin kesriyle {منقار}: kuş burnuna denir; bir de {نقر} dan ism-i âlet dahi olur ki bir şeyi bıçakla veya gayrı bir âletle oymaktır (s. 81).

İsm-i fâilin mef’ûlune veyâhud fâiline izâfeti: Özneye nesnenin veya fiilin tamlama olması durumu.

Ör) Tâlib ma’nâsına olan {مرید}in {راه}a izâfeti ism-i fâilin mef’ûlune veyâhud fâiline izâfeti kabîlindedir. Evvelki izâfete göre ma’nâ; eğer aşkın yoluna tâlib isen demek, ikinciye göre ma’nâ; eğer aşk yolunun tâlibi isen. demek olur (s. 113).

İsm-i işâret: İşâret anlamı taşıyan sıfat ve zamirler.

Ör) {وآن دران برك ونوا}: o gıdâ-yı rûhânî ve ni’met-i vuslatta demektir. Zîrâ {آن} ism-i işâret olup müşârün-ileyhi, mâ-ba’dinden gelen {برك ونوا}dır; işte bu ikinci {برك} ni’met ma’nâsındadır (s. 81).

İsm-i masdar: Mastar ismi, mastar eki almadan mastarın anlamını veren isimler.

Ör) Çünkü {نالہ}: inlemek enîn ü figân etmek ma’nâsına نالیدن masdarından me’hûz emrin âhirine bir hâ ilâvesiyle ism-i masdar olmuştur (s. 82).

İzâfet-i beyâniye: Cins ve çeşit gösteren tamlama; belirtisiz isim tamlaması.

Ör) {پادشاه} in; murâd sürücü ve murâd ettiğini husûle getirici, muzaffer ve mansûr ma'nâsına vâf-ı terkîbi olan {کامران} a izâfeti de mevsûfun sıfatına izâfeti kabîlinden olarak beyâniye olup... (s. 88).

İzâfet-i lâmiyye: Belirtili isim tamlaması.

Ör) {ذکر و تسبیح} in mim'in ve lâm'ın fethalarıyla olan {ملك} izâfet-i lâmiyye olup meleğin zikr ü tesbîhini {در حلقه زنار}: zünnârın halkasında; {داشت}: tutardı, ya'nî eylerdi. (s. 137).

Ma'nâ-yı iltizâmî: İstenen, gereken anlam.

Ör) Hâfız'ın {خوش نالهای زارداشت} ibâresinde bulunan {خوش}: iyi ma'nâsına olup ma'nâ-yı iltizâmîsi; muhkem ve çok ve cân u gönülden demektir (s. 82).

Masdarın fâiline izâfeti: Fiilin fâiline izâfeti.

Ör) Kâf-ı Fârisînin fethi ve dâlin kesriyle dönmek ve dönüş ma'nâsına hâsıl-ı masdar olan {کردش} in, pâ-i Fârisînin fethi kaf-ı Fârisîyle {پرکار} a izâfeti, masdarın fâiline izâfeti kabîlindedir (s. 91).

Masdarın mef'ûlüne izâfeti: Fiilin nesnesine izâfeti.

Ör) Hüzn ü kederi ne ile izâle et; {باحتماء بلابل}: azca azca şarâbı içmekle demek olup bu sûrette {احتساء} kelimesinin belâbile izâfeti masdarın mef'ûlüne izâfeti kabîlinden olur (s. 80).

Mâzî sîgası: Geçmiş zaman kipi.

{شناخت} burada mâzî sîgası üzre ism-i masdar olup ma'rifet ma'nâsınadır ki fikr ü himmet ile tahsîl olunan ilmdir (s. 75).

Mef'ûl: Nesne, fiilin gösterdiği işten etkilenen, yükleme veya yönelme halinde bulunan kelime.

Fâili {بلبل} dür, mef'ûlü de {برك كل} dür. {درمنقار} da mef'ûlün-fihidir (s. 81).

Mef'ûlün-fih: Bulunma hali; bu haldeki tümleş.

Ör) Mimin kesriyle {منقار}: kuş burnuna denir; bir de {نقر} dan ism-i âlet dahi olur ki bir şeyi bıçakla veya gayrı bir âletle oymaktır. {داشتن} masdarından

me'hûz burada tutar idi ma'nâsına hikâye-i hâl-i mâzîdir. Fâili {بلبل}dür, mef'ûlü de {برك كل}dür. {درمنقار} da mef'ûlün-fihidir. (s. 81).

Mevsûfun sıfatına izâfeti: Sıfat tamlaması.

Ör) {چون}: zîrâ; {دل او}: Cenâb-ı Muhammed'in kalb-i sa'âdeti; {بود}: idi; ne idi; {دریای شکر}: azîm deryâ idi demek. {دریای}nın {شکر}e izâfeti mevsûfun sıfatına izâfeti kabîlinden olarak beyâniyye olup büyük deryâ demektir (s. 154).

Muzâf: Tamlanan.

Ör) {عشق} kelimesi de yâ-yı hitâba muzâf olmuştur (s. 114).

Mübâlağa-i ism-i fâil: Aşırılık bildiren etken çatılı sıfat-fiil. Burada fa''âl vezninde geçer.

Ör) {خرقه}: ıstîlâhât-ı sûfiyyede salâhiyyet ü selâmet ma'nâsına da gelir. {خمار}: mübâlağa-i ism-i fâil olup şarâb satıcı ma'nâsındadır (s. 114).

Mübtedâ: Özne.

Ör) Mübtedâ olan {چشم}in {حافظ}a izâfeti lâmiyye olup 'Hâfız'ın gözü' demek. (s. 140).

Müşârün-ileyh: Kendisine bir işaret sıfatıyla işaret edilen kelime veya kelime grubu.

Ör) Mısrâ'-ı sâni, mısrâ'-ı evvelin illetidir. {کین}in aslı {که این} olup 'zirâ' ma'nâsına harf-i illettir. {این}de ism-i işaret olup müşârün-ileyhi; {همه نقش عجب} olarak, bu cümle aceb ü sun'-ı garîbi {درکردش پرکار}: pergel gibi olan feleğin devrinde; {داشت}: tuttu (s. 91).

Sıfat: İsimleri niteleyen kelime veya cümle.

Ör) {تجری} fi'l-i muzâri'-i müfred-i müennes-i gâibe; {تحتها} da {تجری} kelimesinin mef'ûlun fihi ya'nî zarfı, {الانهار} da lafzan merfû' fâilidir. {تجری} maa-fâile cümlesi cümle-i fi'liyye mahallen mecrûr {جنات}in sıfatıdır (s. 140).

Tasgîr: Küçültme.

Hâ'nın zammı ve mim'in fethiyle {حمراء}; {حمرا}nın tasgîri ve te'nîs-i lafzî olup beyâz hâtuna denir (s. 156).

Te'nîs-i lafzî: Bir kelimeyi müennes (lafzen) yapma.

Hâ'nın zammı ve mim'in fethiyle {حمراء}; {حمرا}nın tasgîri ve te'nîs-i lafzî olup beyâz hâtuna denir. (s. 156).

Vasf-ı terkîbî: İki ismin birleşmesiyle oluşan birleşik sıfat.

Ör) {شیرین قلندر} terkîbî sıfatı mevsûf üzere takdîm kabîlinden olarak vasf-ı terkîbîdir (s. 134).

Zâ-i mu'ceme: Noktalı “za” harfî.

Ör) Zâ-i mu'ceme'nin zammı ve nun'un teşdîdiyle {زنار}: nasârâ vü mecûs tâifesinin bellerine bağladıkları birçok halkalı siyâh bir iptir ki kuşaktan aşağı doğru sarkıtlar (s. 137).

Zamîr-i gâib: Üçüncü şahıs zamiri.

Ör) {آشفته} burada, aşk-ı ilâhîden hayrân u ser-gerdân ma'nâsına olarak {درباز آمدن} in fâili olan {او} zamîr-i gâibinden hâldir (s. 155).

2. Edebiyat Terimleri

Galebe-i Sultân-ı Aşk'da çeşitli edebiyat terimlerine ait bilgilere de rastlanmaktadır. Şârih, şerh ederken vezne, edebî sanatlara ve nazım şekillerinden mesnevîye –bu kendi yazdığı ve eserine alıntılacağı bir mesnevîdir- dair bilgiler vermiştir. Bu bilgileri aşağıdaki başlıklarla aktarıyoruz.

a) Vezin

Vezne dair bilgiler genellikle kelime düzeyindedir. Şârih, kelimelerin hangi vezinde okunması gerektiği ve nazım gereği yapılan okuma biçimlerini ele alır. Ayrıca, bazı kelime ve ibârelerin “takdirinde” diyerek ifade edilmesi, ilgili kelime veya ibârenin nesir olarak yazılıysa nasıl olması gerektiğini, ancak nazma çekince

nasıl olduğunu gösterir. Şârih, eserine aldığı beyitlerin vezin kalıplarını aktarmaz. Çeşitli örnekler:

{بر زبانت} , {بر زبان} takdirinde olarak {دندان} gibi ism-i cins olup kalîl ü kesîre şâmildir (s. 75).

Şu üçüncü belâbil de velvele vezninde olarak {بلبله} nin cem'idir ki hamrın berîk ü leme'ânına denir. Türkçemizde parlıtı ve parlak ve parlayıcı ve parlayan ta'bîr olunur. Bu ma'nâ Fârisîde dalın zammıyla suhandân vezninde olan durahşân kelimesiyle ifâde edilir (s. 80).

{در عين وصل}: O bülbüle, ya'nî o zâkir-i vâsıla dedim ki; {در عين وصل}ın takdîri {در عين وصلی} olup mahz-ı vuslattasın ya'nî tamâm vuslattasın demek. {پس این ناله و فریاد چیست} in takdîri de {این ناله و فریاد چیست} olup 'öyle ise senin bu nâle vü feryâd ve şu enîn ü figânın nedir' demek (s. 83).

Selâset-i vezn için عرصات kelimesinin را sı sâkin okunmalıdır (s. 101).

{رحمة} dahi mimin zammıyla {مهدات}a muzâf olup izâfeti masdarın mef'ûlune izâfeti kabîlinden olarak {ذوات مهدات} takdîrindedir (s. 101).

Mısrâ'-ı sâni, âyet-i kerîmeden muktebestir. Fakat burada zarûret-i vezn için {جنات}ın tenvîni iskât edilmiştir (s. 140).

Zarûret-i vezn için Abdülkâdir bedelinde {عبدالودود} yazılmıştır (s. 149).

b) Nazım Şekilleri

Şârihin nazım şekillerine dair tek değerlendirmesi mesnevîye aittir. Onu da metnine dahil ettiği kendi telifi olan mesnevîsinin bir bölümüne istinâden Mevlâna'nın mesnevîsinden örnek vererek yapar.

Ör) Mesnevîyi المثوى ابيات متوافقة الاوزان ومتخالفة القوافي كل واحد منها ذوقافيتين (Mesnevîyi) diyerek ta'rîf etmişlerdir ki mesnevî; vezinleri mütevâfık, kâfiyeleri mütehâlif olan beyitlerdir ki o beyitlerden her biri iki kâfiye sâhibi ola demektir. Meselâ Cenâb-ı Mevlevî'nin Mesnevî-i Şerîfinin beytleri gibi (s. 148).

c) Edebî Sanatlar

Derviş Abdülkâdir şerh ettiği beyitlerde geçen bazı edebî sanatlara da değinmiş, kimi zaman da bu sanatlarla ilgili açıklamalara yer vermiştir. Bunlardan metin içinde ismen verilenleri alfabetik olarak örnekleriyle burada veriyoruz.

Berâat-i istihlâl:

Ör) Dîbâcenin ba'zı mahalleri gâyet muhtasar olarak şerh ü beyân olunur; şöyle ki: {تسخیر اقلیم سخن}: kelâm ikliminin feth ü zabtı; {بسطوت ثنای مالک الملکیست که}: âlem-i gayb u şühûdun sâhib ü mâliki olan Allâhu azimüşşânın vasf u medhi kuvvetiyedir ki {یوسف طلعتان کنعان معرفت را}: ma'rifet şehri kenânının **Yûsuf** cemâllileri ya'nî müfessirîn-i ızâm u ârifin-i kirâm hazerâtı demektir. Çünkü یوسف lügatte âh u figân ve nâle vü feryâd, ve âlim ü hakîm, ve hüsn ü cemâl sahibi olan ve pâdişâh-ı âdil ma'nâlarıdır. Burada makâma münâsib ma'nâ verildi ve bir de {یوسف طلعتان کنعان معرفت را} ibâresinde berâat-i istihlâl de vardır ki; dibâce maksûda mutâbık olmak demektir (s. 74).

İstifhâm-ı İnkârî:

Ör) **İbrâhîm Hakkı** [kuddise sırruhu] Hazretleri istifhâm-ı inkârî ve teşbîh tarifîyle şu beyti ne kadar güzel buyurmuşlardır.

علم باطن همچو روغن علم ظاهر همچو شیر
کی بود بی شیر روغن کی بود بی پیر پیر

Me'âli: 'İlm-i bâtın yağ gibi, ilm-i zâhir dahi sût gibidir. Sût olmaksızın yağ nasıl olamadığı gibi ilm-i zâhir dahi olmaksızın ilm-i bâtın nasıl olur. İnsân şeyhsiz nasıl şeyh olabilir' demek (s. 144).

Teşbîh:

Ör) Burada bülbülden zâkir-i sâdık ve âşık-ı Hak murâddır. Ya'nî zâkir-i sâdık müşebbeh, bülbül müşebbehün bih, vech-i şebeh de seher vakti uyanık bulunarak zikr ü feryâd etmekten ibârettir. {منقار} da müşebbehün bih olan bülbülün mülâyim ve münâsibi olduğu için "terşîh" denir. Çünkü teşbîh ıstılâhının erkânına nazar olunmakla dört kısım olur, iki tarafı ki biri müşebbeh ve biri müşebbehün bih ve biri de vech-i şebektir dördüncü kısmı da edât-ı teşbîhiyedir. Emr-i evvele

müşebbeh denir ki o da burada zâkir-i sâdiktır. Emr-i sâniye müşebbehün bih denir ki o dahi bu makâmda bülbüldür. Müşebbeh ile müşebbehün bihde müşterek olan ma'nâya da vech-i şebih ta'bîr olunur. İşte o ma'nâ dahi seher vakti bülbül feryâd için, âşık-ı sâdik da zikr-i Hudâ için uyanık bulduklarından ibârettir (s. 81).

Teşrih:

Ör) {منقار} da müşebbehün bih olan bülbülün mülâyim ve münâsibi olduğu için “terşih” denir (s. 81).

Tevriye ve İhâm:

Ör) ... ibâresinde, tevriye ve ihâm vardır. “ihâm” edebiyâta iki ma'nâsı olan bir kelimeyi îrâd ile ma'nâ-yı ba'îdini irâde etmekten ibâret bir san'at-ı bedî'iyyedir. Buna “tevriye” de denilir; cem'i ihâmât gelir (s. 141).

Tezâd:

Ör) Ve bir de Şeyh-i müşârün-ileyhin şu beytinde za'îf ile tuvânâ ibâresinin cem'inde, ilm-i bedî'de beyân olunan vücûh-ı tahsîn-i kelâmın kısm-ı ma'nevîsinden san'at-ı tezâd vardır. “Tezâd” iki zıdd olan ve biri birine mukâbil gelen ma'nâları bir mahalde cem' etmeye denir o da burada za'îf ile tuvânâdan ibârettir (s. 129).

3. İçerik Özellikleri

a) İktibaslar

1. Ayet ve Hadisler

Şârihin metin içinde iktibâs ettiği ayet ve hadisler; onun anlatmak istediği hususu desteklemek, okuyucusuna vermek istediği mesajı etkili kılmak, herhangi bir konuda tartışmacı bir anlatıma girmişse ileri sürdüğü görüşlere Kur'ân ve Hadislerden dayanak bulmak, bahsettiği bir kıssaya dair örnek vermek vb. amaçlarla geçmektedir. Metinde geçen ayet ve hadislerin tam bir listesini vererek hem kapsamı belirlemeyi hem de diğer şerh metinleriyle yapılabilecek bir kıyaslama için veri oluşturmayı amaçladık.

a. Ayetler

Kim affeder ve ıslâh ederse onun mükâfatı Allâh'a âittir (Şûrâ-40) (s. 78).

Böylece Allâh'ın fazîleti ona dilediği gibi bahşedilir (Mâide-54, Hadîd-21, Cum'a- 4) (s. 79).

İyiiler ise, kâfur katılmış bir kadehten cennet şarabı içerler (İnsân/Dehre-5) (s. 79).

O halde siz beni zikredin ki ben de sizi zikrdeyim (Bakara-152) (s. 83)

(Ey îmân edenler) Allâhı Çokça zikredin (Ahzâb-41) (s. 83).

Kederden gözleri ağardı (Yûsuf-84) (s. 85).

Allâh zengindir ve sizler fakîrsiniz (Muhammed-38) (s. 89).

Emrolunduğun gibi dosdoğru ol! (Hud-112) (s. 103).

Kim bu dünyada körlük ettiyse ahirette de kördür (İsra-72) (s. 108).

De ki: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" (Zümer-9) (s. 108).

Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi, (elbette Mekke'de, âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Kâ'be'dir). (Âl-i İmrân- 96) (s. 110).

Allah, sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor (Ahzâb-33) (s. 110).

Sûr'a üfürüldüğü zaman, (işte) o gün ne aralarında soy-sop yakınlığı kalacak, ne de birbirlerini arayıp soracaklardır (Mü'minûn-101) (s. 111).

Ve mekr ederler Allâh da onlara mekr eder (Enfâl-30) (s. 112).

Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin. (Haşr-7) (s. 113).

Hiçbir kınayıcının kınamasından da korkmazlar (Mâide-54) (s. 116).

Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, onlar namazlarını ciddiye almazlar (Mâ'ûn- 5) (s. 119).

Şüphesiz onlar, bizim katımızda hayırlı, seçkin kimselerdendir (Sâd-47) (s. 121).

(Her şeyin hükümrânlığı elinde olanın şânı pek yücedir ve siz O'na döndürüleceksiniz (Yasin-83) (s. 123).

Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım (Zâriyât-56) (s. 123).

...kendi nefsinizde de öyle görmüyor musunuz? (Zariyat-21) (s. 126).

Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez (En'âm-164, İsrâ 15, Fâtır 18, Zümer 7) (s. 135).

Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak isteyenler... (Rûm-38) (s. 135).

Allah size arzuladığınız zaferi gösterdikten sonra... (Âl-i İmrân-152) (s. 135).

Canlarının istediği ve gözlerinin hoşlandığı her şey oradadır (Zuhruf-71) (s. 136).

Allah'ı anmaktan... alıkoyar (Nur-37) (s. 137).

Rabbi, dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi (A'râf-143) (s. 137).

Kalblerin doyumu zikrullâhtan gayrisiyle mümkün değildir (Ra'd-28) (s. 138).

Allah onlara, içinde ebedi kalacakları, zemininden ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır (Tevbe-100) (s. 141).

O gün ki ne mal fayda verir ne oğullar. Allah'a arınmış bir kalp ile gelen başka (Şu'arâ 88-89) (s. 142).

Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz? (Saff-2) (s. 143).

...ki Allah'tan başka günahları kim bağışlar ve bile bile işledikleri (günah) üzerinde ısrar etmeyenlerdir (Âl-i İmrân-135) (s. 148).

Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin (Zümer-53) (s. 148).

O, yeryüzünü sizin ayaklarınızın altına serendir. Haydi onun üzerinde yürüyün (Mülk-15) (s. 160).

Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın (Cum'a-10) (s. 161).

Kazandıklarınızın iyilerinden ve yerden sizin için çıkardıklarımızdan Allah yolunda harcayın (Bakara-267) (s. 162).

Hurma ağacını kendine doğru silkele ki sana taze hurma dökülsün (Meryem-25) (s. 162).

Andolsun, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım. Eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir (İbrâhîm-7) (s. 164).

Câhiller onlara laf attıkları zaman selâm der, geçerler (Furkan-63) (s. 166).

Allah, onların bu tür nitelermelerinin cezasını verecektir (En'âm-139) (s. 169).

Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez (Kehf-49) (s. 169).

Biz onlara zulmetmedik. Fakat onlar kendilerine zulmettiler (Hûd-101) (s. 169).

Bundan sonra, beni azdırman sebebiyle... (A'raf-16) (s. 169).

Ey rabbimiz! Biz kendimize zulmettik (A'raf-23) (s. 169).

b. Hadisler

Fakirlik övüncümdür (s. 78).

Allâh'la beraber olduğum (öyle anlar vardır ki...) (s. 78).

Gökkubbelerimin altında öyle velî kullarım vardır ki onları benden başkası bilmez (s. 79, 138).

Her bir şey için bir cilâ vardır; kalbin cilâsı da zikrullahdır (s. 83).

Belâların en şiddetlisi önce nebîlere sonra velîlere sonra onların yolundan gidenlere ve onların yolundan gidenlere verilmiştir (s. 84).

Şüphesiz Allâh bütün mahzûn kalpleri sever (s. 85).

Şârih kimi zaman hadislerin varyantlarını da metne dahil ederek adeta şerh malzemesinin kritiğini de yapıyor. Aşağıda bunun bir örneğini veriyoruz:

Ma'den-i Merhamet [aleyhi ekmeli't-tahiyyat] Efendimiz Hazretleri du'aları esnâsında: 'Yâ-Rab! menfa'at vermeyen ilm, doymak bilmeyen nefis, azâbdan korkmayan kalb, yaşarmayan ya'nî ağlamayan gözden sana sığınırım' buyurmuşlardır. Bir rivâyette dahi;

اللهم انى اعوذبك من الاربعة من علم لا ينفع ومن قلب لا يخشع ومن نفس لا تشبع ومن دعاء لا يسمع
(Allâhım dört şeyden sana sığınırım: faydasız ilmden, korkmayan kalbden, doymayan nefsdan ve işitilmeyen duâdan.) vâki' olmuştur. (s. 86).

Ben kalbi kırılmış olanlarla beraberim (s. 87).

Yarattığım yerlere ve göklere sığmadım ama takvâ sâhibi mü'min kulunun kalbine sığdım (s. 88).

Allâh ilk olarak kalemi yarattı (s. 92).

Ey Muhammed! Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım (s. 92).

Seni benim için ve bütün mahlûkatı senini için yarattım (s. 92, 94).

Eşyâyı senin için yarattım (s. 95).

Şârihin iktibâs ettiği, Câbir bin Abdullâhü'l Ensârî'den rivâyet edilen oldukça uzun bir hadis için (bkz. s. 96).

Ey Âdem! Eğer Muhammed olmasaydı seni yaratmazdım (s. 98)

Ben Ademoğullarından bir peygamberim (s. 99).

İnsânları kuvvetiyle yenip gâlip olan pehlivân değildir; ancak gazab u hiddeti zuhûrunda kendi nefesine mâlik olan kimse pehlivândır (s. 99).

Allâh ilk önce benim rûhumu yarattı (s. 100).

Âdem su ve balçık arasında iken ben nebîdim (s. 100).

Eğer kardeşim Mûsâ benim zamanımda yaşasaydı bana tâbi olurdu (s. 100).

Âdem ve ondan sonra gelen herkes kıyâmet gününde benim sancağım altında olacaktır (s. 100).

... benim on adıma gelince; onlar Tâha, Yâsin, Muhammed, Ahmed, Mâhî, Hâşir, Âkib, Resûlü'r-rahmet, Resûlü'r-râhat ve Rahmet-i mühtâd'dır (s. 101).

İslamda zarar ve zararlılar yoktur (s. 103).

İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olandır. İnsanların en hayırsızı insanlara zararı dokunandır (s. 103).

Müslüman, dilinden ve elinden müslümanların güvende olduğudur (s. 103).

“Nîk-nefs” dahi şol kimselerdir ki bütün gün efkârı halkın râhat ve menfaatine masrûf olur (s. 103).

Allâh'ın ahlâkı ile ahlaklanınız; Allâh'ın sıfatları ile sıfatlanınız ve Allâh resûlunun yaratıcısının ahlâkıyla ahlaklanınız (s. 104).

Merhamet etmeyene merhamet edilmez (s. 104).

Mazlumun çağrısına icâbet edin. Zîrâ, onunla Allâh arasında perde yoktur (s. 105).

Kim ki bir mü'mini tahkîr ederse Allah te'âlâ onu tahkîr eder (s. 105).

Rahmetin gereklerinden biri de mü'minin kalbine sürûr doldurmasıdır (s. 106).

Uyuyan fitneyi uyandıranı Allâh; la'net etsin (s. 106).

Her bir bina için bir temel vardır, İslâmın temeli ise güzel huydur (s. 106).

Güzel huy, azîmü'l-kebîr olan Cenâb-ı Rab-i zü'l-celâl hazretlerinin ahlâkıdır (s. 107).

İnsânların insâniyeti ancak mehâsin-i ahlâk ile kâim(dir) (s. 107).

Mîzâna konulacak sevâbın efdali ahlâk-ı hasenedir (s. 107).

Güzel huy güzellerin en güzelindedir (s. 107).

Sizin en yakınınız [Allâha] en güzel ahlâka sâhip olanınızdır (s. 108).

Allâh'ın yarattıkları içerisinde sert mîzaclı olmaktan daha çirkin bir şey yoktur (s. 109).

Kalp bir parça ettir, fakat o düzgün olursa bütün beden düzgün olur; o bozuk olursa bütün beden bozuk olur (s. 110).

Selmân [radiyallâhu anh], acemîyyü'l-asl iken ednâs-ı zünûbdan mukaddes ve mutahhar olmakla ehl-i beyt-i resûle muzâf oldu (s. 110).

Bütün takvâ sâhipleri benim âilemdir (s. 111).

Soylarınızla değil amellerinizle bana gelin (s.111).

Şeriat, sözlerim; tarîkat fiillerim; ma'rifet halim; hakîkatse hazînemdir (s. 112).

Şeriatimle amel edenler ve sünnetime sımsıkı yapışanlar ancak ümmetimdir (s. 112).

Ey kullarım cennete keremim ile giriniz, derecât u makâmâtını da a'mâliniz mikdârı ile paylaşınız (s. 113).

Benim ashâbım yıldızlar gibidir. Hangisine tâbi' olursanız kurtulursunuz (s. 115).

Günâhına tövbe eden o günâhı hiç işlememiş gibidir (s. 116).

Her kim ki aşktan ölürse muhakkak şehîd olmuştur (s. 116).

Varlığın başka hiçbir günahla kıyâs edilemeyecek kadar büyük bir günahdır (s. 116).

Vatan sevgisi imandandır (s. 116).

Ölmeden önce ölünüz (s. 117).

Cezbe ile olan bir amel cezbesiz olan ins ü cinn'in ameline mukâbil ve belki onların amelinden efdaldır (s. 119).

Bir saatlik tefekkür yetmiş senelik ibâdetten hayırlıdır (s. 119).

Akıl kulluğun ikâmesi için vardır. Rubûbiyyet sırrının idrâki için değildir (s. 121).

Tefekkür Allâh'ın ihsânını anlamak için yeterlidir. Ama, onun zâtını anlamak için değil (s. 121).

(Ey Allâh'ım) senin kendini övdüğün gibi ben seni övmekten âcizim (s. 122).

Rabbini bilirsin eğer kendi nefsini bilersen (s. 123).

Ey insân! Nefsini bil ki rabbini bilesin (s. 123).

İnsan benim sırrımdır ve ben onun sırrıyım (s. 123).

Ey Dâvud! Ben gizli bir hazîne idim, bilinmeyi istedim ve beni bilsinler diye halkı yarattım (s. 124).

Allâh'ım eşyânın hakîkatini bana olduğu gibi göster (s. 124, 157).

Allâh'ım Allâh'ım! Oyunlarla ve boş eğlencelerle meşgûl olmaktan bizi kurtar. Ve eşyânın hakîkatini bize olduğu gibi göster (s. 124).

Allâh Âdem'i kendi sûreti üzere yarattı (s. 125).

Beni gören şüphesiz Hakk'ı görmüştür (s. 127).

Dünyaya sövmeyiniz. Şüphesiz ki o Allâh'ın ta kendisidir (s. 127).

Nâsa anlayabilecekleri kadar söz söyleyiniz (s. 128).

Ben ve ümmetimin temiz mensupları tekellüften âzâdedir (s. 128).

Allâh bir şeye tecellî ederse onun başına her türlü musîbet gelir (s. 134).

Allâh Âdem'i yarattı ve onda tecellî etti (s. 134).

İslâm kemendini boyunlarından atıp... (s. 135).

Bıyıklarını kesmeyen bizden değildir (s. 135).

Allâh ehline ise o ikisi de haramdır (s. 136).

Tevhîd maraz-ı kalbe şifadır (s. 138).

Mü'mînin alâmetleri dördtür. Lisânı zikr-i samedânî ile nâtık, kalbi emr-i rabbânîye sâdık, nefsi hıdmet-i subhânîde sâbık, hulkı şerîate muvâfık olur (s. 138).

Cennet bahçelerine yolunuz düşerse dilediğinizce otlayınız. Dediler ki, cennet bahçeleri nedir Ey Allâh'ın resûlu? Dedi ki, zikir halkasıdır (s. 138).

Töhmet olan mahalle gitmekten hazer ü tevakkî etmelidir (s. 138).

Her şeyin bir alâmeti vardır ve îmânın alâmeti de namazdır (s. 138).

Kıyâmet günü kulun ilk hesâba çekileceği konu namazdır (s. 138).

Sözlerin en fazîletlileri dört tânedir : سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله اكبر (s. 139).

Sözlerden öyle iki söz vardır ki dilde hafif ama Allâh'ın indindeki terazide ağırdır. Bunlar; Subhanallâh, ve bi-Hamdihi Subhanallâhu'l-Azîm'dir (s. 139).

Mü'minin kalbi Allâh'ın evidir; bir rivâyette de Allâh'ın arşıdır (s. 142).

Kim ki Allâh'ın ihlâsıyla kırk geceyi ihyâ ederse sabahında kalbinden diline hikmet pınarları akar (s. 142).

Ümmetimin ömürleri çoğunluk 60 ila 70 arasında olacaktır (s. 142).

Dünyâ bir saatliktir ve o da tâatten ibârettir (s. 142).

Allâh sizin görünüşünüze değil kalblerinize bakar (s. 146).

Gücünü ve kabiliyyetini bilmediğin kimselerin (ayaklarının) yükselmesine izin verme (s. 151).

Uzlet ibâdettir (s. 159).

Fakîrlik küfrü intâc etmeye karîb oldu (s. 160).

Fakirlik, iki cihanda yüz karalığıdır (s. 160).

Dünyânın izzeti mal ile ve âhîretin izzeti de a'mâl-i sâliha iledir (s. 160).

Kazanan Allâh'ın sevgilisidir (s. 160).

Ey kulum! Rızkını tahsîl u taleb husûsunda çalış çabala ki ben de sana i'tâ vü ihsân edeyim (s. 162).

Yüce himmetli olmak îmândandır (s. 162).

İnsanın kendi eli emeği sayesinde kazandığıyla yiyeceği yemekten daha hayırlısı yoktur (s. 163).

Salât u hacc gibi farâizden sonra kesb-i rızk-ı helâli taleb farzdır (s. 163).

Sâdık ve güvenilir tüccârlar; nebîler, siddîklar ve şehîdlerle beraber haşrolunacaklar (s. 164).

Allâh azze ve celle buyurur ki ben (doğrulukla) ortaklık eden iki kişinin üçüncüsüyüm (s. 164).

İki salavât arasında yapılan duâ reddedilmez (s. 165).

Mukadderât değişmez (s. 165).

Kader duâ dışında hiçbir şeyle değişmez (s. 165).

Kaderiyye bu ümmetin mecûsîleridir (s. 166).

Öyle fakir kullarım vardır ki; onlara zenginlik verilse halleri ifsâd olur ve öyle zengin kullarım vardır ki fakirleşseler halleri ifsâd olur (s. 168).

Dünyâ âhîretin tarlasıdır (s. 171).

Allâh halkı içerisinde Araptan Kureysi Acemden de Farsı seçmiştir (s. 173).

İslâma en uzak insânlar Rumlardır. Eğer islâm süreyyâ yıldızına asılı olsa idi ehl-i Fars muhakkak ona bağlı olurdu (s. 173).

Cennet ehlinin dili Arapça ve Farsçadır (s. 173).

2. Manzum İktibaslar

Dervîş Abdülkâdir'in eserine iktibâs ettiği manzum parçalar, şerh malzemesi olarak, anlattığı konuyu örneklendirme/destekleme niteliği taşır. Şârih nesrin tekdüzeliğini kırmak ve anlatımını daha etkili kılmak için nazım parçalarına çokça yer vermiştir. Metindeki bu parçalar şairlerine göre incelendiğinde, şerh metnine vesile olan Hâfız-ı Şîrâzî'nin yanında, Mevlânâ (Mesnevî), Feridü'd-dîn-i Attâr (Mantiku't-Tayr), Ömer Hayyam (Rubâiler) ve Kaanî şiirlerinin daha çok alıntılındığı görülür. Şâhidî, Sünbülzâde Vehbî (Tuhfe-i Vehbî), Sa'dî, İbrahîm Hakkı, İmâm Gazâlî, Dervîş Kâdir-i Berkî, Hasan-ı Dehlevî, Sâib, Baba Tâhir Hemedânî, "Târîh-i Mu'cem sâhibi", Firdevsî-i Tûsî, Mevlânâ Abdurrahman Câmî, Örfî-i Şîrâzî ve Dervîş Yûnus şârihin faydalandığı diğer şairlerdir. Ayrıca, şârihin bu

şairlerden yaptığı alıntılarının yanında kendi şiirlerinden örneklere (bkz. *Edebî Kişiliği*) de rastlıyoruz. Son olarak, şârihin müellifini belirtmediği birçok alıntıya da metinde yer verdiğini belirtelim.

Derviş Abdülkâdir'in şerhinde kullandığı dile uygun olarak (bkz. *Dil*) biz de manzum parçaları örneklendirirken Arapça-Farsça-Türkçe ayrımı yapmadan bir arada veriyoruz.

Ör) Ma'lûm ola ki vuslat-ı Hakk'a elbette bir vâsıta lâzımdır. Nitekim **İbrahim Hakkı** [kuddise sırruhu] bu bâbda

علم باطن همچو روغن علم ظاهر همچو شیر
کی بود بی شیر روغن کی بود بی پیر پیر

(Zâhirî ilimler sût bâtinî ilimler yağ gibidir. Kim sütsüz yağ elde edebilir?! Kim pîrsiz pîr olabilir?!)buyurmuşlardır (s. 79).

Ör) ...belâbil, belbâl in cem'i olup hüzn ü keder ve tasa ma'nâsınadır. Nitekim *Tuhfe-i Vehbî*'de:

Tasa ma'nâsı bemeng ve dahi belbâl öyle

diyerek zikr olunmuştur (s. 80).

Ör) ...afv-ı ilâhîye nâil olmak için mahzûnâne ağla, inle, zîra bu dünyâ feryâd mahhallidir; burada cânân-ı hakîkîyi görmeye gözlerinde isti'dâd peydâ et. Nitekim:

دیده آب آرد چو بیند آفتاب
دیدن خورشید نتوان جز در آب

(Gözler güneşi görünce sulanır. Güneşi görmek yaşarmayan gözlerle mümkün değildir) denilmiştir (s. 85).

Ör) Bâ-husûs Cenâb-ı Hakk'ın lutfu çok ve ihsân u inâyetine nihâyet yoktur. İşte bunun için;

اگر کاریک خس بسامان شود
زدریای رحمت چه نقصان شود

(Her şey Hakkın zenginliğine nisbetle değersiz bir çöpten ibâret olduğuna göre rahmet deryâsından ne eksilir)denilmiştir. Sâhib-derdin biri de bu makâmda:

Yâ-rab!

*Hastaya hekim ermezse
Derdine dermân kılmazsa
Hidâyet senden olmazsa
Bî-çâre kullar neylesin*

demıştır (s. 91).

Ör) Böyle olunca dâmen-i şerî'at-ı Muhammediyyeye dört elle yapışmalıyız. Ya'nî şerî'at, tarîkat, ma'rifet, hakîkat, tahsîl ederek kâbil-i feyz-i ilâhî olup dünyâ ve âhirette necât bulalım. Zîrâ bu bâbda:

کوهر پاک ببايد که شود قابل فيض
ورنه هر سنک وکلی لؤلؤ ومرجان نشود

(Kâbil-i feyz olmak için tertemiz bir cevher gerekir. Nitekim, her taş ve balçık inci ve mercana dönüşmez) buyrulmuştur (s. 102).

Ör) Çünkü mazlûmun âhunda te'sîr olur. Nitekim hazret-i **Mevlevî** [kuddise sırruhu] bu makâmda:

کرچه سوز آه من از حد بدر
آه صاحب درد را باشد اثر

(Gerçi, benim âhımın ateşi en üst seviyede çıkmaktadır. Derd sâhibinin âhı tesirli olur) buyurmuşlardır (s. 104).

Ör) ...âkil ve sâhib-kemâl olan zât dâimâ mütevâzî' olur ki bu sıfat emâre-i feyz-i ilâhî ve alâmet-i cennettir. Cenâb-ı **Şeyh Sâ'dî** [aleyhi rahmetü'l-Bârî] külliyyâtının evvelinde işte bu bâbda:

تواضع کلید در جنتست
سرافرازی وجاه را زینتست

تواضع کند هوشمند کزین
نهد شاخ پرمیوه سربر زمین

buyurmuşlardır ki bu me'âlde olarak:

*Miftâhı tevâzu 'dur âlî cinânın
Pîrâye-i zî-kıymetidir rütbe vü şânın
Olmakta kemâl ehli tevâzu' ile her-bâr
Baş eğmededir yerlere ahzân-ı pür-esmâr*

denilmiştir (s. 109).

Ör) Fârisîde aşk ayn'ın fethiyle müsta'meldir. Hulâsa-i kelâm, aşkın iki ma'nâsı vardır. Birincisi, bir keyfiyyet-i muhrıkadır ki kalb-i âşıkda vâki' olarak sâhib-i aşk kelâm söylemeye kâdir ü muktedir olamaz. İşte şu hâle;

لی فی محبتکم شہود اربع
وشہود کل قضیة اثنان
خفقان قلبی و ارتعاش مفاصلی
وتحول جسمی وانعقاد لسانی

(Her âşık ve mâşuk arasında olduğu gibi bende de senin aşkının dört belirtisi vardır: kalbimde hafakanlar, eklemlerimde titremeler, bedenimde değişim ve dilimde düğümlenmeler) kıt'a-i Arabiyyesi de bir şâhid-i addir (s. 110).

Ör) ...aklın şânı, ancak idrâkı mümkün olanı tecvîzdir, gayrı değil. **Muhammed Feridü'd-dîn-i Attâr** [kuddise sırruhu] Hazretleri *Mantıku't-Tayr-nâm* kitâbında bu bâbda pek çok hikmet-âmiz beyitler buyurmuşlardır. O beyitlerden biri de şu:

عقل اکر از تو وجودی پی برد
لیک ہرگز رہ بکنہت کی برت

beyt-i münîfidir ki me'âli: Ey Ma'bûdum! 'akl her ne kadar eserden müessire istidlâl tarîkiyle vucûdunu idrâk ederse de fakat hakîkatinin bilmeye yol bulamaz' demektir.

Ömer Hayyâm; dahi bu bâbda şu rubâîyi buyumuştur:

کنہ خردم درخور اثبات تونیست
واندیشہ من بجز مناجات تونیست
من ذات ترا بواجبی کی دانم
دانندہ ذات تو بجز ذات تونیست

Me'âli: 'Yâ Rabb zât-ı akdesini isbâta muktedir olacak kadar hissiyât-ı akliyyeye mâlik değilim ancak benim düşündüğüm, dergâh-ı ulûhiyyetine niyâz u du'â ve havâicimi arz etmekten başka değildir. Ben senin künh-i zâtına, ke-mâ-hû Hakka,

nasıl kesb-i vukûf edebilirim ki seni senden başka ne kimse bilmiş ve ne kimse tanımıştır' demek (s. 121).

Ör) Şehnâme sâhibi **Firdevsî-i Tûsî** Hazretleri dahi tevhd-i Bârî hakkında;

جهانرا بلندی و پستی تویی
ندانم چه بی هر چه هستی تویی

buyurmuşlardır ki me'âli: dünyâda a'lâ ve ednânın hâlıkı sensin; bilemem nesin fakat her ne vâir ise sensin (s. 127).

Ör) “Velâyet” ıstılâhât-ı sûfiyyede abdin Hak'la inde fenâi'n-nefs kâim olmasıdır. “Hürriyet” de ıstılâhât-ı mezkûrede ağyârdan ve kayd-ı mâsivâdan ve şehvât ü hevâdan âzâd olmağa denir. Kibâr-ı evliyâullâhtan Şeyh **Nizâmî-i Gencevî** [kuddise sırruhu] Hazretleri dahi *Mahzenü'l-Esrâr-nâm* kitâbında bu makâmda bir çok ebyât-ı şerîfeler buyurmuşlardır. Biz dahi o ebyât-ı mezkûreden altı beytini şerh ederek bu bahse teberrüken ilâve ediverdik. İşte o ebyât-ı mergûbe şunlardır:

ای همه هستی ز تو پیدا شده
مور ضعیف از تو توانا شده

Me'âli: Ey ma'bûdum! Bütün mevcûdâtı sen halk buyurmuşsun za'îf karınca bile senin sıfât-ı subûtiyyenden olan kudret sıfatının tecellisine mazhariyetinden dolayı güçlü, kuvvetli olmuştur (s. 128).

Ör) ...o nâzenîn, kıymetli ömrümüzü bu fânî dünyâda *الدنيا ساعة فجملة طاعة* (Dünyâ bir saatliktir ve o da tâatten ibârettir) hadîs-i şerîfinin emri muktezâsınca ibâdet ü tâ'atte bulunduralım. Zîrâ,

Sâ'at-i vâhidedir ömr-i cihân
Sâ'ati tâ'ate sarf eyle hemân

buyurulmuştur (s. 142).

Ör) ...sûfiyye indinde vucûd iki kısım olup bir kısmı vucûd-ı hakîki diğeri bir kısım da vucûd-ı hayâlî ve zillî. Hudâ-yı müteâlin vucûdu hakîkidir; âlemin vucûdu ise hayâlîdir. Onun için **Abdurrahman Câmî** [kuddise sırruhu] Hazretleri bu makâmda:

کل مافی الكون وهم او خیال
او عکوس فی مرایا او ظلال

(Kâinattaki her varlık vehm veya hayâl ya da ayna üzerine düşmüş akisler ya da gölgeler gibidir) buyurmuşlardır (s. 144).

Ör) Evliyâullâhtan **Dervîş Yûnus** [kuddise sırruhu] Hazretleri dahi böyle tâc u destâr ile iftihâr ederek refât eden sûrette şeyh-i necdî, sûrette iblîs-vâr olan eşhâs-ı rezîle haklarında:

*Dervîşlik baştadır tâcda değildir
Kızdırmak oddadır sacda değildir
Ararsan Mevlâyı kalbinde ara
Kudüs'de Ka'be'de Hac'da değildir*

buyurmuşlar (s. 146).

3. Mensur İktibaslar

Dervîş Abdülkâdir, işlediği konulara geniş bir yelpazede alıntı yaparak açılım kazandırmış ve anlatımını zenginleştirmiştir. *Galebe-i Sultân-ı Aşk*'ta geçen mensur iktibaslara; peygamberlere dair rivâyetleri veya telmih unsurlarını, halîfelerin sözlerini, anonim olarak nitelenebilecek parçaları, kaynak eserlerden yaptığı alıntılarını vb. örnek gösterebiliriz.

Şârihin kaynağını anmadığı (“Anonim”) örnekler:

Meselâ vasf-ı terkîbi olan mâl-dârın ma'nâsı bi-haseb-i'l-isti'mâl; ‘malı var’, ‘mallı’ denir. Her ne kadar lügatde ‘mal tutucu’ demek ise de اذا اجتمع العرف واللغة قدم العرف (Bir sözde kullanım ve lügat bilgisi karşı karşıya gelirse kullanım önceliklidir) kâidesine ri'âyet edilir (s. 82).

O cevherin merâtib ve zuhûrâtı i'tibâriyle birçok mezâhir ü esmâsı vardır. Taaddüd-i esmâ ise vahdet-i müsemâyâ münâfi değildir. Bâ-husûs كثرة الاسماء تدل على شرف المسمى (Kendisini karşılayan isimlerinin çoğalmasında müsemânın şerefine delâlet eder) buyrulmuştur (s. 98).

Peygamberlerle ilgili örnekler:

...Hazret-i **Âyişe** [radiyellahu te'âla anha] vâlidemiz Seyyidül Enbiyâ [aleyhi ekmeli't-tehâyâ] Efendimiz Hazretlerini makâm-ı vuslatta kalb-i sa'âdetlerinin cûş u hurûşunu ve kendisinin âh u enîn ü feryâd u figânının ziyâdeliğini şu;

كان رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم؛ يحد ثنا ونحد ثته فاذا حضرت الصلاة فكأ نه لم يعرفنا ولم نعرفه
اشتغالاً بعظمة الله وكان يصلى

(Allâh resûlü [sallAllâhu teâlâ aleyhi ve sellem] bizle konuşur ve biz ona bir şeyler anlatırdık. Fakat ne zaman ki namaza dursa Allâh'ın azametiyle o derece meşgûl olurdu ki sanki ne o bizi tanıyor ne de biz onu tanıyorduk) diyerek beyân buyurduktan sonra efendimizin kalb-i sa'âdetlerinin iniltisi işidilir idi diye de hikâye buyurur imiş (s. 84).

Delâil-i Beyhakî de (Ey Âdem! Eğer Muhammed olmasaydı seni yaratmazdım) diye bir hadîs-i kudsî dahi zikrolunmuştur. İşte bu kelâm-ı kudsî Hazret-i **Âdem**'in vakt-i istiğfârda بحق محمد ان تغفرلى (Muhammed hakkı için beni bağışla) dediğinden nâşîdir ki mahall-i istişfâ'da ta'zîm-i Cenâb-ı Muhammedî ve ta'rîf-i hurmet-i Ahmedî vâki' olmuştur (s. 98).

...‘cezbe ile olan bir amel cezbesiz olan ins ü cinn’in ameline mukâbil ve belki onların amelinden efdaldır’ demek. Zîrâ cezbe’de “rûh” vardır, akl gibi değildir. Dâvud [aleyhi’s-selâm] ehl-i arzın en âbidi idi. Her gün ehl-i arzın ameli kadar semâya ameli merfû’ olurdu, diye haber-i nebevî vârid olduğu cezbe-i mezkûreye binâendir. Çünkü zikir ü salâttan maksûd huzûrdur (s. 119).

...cennet ve cehennem olmasa dahi Hak te'âlâ ibâdete müstehaktır. “İlm istidlâlî” enbiyâ aleyhimü’s-selâma göre olur mu olmaz mı diyerek bir su'âl vârid olursa cevâbında ilm istidlâlî enbiyâ aleyhimü’s-selâma göre olamaz. Meğer ki kable’n-nübüvve ola; nitekim Kıssa-i Cenâb-ı **Halîl**'de mezkûrdur ki kevâkibe nazar ettikte ufûlu hasebiyle ulûhiyyete adem-i istihkâklarını istidlâl eyledi, diyerek bir cevâb verilebilir (s. 124).

...İşte zikir olunan âyât u ehâdis-i nebeviyye ve kudsînin ma'nâlarına nazaran kesbin ve rızkı taleb husûsunda esbâb-ı zâhireye teşebbüsün farz olduğu ve sâde tevekkülün memnû' ve gayr-ı makbûl bulunduğu zâhir ü âşikâr olduğundan mâ-adâ babamız Hazret-i **Âdem** [aleyhi’s-selâm]ın san'atı ikinci, **Nûh** [aleyhi’s-selâm]ın dülger, **İbrâhîm** [aleyhi’s-selâm]ın bezzâz, **Dâvud** [aleyhi’s-selâm]ın demirci, **Süleymân** [aleyhi’s-selâm]ın zenbilci, **Zekeriyyâ** [aleyhi’s-selâm]ın tüccâr, **İdrîs** [aleyhi’s-selâm]ın terzi ve'l- hâsıl... (s. 162).

Halîfelerle ilgili örnekler:

Hazret-i **Alî** [kerremallâhü veche ve radiyallâhu te'âlâ anh] Efendimiz; buyurmuşlardır ki me'âli: 'insânın terbiyesi ve ehl-i edeb olması zengin olmasından hayırlıdır' demek (s. 99).

Hulâsa-i kelâm salavat u ezkâr ve evrâd-ı Kur'an hakkında huzûr-ı kalb pek ziyâde lâzımdır. Hazret-i **Osmân** [radiyallâhu te'âlâ anh] Efendimiz şöyle buyurmuşlardır ki:

لو طهرت قلوبكم ما شبعتم من كلام الله تعالى یعنی اكر دلها شما از غل و غش پاک و ظاهر شود از خواندن كلام
خدای متعال هرگز سیر نمیشوید ویژه من ارادان يتكلم مع الله فليقرأ القرآن

(Eğer kalbleriniz temizse Allâhu Teâlânın sözüne doymazsınız". Yani, eğer gönülleriniz kirden pastan arınmış durumda ise yüce Allâh'ın sözünü okumaya asla doymazsınız. Nitekim, "Kim Allâh ile konuşmak isterse Kur'an okusun" buyurulmuştur) Zîrâ huzûr-ı kalb olmayıp da kalbi ile efkâr-ı dünyeviyyede lisânıyla da ezkâr u evrâdda bulunursa böyle gaflet ile olan evrâd u ezkârın hiç bir te'sîri yoktur (s. 119).

Cenâb-ı **Ebü Bekri's-Sıddık** [radiyallâhu te'âlâ anh]:

ما رأيت شيئاً الاورأيت الله فيه (Hiçbir şey görmedim ki onda Allâh'ı görmeyeyim) buyurdıkları gibi Hazret-i **Ömerü'l-Fârûk** [radiyallahu te'âlâ anh] dahi: رأيت ربي بقلبي (Rabbimi kalbimle gördüm) buyurmuşlar ve Hazret-i **Alî** [radiyallahu te'âlâ anh] efendimiz dahi لم اعبد رباً لم اره ومارأيت شيئاً الاورأيت الله قبله وبعده (Görmediğim rabbe ibâdet etmem. Hiçbir şey görmedim ki ondan önce ve sonra Allâh'ı görmeyeyim) buyurmuşlardır (s. 127).

Kaynak eserlerden örnekler:

El-hâsıl evvel-i enbiyâ, Cenâb-ı **Adem** [aleyisselâm], âhiri de Hazret-i **Muhammed** [aleyhisselâtu ve's-selâm efendimizdir]. Hazret-i **Muhyiddin Arabî** [kuddise sırruhu] *Futuhâtı-Mekkiyye*'sinde; Seyyidü'l- Enbiya **Muhammed Mustafa** [sallallahu teâlâ aleyhi ve sellem] Efendimiz Hazretleri "ebü'l-ervâh", Hazret-i **Âdem** [aleyhi's-selâm] Efendimiz "ebu'l-ecsâd", **Nûh** [aleyhi's-selâm] Efendimiz "ebü'r-risâle", Hazret-i **İbrâhîm** [aleyhi's-selâm] Efendimiz de "ebü'l-mille"dir diyerek beyân buyurmuşlardır (s. 100).

Meâlimü't-Tenzîl'de sûre-i kehfde şöyle beyân olunur ki: bir gün seyyidü'l-Mevcudât [aleyhi efdalü's-salavât] Efendimiz Hazretleri bir kavme uğrayıp o kavme hitâb ederek 'elinize kalkanınızı alınız' buyurdular. O kavim, Yâ Resûlallâh, düşman

mı geldi? Dediler. Hazret cevâbında: ‘yok, âteş-i cehenneme karşı bir kalkan tedârik ediniz’ buyurdular... (s. 139).

Diğer örnekler:

İmâm-ı A’zam **Ebû Hanîfe** Hazretleri dahi bu bâbda

اعتسام الوری بمغفرتک؛ عجز الواصفون عن صفتک؛ تب علينا فاننا بشر ما عرفناک حق معرفتک

((Ey Allâh’ım) yarattıklarının temizliği senin bağışlayıcılığınla; vasf edicilerinin âcizliği ise senin sıfatların sebebiyledir. Bizi bağışla! Bizler insanız ve seni lâyıkıyla bilmekten âciziz) buyurmuşlardır (s. 122).

İmâm-ı Kuşeyrî [aleyhi rahmetü’l-Bârî] Hazretleri dahi bu bâbda کالرا ئحة فی الورد وکالدهن فی السمس (Gülde koku, susamda yağ gibidir) ta’bîrleriyle vucûd-ı Hakkı mekândan münezzehtir olarak tavsîf ve tevhîd etmişlerdir (s. 126).

4. Darb-ı Mesel, Kelâm-ı Kibâr ve Sufi Sözlere

Bu başlık altında şârihin, “ekâbirden biri”, “darb-ı mesel”, “sûfiyye hazerâtı”, “büyüklerden biri”, “merdân-ı Hudâ”, “ukalâdan biri”, “ekâbir-i evliyâ” gibi kalıp ifadeler kullanarak yaptığı, metnin içeriğinde önemli bir yer tutan, iktibaslardan örnekler vereceğiz. Bu ifadeler metinde, mensur veya manzum olarak geçebilmektedir.

Ör) ... Bülbül bana cevâbında: “hakkın var; لقاء الخلیل شفاء العیالدر (Dostun yüzü hastanın şifâsıdır) fakat ne çâre ki دوام الحال من المحال (Bir hâlin biteviye sürüp gitmesi imkânsızdır) olduğundan ma’şûk-ı hakîkinin arz-ı hüsn ü cemâl ü tecellîsi bizi bu nâle vü feryâd işinde tuttu da işte böyle feryâd ü figâna düşürdü; ve ahvâl-i derûnu zâhir etmeye sebep oldu yoksa دیدار دوست مزه عمرست (Dostun yüzü hayatın mezesidir) olduğunu herkesden a’lâ bilirim ki dost-ı hakîkînin cemâl ü tecellîsi ömrün safâ vü gıdâsıdır” dedi (s. 84).

Ör) ... Onun için büyüklerden biri bu makâmda Cenâb-ı **Muhammed** [aleyhi’s-selâm] Efendimize hitâben:

نی تراممکن توان کفتن نه واجب لیک حق

بعد ذات خویشتن؛ ذات تراکرد انتخاب

((Ey Allâh’ın Resûlü) ney senin vasıflarını anlatabilir ama buna gerek yok. Zîrâ Hak kendi zâtından sonra senin zâtını seçmiş zâten) buyurmuşlardır.

Ekâbirden biri dahi bu me'âlde olarak:

*Ey resûl-i dü-cihân-bende nebiyy-i Kureşî
Zât-ı Bârî gibi yok zâtının âlemde eşi
Cevher-i aşk-ı vucûd-ı sakaleynin sebebi
Şu'le-i hüsn-i cihân-tâb dü-âlem güneşi*

buyurmuşlardır (s. 95).

Ör) ...zîrâ merdân-ı Hudâ'nın kelâmılarından biri de

من ترك ادب البساط ردالى الباب ومن ترك ادب الباب ردالى اسطبل الدواب (Kim ki evin edebinden yoksunsa kapının önüne atılır. Ve kim ki, kapının edebinden yoksunsa yeri hayvan ahırlarıdır) cümleleridir (s. 99).

Ör) Maksad evvelîn ü âhirînin taht-ı livâ-yı Muhammedîde bulunacağını beyândır. Ekâbirden biri bu makâmda:

*Gürûh-ı enbiyâ tesbîh-i dürr gibi ser-âmeddir
O tesbîhe imâme gevher-i zât-ı Muhammeddir*

buyurmuşlar (s. 100).

Ör) ... Artık bu gibi kimseler mâr-sîret olduklarından bu çirkin huylarını terk edemezler. Zîrâ میگذار داماخوی خود را نمیگذار (darb-ı meseli bunlar hakkında söylenmiştir ki me'âli: “yılan gömleğini bırakır ammâ sokmak huyunu bırakamaz” demektir (s. 103).

Ör) ... Bâlâda beyân olunan üç sıfattan ikincisi de من لا یرحم لا یرحم (Merhamet etmeyene merhamet edilmez) hadîs-i şerîfiyle amel ederek cemî'-i mahlukâta gerek insân ve gerek gayrıya rahm u şefkat edip hiçbir kimsenin kalbini kırmamaktır. Zîrâ, خاطرشکن هر آینه کرددشکسته حال buyrulmuştur ki me'âli: “kalb kıran elbette perîşân-hâl olur”. Çünkü mazlûmun âhunda te'sîr olur (s. 104).

Ör) ... Yüzün güzelliği zâil olur fakat ahlâk güzelliği dâimîdir. Ukalâdan biri ‘çirkin isen güzel ahlâk sâhibi ol; o yüzden sevilirsin’ demiştir (s. 107).

Ör) ... Zâten aşk-ı mecâzîde bulunmak bed-nâmlığı mûcib olduğundan insân aşk-ı mecâzîde kalmayıp hemân aşk-ı hakîkiye mürûr edivermelidir. Zîrâ المجاز قنطرة الحقيقة buyrulmuştur ki: ‘mecâz hakîkatin köprüsüdür’ demek (s. 115).

Ör) ... İşte kendisinde “ışık” bulunan kimse dahi zâr u zaîf ve âh u enîn ile giryân olur; bu cihetten;

عاشقا نرا سه علامت اي پسر
آه پردرد و رنك زرد و چشم تر

(Aşığın üç alâmeti vardır ey oğul! Nemli göz, sararmış yüz ve acı feryât) denilmiştir (s. 119).

Ör) ...huzûr-ı kalb olmayıp da kalbi ile efkâr-ı dünyeviyyede lisânıyla da ezkâr u evrâdda bulunursa böyle gaflet ile olan evrâd u ezkârın hiç bir te’sîri yoktur. Hattâ sûfiyye hazerâtı buyurmuşlar ki bir sâ’at huzûr ile olan zikr bir sene huzûrsuz olan zikrden efdal u enfa’dır (s. 119).

Ör) ... Sûfiyye derler ki cezbe, harâbede defîne bulmağa benzer; çok velîler bu cezbeyle temennâ ve arzû ederler; ammâ herkese müyesser olamaz; ancak Hudâ-yı müteâlin ıstîfâ vü ihtiyâr ettiği kimselere nasîb olur (s. 121).

Ör) ... Dünyâda “ra’iyyet”, pâdişâhın tahta cülûsunu ve sarâyını görürler fakat o makâmın lezzeti ne idiğini ve ne olduğunu idrâk edemezler. Nitekim bal demekten ağız tatlı olmaz belki o balı yemekle olur (s. 133).

Ör) ...insân dünyâda ne kadar yaşarsa encâmı fenâdır. Bâkî ancak Hudâ’dır. Bu konağa her gün gelip giden çoktur; fakat dönüp gelen hiç yoktur. Şu vefâsız dünyâ kimseye kalmaz (s. 144).

Ör) ...bu sıfâtları hâiz olan “tashîfli” şeyhlerin irşâdı gurâb gibi ancak tarîk-i cehennem olur. Nitekim اذكان الغراب دليل قوم شهيدهم الى دارالبوار (Bir kavmin kılavuzu karga olursa varacağı yer ancak cehennemdir) denilmiştir (s. 145).

Ör) ... Urefâdan biri dahi oğluna hitâben “Ey oğlum, sana tahsîl-i ilm ve teksîr-i mâl tavsiye ederim. Zîrâ havâss, ilmin ve avâm, malın için sana ta’zîm edeceklerdir” dedi (s. 160).

Ör) ... Zîrâ, şükr-i ni’met ni’metin ziyâdeliğine sebep olduğu ve küfrân-ı ni’met ve nankörlük ise bâis-i zevâl-i ni’met olacağı hakkında şeref-vârid olan âyet-i celîlede; لئن شكرتم لازيدنكم ولئن كفرتم ان عذابي لشديد (“Andolsun, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım. Eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir.” (İbrâhîm-7)) buyurulmuştur. İşte ekâbirden biri de bu ma’nâyı:

شكر نعمت نعمتت افزون كند
كفر نعمت از كفت بيرون كند

(Nimete şükretmen nimetini arttırır. Nimete nankörlükse söz konusu bile değildir) beytiyle beyân buyurmuşlardır (s. 164).

b) Göndermeler

Bu başlık altında, içerik özelliği olarak, şârihin yapmış olduğu göndermeleri⁴² örneklendireceğiz. Metinde görülen göndermeler iki başlık altında ele alınabilir: *Metin İçi Göndermeler ve Metin Dışı Göndermeler*.

a) Metin İçi Göndermeler: Şârihin daha önce bahsettiği veya daha sonra bahsedeceği konulara gönderme yapmasıdır.

Ör) ... {نوا} kelimesinin ni'met ve nağme ma'nalarına geldiği zikr olundu (s. 82).

Ör) ... Cenâb-ı Hakk'a mahbûb ve ma'sûk denir. Fakat ma'kûl denmez. Bu bahsin tafsîli inşaallah altıncı beytin şerhinde gelecektir (s. 84).

Ör) ... Çünkü ma'rifet-i nefis, ma'rifet-i Hudâ'ya vesîledir. Kendi nefsinin bilenler ile bilmeyenlerin farkı a'mâ ile basîr gibidir. (Kim bu dünyada körlük ettiyse ahirette de kördür (İsra-72)). قل هل يستوى الذين يعلمون والذين لا يعلمون (De ki: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" (Zümer-9) âyet-i kerîmeleri işte bu ma'nâyı müeyyiddir. Bu bahsin tafsîli de altıncı beytin şerhinde gelecektir (s. 108).

Ör) ... Sülûkun ma'nâsı doğru revîş ü hareketten ibârettir. Hıdmet dahi gece gündüz "zikrullâh" etmeye sa'y u gayrettir. Urûc da terakki-i bâtından ibârettir ki bâtını an-be an kat'-ı derecât edip merâtib-i ulyâya vâsıl olmaktır. Seyr ü sülûka dâir tafsîl gelecektir (s. 135).

Ör) ... {رود}: ırmak, nehir, dere, çay ma'nâsına olup burada mubâlağaten gözyaşları irâde edilmiştir. {بلبل}den de dervîş-i mûma-ileyh maksûddur. Bülbül'e dâir olan bahs kitâbın evvelinde beyân edilidi (s. 149).

⁴² Göndermelerin metod olarak nasıl yapıldığına dair bkz. *Şerh Metodu/ Gönderme*.

b) Metin Dışı Göndermeler: Şârihin diğer eserlere ve kendi eserlerine yaptığı göndermelerdir. İktibas yaparken dipnot verircesine birçok eser adı anmasına karşılık burada daha çok kendi eserlerini zikreder. Bu sayede Dervîş Abdülkâdir'in diğer eserlerinden de haberdâr oluruz.

Ör) ... {زليخا}yı ehl-i Arab ve Fâris süveydâ vezninde olarak okurlar. Fakat buralarda zâ'nın fethiyle şöhret bulmuştur. Asıl ismi 'râ'il' dir ki güzel demektir. Cenâb-ı **Câmî** kıssasını dört bin beyitle beyân buyurmuşlardır. Taraf-ı dervîşânemizden dahi şerh edilmiştir (s. 75).

Ör) ... İsm-i celîlin hakîkatte mûcib-i sūr u inşirâh oldu ve kalbime itmi'nân verdi. Bu inşirâh u itmi'nân, mücerred ism-i şerîfin üzerime yazılınca vukû' buldu; ya hüsn-i nazarın üzerime vâki' olunca ne saadet husûle gelecektir. Bu bahsin tafsîli (*Dürerü'l-Mi'rac*) eser-i dervîşânemizdedir (s. 93).

Ör) ... Me'âl: O nûr-ı pâk halk olunduktan sonra o nûr-ı âlî alevlenip arş ü kürsî ve levh ü kalem oldu. Hadîs-i mezkûrdan dahi hilkat-i arş ve kürsî ne vechle olduğu anlaşıldı. Artık bu âlî bahsın tafsîli *Mantku't-Tayr* üzerine olan şerh-i dervîşânemizdedir (s. 98).

İlginç bir örnek olarak, şârih alıntılacağı bir hadisin sonuna Farsça olarak aşağıdaki bilgiyi düşüyor: ... Ademoğullarının önderi ve dünyâ halkının serveri s.a.v den rivâyet edilmiştir ki; Allâh'ın yarattıkları içerisinde sert mîzaclı olmaktan daha çirkin bir şey yoktur. Ya'nî, sert mîzaclılık söz konusu edilirse mahlûkat içerisinde ondan daha çirkin ve kötü bir şey yoktur. Bu konuyu *Dürerü'l-Ahlâk* isimli eserimde uzun uzun anlattım fakat o eser henüz basılmadı (s. 99).

Ör)... **Şeyh San'ân**'ın asıl ismi Abdürrezâk olup kendisi Yemenû'l-asl ve kibâr-ı meşâyihdendir. Habeşîlerden nevbet-i saltanat **Ebrehe**-nâm melike geldikde pây-taht-ı Yemen, Sana idi. **Muhammed Feridü'd-dîn-i Attâr** [kuddise sırruhu] hazretleri, *Mantku't-Tayr*- nâm kitâbında şeyh-i müşârün-ileyhin hikâyesini beş yüz beyitten ziyâde olarak beyân buyurmuşlardır ki kitâb-ı mezkûrde bu kıssadan daha büyük bir kıssa yoktur. Bu **Dervîş Abdülkâdir bin Dervîş Muhammed bin Ahmed** dahi bi-tevfikihi Te'âlâ bâ-müfredât şerh ü beyân etmiştir. Fakat bî-çârenin elinde ücret-i tab'iyyesi mefkûd olduğundan henüz tab' ettirememiştir (s. 114).

Başka bir göndermesinden de şârihin bir mesnevîsi olduğunu öğreniyoruz. Burada da basamadığı bu eserlere dair Farsça açıklama yapıyor: Bu beş beyit de **Ahmed** oğlu **Dervîş Muhammed** oğlu **Dervîş Abdülkâdir**'in münâcâtındandır ki âit olduğu esere *Mesnevî-i Dervîş-i Kâdirî* adı konulmuştur (s. 148).

Ör) ... Hulâsa zemîn ü zamânın ihtiyâçları ve terakkiyatı katiyyen unutulmamalıdır. Yoksa ba'zı cühelânın sana şöyle dediği gibi ki yahu sen bu kadar fakîrliği ne için zemm ediyorsun; efendimiz bile الفقر فخرى buyurdular; diyerek bir nev'i tenbelliğe da'vetleri sakın seni aldatmasın ha! Bu bahsin tafsîli de *Dürerü'l-Ahlâk* eser-i dervîşânemizdedir (s. 164).

Diğer eserler dair örnekler:

Kâf-ı Fârisîyle efzâr, vezninde olarak {پرکار}; dâire resmetmeye mahsûs iki ayaklı bir âlettir ki biz ona pâ-i Fârisî ve lâmin fethalarıyla 'pergel' ve 'perger' deriz. Mutlak eşyâ-yı âlem ma'nâsına da gelir. Tafsîli *Burhân-ı Kaatî*' dadır (s. 92).

Şeyh **Muhammed Feridü'd-dîn-i Attâr** [kuddise sırruhu hazretleri] *Mantiku't-Tayr-nâm* kitâb-ı müstetâbında nûr-ı Muhammedî'yi mutavvel olarak güzel bir sûrette beyân u îzâh buyurmuşlardır (s. 92).

c) Tasavvuf Terimleri

Galebe-i Sultân-ı Aşk'in tasavvufî bir şerh metni olması sebebiyle içerik özelliği olarak çokça tasavvuf terimini hâiz olması olağandır. Ancak, şârih bazı kelime ve ibâreleri "istilahât-ı sûfiyyede" diyerek veya metin içinde konunun akışına bağlı olarak özel olarak anlamlandırmaktadır. Buradan hareketle, şârihin zikrettiği bu kelimeleri alfabetik olarak dizip metin içinde nasıl geçtiklerine dair örneklendirmeler yapıyoruz. Böylelikle tasavvufî terimlerin *Galebe-i Sultân-ı Aşk*'ta nasıl geçtiğini ve diğer tasavvufî metinlerle karşılaştırıldığında ne gibi farklar olduğunu tesbit mümkün olacaktır⁴³. Ayet ve Hadisler başlığında olduğu gibi bu türden örnekler hem

⁴³ Metinde geçen tasavvuf terimleriyle tasavvufî sözlüklerde geçenlerin karşılaştırması için şu kaynaklara bakılabilir: Abdürrezzak Kaşani, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev.: Ekrem Demirli, İstanbul : İz Yayıncılık, 2004; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul : Anka Yayınları, 2004; Safer Baba, *Istilahat-ı Sufiyye Fi Vatan-ı Asliyye*, İstanbul: Heten Keten Yayınları, 1998; Seyyid Cafer Seccadi, *Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü*, çev.: Hakkı Uygur, İstanbul : Ensar Neşriyat, 2007; Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Istilahat-ı İnsan-ı Kamil*, haz.: İhsan Kara, İstanbul : İnsan Yayınları,

metindeki malzemeyi tespit hem de yapılacak karşılaştırmalara bir veri oluşturabilir kanısındayız.

Akl-ı Evvel, Ta'ayyün-i evvel: İşte bu ecilden hakikat-ı Muhammediye cemî'-i mahlukâtın aslı ve akdemi bulunduğu hasebiyle, sûfiyye ona "ta'ayyün-i evvel" ve hükemâ "akl-ı evvel" dediler (s. 101).

Âşık: "عاشق" ıstılâhât-ı sûfiyyede, mütehayyir ü müştak-ı cemâl ü celâl-i ilâhî olan zâta denir (s. 119).

Bâm: Bir de bâm ıstılâhât-ı sûfiyyede âlemiyânın idrâkinden pûşîde olan mahall-i tecellî ma'nâsındır (s. 140).

Basîret: İstılâhât-ı sûfiyyede basîreti, kalbde bir nûrdur ki onunla hakâik-i eşyâ ve bevâtın-ı umûr idrâk olunur diye ta'rîf etmişlerdir (s. 124).

Bî-hodi: Bî-hodi de hâl-i istiğrâka denir (s. 120).

Birûn: "Birûn", "âlem-i mülk" ma'nâsındır (s. 114).

Cezbe: "عاشق" ıstılâhât-ı sûfiyyede, mütehayyir ü müştak-ı cemâl ü celâl-i ilâhî olan zâta denir. Âşık-ı billâh u resûl olan zevât-ı kirâmın ekser-i evkatta ibâdetleri cezbe ile olur. Cezbe ve ihtiyâr ile olan amelin farkı şudur ki fahr-i âlem ber-güzîde-i benî âdem [sallallahu te'âla aleyhi ve sellem] Efendimiz Hazretleri bu "cezbe" hakkında *عمل التقليل جذب من جذبات الرحمن توازي* buyurmuşlardır ki me'âli: 'cezbe ile olan bir amel cezbesiz olan ins ü cinn'in ameline mukâbil ve belki onların amelinden efdaldır' demek. Zîrâ cezbe'de "rûh" vardır, akl gibi değildir (s. 119).

Cuş u hurûş: İstılâhât-ı sûfiyyede cuş u hurûş hâlât-i aşkı aşıkâre etmeye denir (s. 88).

Fenâfillâh, Bekâbillâh: Fenâfillâh ıstılâhât-ı sûfiyyede şu tenkiyeden ibârettir ki sâlik olan zât, riyâzât ü mücâhedât ile ahlâk-ı zemîme ve beşeriyyesini külliyyen terk edip ahlâk-ı hamîde ve melekîyye ile muttasıf olmaktır. Yoksa nefsin ve bedenini ifnâ etmek değildir. Fenâfillâh derecesine erişen bir ârif, der-akab bekâbillâh

---

2008; Suad el-Hakim, *İbnü'l Arabî Sözlüğü*, İstanbul : Kbalcı Yayınları, 2005; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul : Marifet Yayınları, 1991; Zafer Erginli (editör), *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Trabzon : Kalem Yayınevi, 2006.

mertebesiyle hayât-ı ebediyyeye nâil olur. Zîrâ fenâfillâhın gâyeti bekâbillâhtır (s. 156).

Figân: “Figân” da ahvâl-i derûnu zâhir etmek ma’nâsındır (s. 83).

Hıdmet: Hıdmet dahi gece gündüz “zıkrullâh” etmeye sa’y u gayrettir (s. 135).

Hırka: Hırka ıstılâhât-ı sûfiyyede salâhiyyet ü selâmet ma’nâsına da gelir (s. 114).

Huzûr: Huzûr, ıstılâhât-ı sûfiyyede ibâdet-i hâlisenin netîcesi olan ferah-ı dil ve makâm-ı vahdete denir (s. 120).

Işk: Zîrâ ışk, bir illet-i sevdâviyyedir ki âşıkın kalbinde ma’şûkundan başka bir şey bırakmaz. ... Fârisîde aşk ayn’ın fethiyle müsta’meldir. Hulâsa-i kelâm, aşkın iki ma’nâsı vardır. Birincisi, bir keyfiyyet-i muhrikadır ki kalb-i âşıkda vâki’ olarak sâhib-i aşk kelâm söylemeye kâdir ü muktedir olamaz. ... İkincisi dahi şın’ın fethiyle “عشق” bir sarmaşıktır ki ona “لبلاب” ve “عشق” dahi denir; herhangi ağaca sarılsa kurutur. İşte kendisinde “ışk” bulunan kimse dahi zâr u zaîf ve âh u enîn ile giryân olur (s. 117).

İlme’l-yakîn, Ayne’l-yakîn, Hakke’l-yakîn: İstılâhât-ı sûfiyyede “ilme’l-yakîn” enbiyâ ve evliyânın îrâd eyledikleri ulûm u ma’ârifle Hakkı bilmek demektir. “Ayne’l-yakîn” ise müşâhede-i kalbiyye ile vahdet-i hakîkiyyeyi müşâhede kılmak ma’nâsındır. “Hakke’l-yakîn” dahi makâm-ı cem’-i ehadiyyette Hakk’ı müşâhede etmek demektir (s. 132).

İstiğnâ: İstılâhât-ı sûfiyyede istiğnâ derekât-ı mevcûdâtıdan mestûr olan ‘heybet-i celâliyyet-i Hak’ ma’nâsındır (s. 91).

Kâfir: Kâfir, ıstılâhât-ı sûfiyyede sâhib-i a’mâl bâ-tefrika veyâhud bir nefes Hak’dan gaflete denir (s. 120).

Kalenderân-ı hakikat: Kalenderân-ı hakikat ıstılâhât-ı sûfiyyede tecrîd ü tefrîd ile nûr-ı Muhammedîye vâsıl olan zevât-ı kirâma denir ki bunlar kendilerine müteallik olan ta’mîr ü tahrîbi aslâ kayırmayıp ekseriyâ sa’y u gayretleri rûsûm u âdâtın tahrîbinde ve halkın âdâb muhâlatâtı kuyûdundan halâs olmağadır ve onların sermâye-i hâlleri ferâğ-ı hâtir ve tasfiye-i kalbin gayrı değildir (s. 134).

Kilîsa, Deyr: كليسا ıstılâhât-ı sûfiyyede “âlem-i hayvânî’ye” دير de âlem-i insânî’ye denir (s. 115).

Kûy: Kâf-ı Arabînin zammıyla “kûy” ıstılâhât-ı sûfiyyede, takdîr-i hükmî tahtında mecbûr u makhûr olmak ve makâm-ı ubûdiyyette bulunmak ma’nâsındır (s. 153).

Mahbûb: Cenâb-ı Hakk’a mahbûb ve ma’şûk denir (s. 121).

Mevt: Mevt, ıstılâhât-ı sûfiyyede izâle-i hevâ-yı nefis ve ifnâ-yı shevât-ı tabî’at kılmağa denir (s. 117).

Mey, Mül, Bâde: “Mey” ve mimin zammıyla “mül” ve “bâde” yek-me’âl olarak şarâb ma’nâsındır ki ıstılâhât-ı mezkûrede “aşk-ı ilâhî”de müsta’meldir (s. 114).

Meyhâne, Mey-kede, Derûn: ıstılâhât-ı sûfiyyede, meyhâne ve kâf-ı Arabînin fethiyle mey-kede ve derûn; visâde-i deşt-i âlem-i melekûta denir (s. 114).

Nâle vü zâr: ıstılâhât-ı sûfiyyede “nâle vü zâr” taleb-i mahbûb-ı hakîkîye denir (s. 83).

Sâlik: “Sâlik” de gidici ma’nâsına ism-i fâil olup âlem-i zâhire ve bâtına seyr etmek me’âlini müştemildir (s. 154).

Sefer-i Ma’nevî/Sevr ü Sülûk (sevr-ilallâh, sevr-fillâh, sevr-maallâh, sevr-anillâh): Ammâ ıstılâhât-ı sûfiyyede sefer-i ma’nevî dörde taksîm olunup o da “sevr-ilallâh”, “sevr-fillâh”, “sevr-maallâh”, “sevr-anillâh” ma’nâlarına muhtasdır. “Sevr-ilallâh”, mertebe-i nefsdan vucûd-ı hakîki cânibine olan “sevr-i ma’nevî”dir. Bu sefer mebd’-i tecelliyât-ı esmâdır ve nihâyet-i sefer vech-i vahdetten ref’-i hicâb-ı kesrettir. “Sevr-fillâh”ın ma’nâsı da sıfâtullâh ile muttasıf ve esmâullâh ile mütehakkık ve ahlâkullâh ile mütehallik ve cümle sıfât-ı beşeriyye fânî vü muzmahill olmak demektir. İşte bu sefer-i sâni, nihâyet hazret-i vâhidiiyettir ve bu seferin nihâyeti vucûd-ı kesret-i ilmiyyeden ref’-i hicâb olarak ulûm-ı ledünnîye münkeşif olmaktır. Sefer-i sâlis olan “sevr-maallâh” ayn-ı cem’a ve hazret-i ehadiyyete sâlikin terakkî etmesi ve her mertebede “Allâh” ile olan seyrinden ibârettir.

Eğer bunda şâibe-i isneyniyyet bi’l-küllîye mürtefi’ olmazsa, makâm-ı “kâbe kavseyn” derler, bi’l-küllîye mürtefi’ olursa, makâm-ı “ev ednâ” denir ki nihâyet-i velâyettir. Bu sefer-i sâlisin nihâyeti, zevâl-i tekayyüdât ü ezdâddır. Zâhiren ve

bâtinen mertebe-i aynü'l-cemde mahv bulmaktır. Dördüncüsü de “seyr-anillâh” dır ki ba’de’l cem’ tâlibinin tekemmülü ve müstersidînin irşadı için sahve rucû’dur. Bu makâma “bekâ ba’de’l-fenâ ve sahve ba’de’l-mahv ve fark ba’de’l-cem” dahi denir. Ve sefer-i râbi’in nihâyeti Hak’dan halka ma’a’-l-istikâmet ve’l-adâlet rucû’ edip “şühûdî’l-vahdeti fi’l- kesreti, ve’l- kesret fi’-l vahdet” kılıp “tecellî’l- Hak fi’l- halk ve izmihlâlü’l- halk fi’l- Hak” mertebesini görmektir (s. 153).

Şîve: “Şîve” ıstılâhât-ı sûfiyyede cezbe-i ilâhî ye denir (s. 140).

Tâlibân-ı Âhîret (zühhâd, fukarâ, huddâm, ibâd): Zühhâd, nûr-i îmân ü îkan sebebiyle âhîretin güzelliğini müşâhede ve kubh u nakm-ı dünyâyı muâyene ederek fânî dünyânın ziynet ü muzahrefâtına iltifât ü rağbetten i’râz ve hakîkaten bâkîye rağbet göstermişlerdir ... “Fukarâ” dahi o kimselerdir ki bidâyet-i tasavvuf olan fakrı ihtiyâr ettiklerinden esbâb u emvâl-i dünyâdan bir şeye mâlik olmayalar ve fazl u rızvân-ı Hudâyı talebde cemî’-i halkı terk etmiş olalar... hâdim onlara derler ki ferâiz-i edâdan sonra nevâfil-i ibâdât üzerine takdîm ederek fukarâ-i sâbirîn ü sâlihînin hizmetlerini ihtiyâr ederler. Ve şer’-i şerîfde mezmûm olmayan kesb ve deryûze ve ba’zı fütûhât ile ahz u i’tâlarını i’tâ-yı Hak bilip ecr ü sevâb-ı âhîret ümîdiyle onları mâ-yehtâcu ileyhlerine sarf ederler. “İbâd” dahi o zâtlardır ki neyl-i sevâb-ı âhîret için dâimâ vezâif-i ibâdât ve nevâfile muvâzabet ederler (s. 136).

Tecellî: İstılâhât-ı sûfiyyede {التجلى};

عبارة عن ظهور الذات الالهية وصفاتها وفعالها

(Tecellî: Fiillerinden, sıfatlarından ve zâtının ilâhlığından ortaya çıkmış bir ibâredir.) diye ta’rîf olunmuştur (s. 133).

Urûc: Urûc da terakki-i bâtından ibârettir ki bâtını an-be an kat’-ı derecât edip merâtib-i ulyâya vâsıl olmaktır (s. 136).

Velâyet, Hürriyet: “Velâyet” ıstılâhât-ı sûfiyyede abdin Hak’la inde fenâi’n-nefs kâim olmasıdır. “Hürriyet” de ıstılâhât-ı mezkûrede ağıyârdan ve kayd-ı mâsivâdan ve shevât ü hevâdan âzâd olmağa denir (s. 128).

Vucûd: Zîrâ, sûfiyye indinde vucûd iki kısım olup bir kısmı vucûd-ı hakîki diğeri bir kısmı da vucûd-ı hayâlî ve zillî. Hudâ-yı müteâlin vucûdu hakîkidir; âlemin vucûdu ise hayâlidir (s. 144).

d) Faydalanılan İlimler

“Divan şiirinde olduğu gibi dinî-tasavvufî şiirlerimizde de başta dinî ilimler olmak üzere belli başlı ilimlerden türlü şekillerde istifade edildiği görülür. Klasik şiirimizin kaynaklarından biri kabul edilen bu ilimlerden faydalanma usûlü daha çok, bir ilim dalına ait terimlerin mecaz ve istiârelerle örülerek bir arada zikredilmesi, böylece söz konusu nazım parçasında kullanılan terimler sayesinde ulaşılan ilmî netice ile asıl anlatılan duygunun pekiştirilmesi ve zenginleştirilmesi şeklinde olur. ... Aklî ve naklî ilimlerle edebiyatın imtizâcını şiirden ziyâde mensur eserlerde çok daha sarîh bir şekilde tespt etmek mümkündür⁴⁴. Bu görüşe uygun olarak, *Galebe-i Sultân-ı Aşk* incelendiğinde şârihin anlatmak istediği konulara dair açılım yaparken faydalandığı ilimleri şu başlıklarda örneklemek mümkündür:

1. Tefsir

“Şerh, yorum, bilhassa Kur’ân’ın şerhi ve izahı. Âyetlerin özelliklerinden, ihtiva ettiği hakikatlerden, işâretlerden, ince derin nüktelerden, iniş sebeplerinden bahseden ilim, tefsir ilmidir”⁴⁵. Derviş Abdülkâdir eseri boyunca anlattığı tasavvufî konuyu ayetlerle destekler (bkz. *Ayet ve Hadisler*). İlim olarak Tefsir, şârihin ayetlere dair yorumu şeklinde karşımıza çıkar.

Ör) “Mekr” ta’bîrini her ne kadar zât-ı Bârî hakkında tecvîz etmişlerse de zât-ı Hudâ-yı müte’âlî “mekr” sıfatıyla sıfatlamak şân-ı ulûhiyyete lââyık değildir. Belki “mekr” sıfatıyla mevsûf olan “müznibleri” *الجزاء من جنس العمل* mantûkunca kendi amellerinin cinsiyle cezâ eylemek demek ola. Çünkü âyet-i kerîmede beyân olunan “mekr”in sudûru, ibtidâ kul tarafından olmasını bu ma’nâyı îmâ eder. *ويمكرون ويمكر الله* (Ve mekr ederler Allâh da onlara mekr eder (Enfâl-30) gibi veyâhud meşâkile kabîlinden ola; *يا نبي الله اعلم*; “küffâr u usât” her ne kadar “mekr” ederlerse de Bârî te’âlâ onların kendi mekrleri cinsinden olan “azâb” ile mu’âheze vü azâb eder demektir (s. 111).

⁴⁴ Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2007, s. 61.

⁴⁵ Hasan Akay, *İslâmî Terimler Sözlüğü*, İstanbul: İslam Bilgi Merkezi Yayınları, [t.y.], s. 319.

2. Hadis

Açıklama ve örnekler için bkz. (*Ayet ve Hadisler*)

3. Fıkıh

Terim olarak “İslâm’ın kişisel ve sosyal hayata dair amelî hükümlerini bilmeyi ve bu konuyu inceleyen bir ilim dalını ifade eder”⁴⁶. Şârih, eserde anlattığı konuyu fikhın temsilî kahramanları olan Amr ve Zeyd üzerinden örneklendirir:

“Herkesin isti’dâd u kâbiliyyeti neyi iktizâ eder ise ona göre mu’âmele olunur. Meselâ “Zeyd” in ef’âl u etvârı “Amr”ın ef’âl u etvârından a’lâ ve ahsen iken “Zeyd” fakîr ve mihnette olup “Amr” ni’met ü râhatta bulunması “şîve-i kader”dir demekte kendi nefsinin “tebri’e” ve bu sıfatı kadere isnâd etmek cehl-i mürekkebdir” (s. 168).

4. Kelâm

“İlm-i kelâm, esas itibari ile Allâh’ın zat, sıfat ve ef’âlini şeriatin çizdiği esaslara göre tetkik ederek, ülûhiyeti bir sistem dahilinde isbata çalışır. ... İslamda ilmî ayrılık, kader meselelerine dair ihtilafla başlar. Kaderi inkar eden (kaderiye) mesleki, ilk ilmî bid’at sayılır. Kaderiyenin tam zıttı (cebriye)dir. Bunlar da insanın fiil ve hareketinden muhtar olmadığını, fail ve kaadirin Allâh olduğunu iddia ederler”⁴⁷. Derviş Abdülkâdir’in eseri yazış amacı doğal olarak onun kelam ilminden faydalanması sonucunu ortaya çıkarır. Eserde kelama dair bahis çoktur. Biz alıntıladığımız tanıma tam da uygun bir örnek vermek istedik:

“İşte bu tahkîke göre ehl-i şerîat mezhebi Mezheb-i Cebriyye ve Kaderiyyeden müberrâ ve müstesnâ oldu. Zîrâ, Cebriyye, tedbîri inkâr edip “redd-i kader” mümkün değildir diyerek cebr-i mahzda kaldılar. Kulların tedbîr ve irâde-i cüz’iyyelerini bi’l-küllîye inkâr ettiler. Kaderiyye ise, nasârâ ve mecûs gibi kader-i Hakkı bütün bütün inkâr ettiler. Kaderiyye’nin hatâsı Cebriyye’nin hatâsından a’zam u eşna’ olduğu zâhirdir. Hattâ bir hadîs-i şerîfde القدرية مجوس هذا الامة (Kaderiyye bu ümmetin mecûsîleridir) buyurulmuştur. Cebriyye’nin cühelâsına şu vechle bir su’âl vârid olur ki; sizler ihtiyâr-ı cüz’îyi ve tedbîr-i ukalâyı redd u inkâr edip “redd-i kader be-

⁴⁶ Fikret Karaman, İsmail Karagöz, İbrahim Paçacı, Mehmet Canbulat, Ahmet Gelişgen, İbrahim Ural (haz), *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara : Diyanet İşleri Başkanlığı, 2006, 185.

⁴⁷ Agah Sırrı Levend, *Divan edebiyatı : kelimeler, remizler, mazmunlar, mefhumlar*, İstanbul : Enderun Kitabevi, 1984, s. 80.

kader” mümkün değildir, diyorsunuz. Eğer fi nefsi'l- emr, sizin dediğiniz gibi olsaydı terbiyet-i üstâdân ve tedbîr-i âkilân ve endîşe-i zeyrekân sefeh ü abes olmak lâzım gelirdi. Hattâ emr-i ma'rûf ve nehy-i münkerde bir fâide olmazdı. İşte bu mes'ele gâyet vâzih ve rûşendir. Zîrâ gâyet-i vuzûhundan şu mes'elede ulemâdan bir hayli cemâat mütehayyir ü ser-gerdân oldular. Kaderiyye ve Cebriyye ve ba'zı mezâhib-i bâtilânın ahdâsı kader mes'elesini hall edemediklerinden neş'et etti” (s. 165).

5. Hikmet

“Gerek tabiat, gerek mevcudat ve hadisat karşısında eski devrin âlim ve mütefekkirlerinin zihnini işgâl eden meseleler hikmet-i kadîmenin muhtelif mevzuunu teşkil ederler. Fakat bunlar tetkik ve tecrübeye dayanmaz. Mantık, kıyas, muhakeme ve cedelle bu davaların izah ve isbatına çalışır. Bu bahislerden bazıları ilm-i kelâmın da münakaşa ettiği meseleler arasındadır⁴⁸. Şârih kelim konularıyla birlikte hikemî konulara da eserinde yer verir. Hikmet ilminin terimlerinden olan “cevher ve araz”a dair bir örnek veriyoruz:

“... Şu halde bu hulûl u ittihâd üzre vuslat-ı Hudâ olmaması makâm-ı i'tirâz değildir. Maa-mâ-fih Cenâb-ı Vacibü'l-Vucûd'un ulûhiyyetinde; ve zât ü ef'âl ü sıfât ü te'sirâtında şerîki ve nazîri yoktur. Ve mahlûkattan hiçbir şeye ne vucûdda ve ne de ilmde benzetilir. Öyle cism ü cevher ü araz değildir. Makulât-ı aşereden müberrâdır. Kütüb-i Kelâmiyye vü Hikemiyyede beyân olunan 'a'râz' cevher mukâbili olup a'râz-ı tis'a ve makulât-ı tis'a denir, cevherle on olur. İşte şu kıt'ada

بشنوا من ده مقولات حکم
یک بین از بر بکن شو محترم
جو هر و فعل وانفعال وضع و ملک
هم متی و این و اضافت کیف و کم

(Ey muhterem kimse! On makulât-ı hikemi benden dinle ve onları tek tek ezberle: cevher, fi'l, infi'âl, vaz', mülk, metâ', in, izâfet, keyfe, kem.) diyerek bildirilmiştir ki Cenâb-ı Hak bu sıfatlardan münezzeh olduğu gibi renkten, şekilden, sûretten, anadan babadan, oğuldan, kızdan, karıdan, uykudan, uyuklamaktan, yemeden içmeden, gülmeden, ağlamadan, sevinmeden, ve yerinmekten dahi muarrâdır...” (s. 89).

⁴⁸ Levend, a.g.e., s.84.

B. ŞARİH

1. Şerh Metodu

Galebe-i Sultân-ı Aşk esasen Hâfız-ı Şîrâzî'nin bir gazeline yazılmış şerh metnidir. Dervîş Abdülkâdir'in, bir gazelin şerhinden kitap hacminde bir eser yaratmış olması onun ele aldığı eseri ayrıntısıyla incelediğini, mümkün olan bütün detayları eserine yansıtmak istediğini gösterir. Şârihin metni ortaya koyarken izlemiş olduğu metodu incelemek metnin yapısını ve gelenek içindeki yerini anlamada önemli ipuçları verecektir. Bahsi geçen metodu örnekleriyle aktarıyoruz.

Şârih;

1- Öncelikle şerh ettiği beyitlerin orijinallerini metne alır. Beyitlerden sonra “müfredat” başlığında; kelimelerin tek tek anlamları, hangi dilden geldiği, diğer dillerdeki (Arapça-Türkçe-Farsça) karşılıkları, tasavvufî anlamları, kökü, vezinleri, çoğulları, lugat anlamıyla kullanımdaki anlamları farklı olması durumunda kelime anlamlarının nasıl verilmesi gereği gibi gramer ve anlam özelliklerini verir;

2- Açıkladığı kelimelerle ilgili örnek beyitler de alabilir. Bazı durumlarda açıklamak için aldığı örneğin de açıklamasını yapabilir;

Ör) {بلبلی} de bülbül lafzı Arabî olup cem'i belâbil gelir. Nitekim şu;

واذالبلايل افصحت بلغاتها
فانفس البلايل باحتساء بلايل

beyt-i Arabiyyesinde vâki' olan evvelki belâbil, bülbülün cem'idir. {انف}: nefy masdarından me'hûz; sen sür ve izâle et ma'nâsına emr-i hâzırdır. Neyi izâle et; elbelâbil: hüzn ü kederleri (s. 80).

3- Kimi zaman kelimeyi açıklamak için alıntılanan beytin mealini verebilir;

Ör) Fârisîde bülbüle hezâr denir. *Tuhfe-i Vehbî*'de:

Nevâ nağme hezâr-ı hoş-nevâ savtı eyü bülbül

diyerek zikr olunmuştur. **Kaanî**'nin muhammesinde:

مکربازبر فروخت کل ازهر کنار نار
که هر دم زسوزدل بکرید هزارزار

beytinde vâki' olan *hezâr* da bülbül ma'nâsındadır ki me'âli: meğer yine gülistânın her kenârından gül-i âteş var şu'lelendi. Ya'nî gül mazrûfunu çâk edip çemen-ârâ-yı cihân oldu. Zîrâ her-dem hezâr-ı hoş-nevâ gönül âteşinden gülistânda inleyerek âh-ı cângâh ile feryâd edip tahassürâne ağlar. E'l-hâsıl bülbül lisân-ı hâl ile: - müddet-i medîdeden beri küşâdına müntazır olduğum gül-i ra'nâ bir ân evvel arz-ı cemâl eyleyip şu bülbül-i şeydâyı âteş-i müfârekatten halâs eyle- der (s. 80).

4- Bazı beyitlerde edebî sanatlara değinir ve onları açıklar. Bu açıklamaları metnin anlaşılmasına katkı yapmak için gerekli gördüğü yerlerde yapar;

5- “Beyt-i mezkûrun ma'nâ-yı hakîkisi şöyle demektir” diyerek beyitlerin anlam katmanlarını vurgulamak için şerhine girizgah yapabilir;

6- Müfredat kısmından sonra beytin mealini bütün olarak verir. Meal kısmında ve metnin genelinde birçok iktibas yapar. Yapılan alıntılar kimi zaman kritize eder;

Ör) Ma'den-i Merhamet [aleyhi ekmeli't-tahiyyat] Efendimiz Hazretleri du'âları esnâsında: ‘Yâ-Rab! menfa'at vermeyen ilm, doymak bilmeyen nefis, azâbdan korkmayan kalb, yaşarmayan ya'nî ağlamayan gözden sana sığınırım’ buyurmuşlardır. Bir rivâyette dahi

اللهم انى اعونبك من الاربع من علم لا ينفع ومن قلب لا يخشع ومن نفس لا تشبع ومن دعاء لا يسمع
(Allâhım dört şeyden sana sığınırım: faydasız ilmden, korkmayan kalbden, doymayan nefsdan ve işitilmeyen duâdan) vâki' olmuştur (s. 86).

7- Alıntıladığı şerh malzemesinin de şerhini yapabilir;

Ör) **Aburrahman Câmî** [kuddise sırruhu] Hazretleri *Hüccetü'l- Ahrâr-nâm* kitâbında bu bâbda teşbîh tarîkiyle şu beyti buyurmuşlardır; şöyle ki:

حبس نیل کنبدی از کریه می شو غرق آب
شب چومرغی کاشیاتش غنجه نیلوفرست

Me'âl-i nasîhat-âmizi şudur ki; mâ'î renk olan kubbede mahbûssun, ağlamaktan suya gark ol; bir kuş gibi ki gece olunca onun yuvası su içinde nâbit olan lüfer çiçeği goncasıdır (Nunun kesri ve lamın zammı ve fânın fethiyle Lûfer denilen bir çiçektir ki su içinde biter. Âfitâbın tulû'unda su içinden çıkar çiçek açar ve gurûbunda yine suya çekilir. Nakl ederler ki; suya çekileceği esnâda bir kuş gelip olduğu mevzî'e

konarak ârâm eder; sudan çıkınca o kuş kalkıp gider imiş. İşte bu kuşu Cenâb-ı **Câmî** zikrolunan *Hucetü'l-Ahrâr* kitâbında beyân buyurmuşlardır ki burada dahi tenvî-i makâm için teberrüken yazıp şerh eyledik). Burada altı çizili kısım şârihin nilüfer kelimesine düştüğü dipnottur (s. 86).

8- Kendi şiirlerini de metne dahil eder, bazen genel şerh anlayışına uygun olarak bunları da açıklayabilir;

Ör) Artık öyle ise; li-mütercimihî:

ای درویش توهم برخیز
آشکهای دلگیرانه ریز

me'âli: Ey Dervîş **Abdülkâdir!** Sen dahi sırr-ı Muhammedîye vâsıl olup üns-i Hak'la âlemde müstağni olayım dersin اناعد منكسرة القلوب (Ben kalbi kırılmış olanlarla beraberim) hadîs-i kudsîsi sırrınca seherlerde kalk; mahzûnâne gözyaşlarını dök; ağla, sızlaya zikrullah ederek hâne-i tecellî olan kalbini taallukât-ı mâsivâ sanemlerinden pâk ve hâlî et... ({دلگیرانه}) mahzûnâne ma'nâsınadır. Rahmet; esirgemek, acımak, merhamet etmek ma'nâsına geldiği gibi Allah azimüşşanın kuluna ölümden sonra olan ihsânı ve yağmur ma'nâlarına da gelir. Rahm: merhamet, acımak). Burada altı çizili kısım şârihin dil-gîrâne kelimesine düştüğü dipnottur (s. 87).

9- Meal verirken başka eserlerden de iktibaslar yapabilir ve bunları da genel şerh anlayışına uygun olarak müfredât ve me'âl başlıklarında açıklayabilir;

Ör) ... bir de bu beyt ile gelecek beyitler hazret-i **Câbir bin Abdullâhü'l-Ensârî** [radiyallâhu te'âlâ anhümâ]dan rivâyet olunan mufassal bir hadîs-i şerîfin me'âli üzere tanzîm, tertîb olunmuştur. İki yüz seksenbirinci beyitte hadîs-i mezkûr teberrüken yazılacaktır.

İki yüz yetmiş yedinci beyt şu:

همچو شبنم آمداز بحر وجود
خلق عالم از طفیلش در وجود

{دروود}, {بوجود آمد}, takdîrinde olup halk olundu demeden kinâyedir. Me'âl: Cenâb-ı Muhammed [aleyhi's-selâm] efendimiz, şebnem gibi vucûd deryâsından geldi. Halk-ı âlem ona tebaiyyetle halk olundu. (s. 93).

10- Genel olarak orijinal metinden sonra meal verir. Ancak, kimi zaman Türkçe meali verdikten sonra orijinal metni verdiği gibi bazen de sadece Türkçe olarak meal verebilir.

Sonuç olarak, metni kelime düzeyinden başlayarak bütün ayrıntılarıyla açıklama, beyitlerin anlamlarını bütün olarak verme, edebî sanatlara değinme, kendi şairliğini metne dahil etme, “şerh içinde şerh” yaparak metne açılım kazandırma, çokça iktibas yaparak anlattıklarını destekleme gibi genel özellikler şârihin şerh metodunu oluşturan unsurlar olarak sıralanabilir.

a) Gönderme

Derviş Abdülkâdir, şerh metodunun bir özelliği olarak metinde çeşitli göndermeler⁴⁹ yapmıştır. Şerh sırasında farklı kaynaklara müracaat edilmesi, bu kaynaklar kendi eserleri de olabilir, veya metin içinde ileri veya geriye atıf yapılması durumunda kullandığı bu teknik, şârihin hem kendi metnine hakimiyetini hem de konuyla ilgili diğer kaynaklar hakkındaki bilgisini göstermektedir. Şârih, metin içinde daha önce anlattığı bir şey varsa “zıkr olundu”, “beyan edildi” gibi ifadelerle, sonra anlatacaklarını ise ilgili bahsin “tafsili gelecektir” diyerek ifade eder. Başka bir metne gönderme yapması durumunda da ilgili bahsin tafsilinin bulunduğu eseri zıkr ederek okuyucuyu yönlendirir.

b) İktibas

Bir şerh tekniği olarak iktibas⁵⁰ Derviş Abdülkâdir’in şerh metodunda önemli bir yer tutar. Ayet, Hadis, Arapça-Farsça-Türkçe mensur veya manzum parçalar, kelâm-ı kibâr, darb-ı mesel, sufi sözleri, kendi şiirlerinden örnekler şârihin faydalandığı kaynaklardır. *Tuhfe-i Vehbî, Sıhâh-ı Fürs, Gülistân, Hüccetü’l- Ahrâr, Mesnevî, Burhân-ı Kaatî’, Mantıku’t-Tayr, Delâil-i Beyhakî, Buhârî Şerîf, Futuhâtı-Mekkiyye, Şifâ-i Şerîf* şerhi *Âliel-kârî, Şehnâme, İhyâ-i Ulûm, Uyûnü’l-Mecâlis, Târîh-i Mu’cem, Mahzenü’l-Esrâr, Rûhü’l-Beyân, Kitâb-ı Hitâb, Mesâbihü’s-Sünne, Meâlimü’t-Tenzîl, Nisâb-ı Sıbyân, Celâl Gelenbevîsi, Kâfi, Hadîs-i Erba’in* metinde

⁴⁹ Örnekler için bkz. *Göndermeler*

⁵⁰ Örnekler için bkz. *İktibaslar*

geçen kaynak eserlerdir. Şârih bütün bu alıntıları anlattığı konuyu desteklemek ve ayrıntılarıyla aktarabilmek için kullanır. Önemli bir özellik olarak, şârihin iktibas yaparken bazı yerlerde alıntıladığı ibâreye ait eser adı, cilt ve sayfa numarası vermesi (metin içinde dipnot kullanır gibi) belirtilmelidir. Şârihin bu yaklaşımı günümüz atıf sisteminin belki de ilk örneklerindedir.

2. Üslup

Derviş Abdülkâdir eserinin başında eseri yazma sebebini (bkz. *İfade-i mahsûsa*) açıklamaktadır. Burada Hâfız-ı Şîrâzî'den bahsederken "...veliyy-i Hudâ olduğunda hiç şüphe yoktur" der. Kendisi de bu "velî"ye hizmet etmek için *Galebe-i Sultân-ı Aşk*'ı yazmıştır. Hem eserine ilham olan şairi hem de yazdığı eseri konumlandığı yer hiç şüphe yok ki tasavvufî zemindir. Dolayısıyla, onun eserine hakim olacak üslup da bu zeminin gereği olan derin manalardır. Tasavvufî metinlerde kolayca kendini hissettiren mânevî hava ve bu manaların şârih tarafından okuyucuya aktarımı gelenekte var olan metinlerle bir nevi irşad faaliyetini de beraberinde getirir. İşte şârihin üslûbunun belirleyici tarafı da budur. Didaktik unsurlar, şerh vaaz münasebeti, soru-cevap şeklinde anlatım, örnekleme ve sonuç çıkarma bahsi geçen üslûbun Derviş Abdülkâdir'deki yansımalarıdır.

a) Didaktik Özellikler

Bu başlık altında genel olarak şârihin okuyucuya nasihat ederek bazı mevzularda onu bilgilendirdiğini görüyoruz.

Örneğin kalp kırmamak gerektiğini Hayyam rubailerinden örneklerle anlatıyor:

"Cenâb-ı **Ömer Hayyâm** dahi bu bâbda biri birinden güzel üç rubâî buyurmuşlardır. İşte o rubâîlerden biri şu:

کر بر فلکی بخاک باز آرندت
وربر سرنازی به نیاز آرندت
فی الجملة بنه توجهل تابتوانی
آزار مجوی تانیاز آرندت

Me'âli: 'Süllem-i câh ile feleğe dahi çıksan ya'nî felek gibi âlf merâtib ü menâsıbdâ bulunsan âkıbet seni hazîz-i hâke indireceklerdir ve nâzenîn dahi olsan günün birinde seni arz-ı niyâza mecbûr edeceklerdir. Hâsıl-ı kelâm, elinden gelebildiği kadar izâle-i cehle çalış ve kimseden incinmemeklik istersen kimseyi incitme' demektir. İkinci rubâîsi de şu:

کرروی زمین بجمله آباد کنی
چندان نبودکه خاطری شاد کنی
کر بنده کنی بلطف آزا دیرا
بهترکه هزار بنده آزادکنی

Me'âli: Bütün mülk-i cihânı i'mâr etmiş olsan dahi sence bir vîrân gönülü şâd u ma'mûr etmek kadar mûcib-i ecr u sevâb olamaz... (s. 105).

Ör) ... Gerek evrâd ve gerek ezkâr ve gerek salavât olsun bunları okumak arzu eden kimse, evvelâ abdestli bulunup kibleye dönerek okumağa başlaya fakat kırâatinin ibtidâsından intihâsına kadar Hak'dan gayrı hâtırına bir şey getirmeyerek hemân huzûr-i hazret-i Hak ile okursa pek müessir ve müsmir olur (s. 119).

Ör) ... Fakîr ise zengîn, ednâ ise a'lâ, medyûn ise deyninden halâs, hasta ise şifâ-yâb, câhil ise âlim, olmak gibi şeylere himmet etmeli. Netîce-i kelâm, niyât-ı hayriyye ve kelimât-ı tayyibe ile me'lûf olmalı ve îcâbında dahi vesâil-i mukteziyyesine bu ümîd ile çalışmalıdır (s. 162).

b) Şerh-Vaaz Münasebeti (Konuşma Üslubu)

Bu üslubun en belirleyici özellikleri şârihin okuyucuya seslenmesi, ifadelerini dua cümlecikleriyle bitirmesi ve tecrîd sanatı yaparak yani kendisine hitab ederek okuyucuya mesaj vermesidir.

Ör) ... Dost-ı hakîkî bizimle oturup ihtilât etmezse mahall-i i'tirâz değildir. Zîrâ murâd ettiğini husûle getirici olan müstağni pâdişâhdır. Onun için gedâlar ile ülfet etmekten ârı vardır. Ya'nî ey zâkir-i Hak olan sâlik! her ne kadar Cenâb-ı Allâh'a vuslat ve kurbet ancak zikrullâh ile olursa da o kurbiyyet bizim yek diğerimize olan kurbiyyet gibi değildir. Belki o kurbet ancak kurbiyyet-i ma'nevîyedir (s. 88).

Ör) ...saadetli o kimsedir ki kendinin acz u ihtiyâcın i'tirâf edip

ترك عجب وكبركن تا قبله عالم شوى
سيرت ابليس را بگذار تا آدم شوى

(Kendini beğenme ve böbürlenmeyi bırak ki âlemin kiblesi olasın. (Böylece) iblis fitratını insân karakterine çevirmiş ol) me'âline mazhâr olarak ucb ü kibr ü gurûr etmeyip nâzenîn-i Hudâ olan evliyâullâhdan fâidelenici; tâli' ve kadr ü izzet ü saadete mâlik olayım diye enbiyâ [aleyhimü's-selâm] ile evliyâ-i kirâm hazerâtının mesleklerini tutup gitti demektir. Cenâb-ı Hak bizlere de bu mesleği tutmaya muvaffak buyursun [âmin bi-hürmeti Yâ-Sîn] (s. 90).

Ör) ... İnsân vahdâniyyet-i Hudâ ve nübüvvet-i Muhammediyyeyi maa't-tasdik mümkün olabildiği kadar menâhîden ictinâb ve evâmîr-i ilâhiyyeye imtisâl ederek bu zikrolunacak üç sıfatı kendi nefsinde meleke getirmek ehemm ü elzendir. Birincisi budur ki akvâl ü ef'âlinde istikâmet üzre olmalıdır. Öyle ise Kâdirâ:
me'âli: Ey Dervîş Abdülkâdir! Doğru kelâmdan başka söyleme, zîrâ müslümanlığın tarîki ancak doğru söylemektir. Nitekim Cenâb-ı **Hâfiz** bazbaniyikist "kalbiyle dili bir olana ben kurbân olayım" demektir (s. 102).

Ör) ... Ey ihvân-ı dîn! Şunu dahi bilelim ki enbiyâ ve evliyâ için mevt-i tabî'iden evvel bir urûc vardır. Çünkü anlar موتوا قبل ان تموتوا (Ölmeden önce ölünüz) hadîs-i şerîfinin sırrına mazhar oldukları için herkesin mevt-i tabî'iden sonra görecekleri ahvâl-i anlar mevt-i tabî'iden evvel görürler ve ahvâl-i âhîreti dünyâda müşâhede edip ilme'l-yakîn mertebesinden ayne'l-yakîn mertebesine vâsıl olurlar (s. 117).

Ör) ... Cenâb-ı Hak bizleri dahi bu gibi zikr ü tesbîh ile vaktini geçiren kullarından eylesin. [âmin bi-hürmeti Yâ-Sîn sallAllâhu te'âlâ aleyhi ve alâ-âlihi ve ashâbihi ecma'in] (s. 140).

Son olarak şârihin kendi şiirinden bu bahse bir örnek veriyoruz:

Li-müellifihi:

اي جاه طمع خام افتاده
ببای خود به بلامیروی توبیچاره

me'âli: Ey tama'-ı hâm kuyusuna düşmüş olan zavallı Abdülkâdir! Sen bîcâre, gâfil olarak kendi ayağınla belâya gidiyorsun haberin yok; artık yetişir tama'ın esîri olma (s. 143).

c) Soru Cevap

Şârihin bir konuyu açıklarken adım adım gittiği, soru ve cevaplarla ibareleri açıkladığı bir üslup özelliği olarak metinde geçer. Bu özelliğe çok uygun bir örnek olarak şârihin Farsça bir beyti açıklamasını veriyoruz:

İki yüz yetmiş sekizinci beyt:

حق چودید آن نور مطلق در حضور
آفرید از بهر اوصد بحر نور

{حق}: Cenâb-ı Allâh; {چودید}: gördüğü vakit, neyi; {آن نور مطلق}: o nûr-ı mutlakı, nerede; {در حضور}: huzûr-ı ma'nevîsinde; {آفرید}: Cenâb-ı Allâh halk etti, ne için; {از بهر او}: o nûr-ı mutlak için, ne halk etti; {وصد بحر نور}: nice nûr deyâları.

Me'âl: Allah azimüşşân, Cenâb-ı Muhammed [aleyhi's-selâm] efendimizin nûr-ı mutlakını huzûr-ı ma'nevîsinde gördüğü anda o nûr-ı mutlakı için nice nûr deyâları halk etti (s. 93).

d) Örnek Gösterme

Şârihin anlattığı konuyu çeşitli örneklerle açması da metinde sıklıkla geçmektedir. Daha çok okuyucu için zor olabilecek kavramların açıklanmasında kullanılır.

Şârihin “ilme'l-yakîn”, “ayne'l-yakîn” ve “Hakke'l-yakîn” kavramlarını anlattığı bir örnek:

Meselâ bir kimse Mekke şehrinde Ka'be olduğunu bilir ve bu husûsta aslâ şübhesi olmaz. İşte ona “ilme'l-yakîn” derler. Sonra varıp Ka'be'yi müşâhede eder ve yakîni vuzûh bulur. Ona “ayne'l-yakîn” derler. Ba'dehu ayn-ı basîreti açılıp Ka'be'nin Hakk'a muzâf olarak Beytullâh olduğunun sırrını bilse ve ma'nâ-yı ehadiyyet-i zâtiyye Ka'be ile sûret bulduğunu iz'ân etse ve sâir esrâr-ı külliye ve cüz'iyyesine muttali' olsa ona “Hakke'l-yakîn” derler (s. 133).

Başka bir örnek olarak “kader” meselesini ele alımında geçmektedir:

Tahkîk budur ki ba'zı eşyâda kaderi tagyîr mümkündür fakat küllisinde mümkün değildir. Mümkün olan ba'zı eşyâda redd-i kader, yine kader ile mümkün olur. Meselâ bir kimse çok bal yese de vücûdunda sıcaklık, kızgınlık peydâ olsa şu hâl, hummâ illetine çevrilerek helâk olmak ihtimâli olabilir. Fakat bir tabîb-i hâzika gösterildiği vakit tabîb, o harâreti o kimsenin vücûdundan ref' edecek bir ilâc verip o mehlekeden kurtulmak mümkün olur. İşte hiç şekk ü şübhe yoktur ki o harâret, hakkın kaderiyedir; o tabîbin verdiği ilâcı tenâvül dahi hakkın kaderiyedir (s. 165).

e) Sonuç Çıkarma

Şârih yorumu tamamen okuyucuya bırakmaz. Verceği mesajı ve kendince çıkması gereken sonucu “öyle ise” diyerek metinde belirtir.

Ör) ... Zîrâ yanmış bir fitilden bin kandil yanıp şu'lelendiği gibi o nefsâniyyet ve o kalb kırgınlığı sebebiyle nice âteş-i fitne alevlenir, uyanır' demek. İşte bunun için *الفتنة نائمة لعن الله من يقظها* hadîs-i şerîfi buyrulmuştur me'âli: ‘Uyuyan fitneyi uyandırana Allâh; la'net etsin' demektir. Öyle ise artık islâm olan zât halûk olmalı, ya'nî ahlâk-ı hamîde sâhib olarak çirkin huyları terk edip güzel huyları kazanmalıdır. Zîrâ mü'minlere îmândan sonra en ziyâde lâzım olan şey ancak güzel huylardır ve dîn bile hüsn-i ahlâk üzerine müessesdir (s. 106).

Ör) ... El-hâsıl dünyâda her şeyi tahvîl ve tağyîri kabûl etmektedir. Öyle ise o nâzenîn, kıymetli ömrümüzü bu fânî dünyâda *الدنيا ساعة فجملة طاعة* (Dünyâ bir saatliktir ve o da tâatten ibârettir) hadîs-i şerîfinin emri muktezâsınca ibâdet ü tâ'atte bulunduralım. Zîrâ,

*Sâ'at-i vâhidedir ömr-i cihân
Sâ'ati tâ'ate sarf eyle hemân*

buyurulmuştur (s. 142).

3. Dil

Şârihin kullandığı dilin özelliklerini, metinden yola çıkarak, dikkati çeken iki ana noktada toplamak mümkündür. Bunlardan ilki dilin konuya göre “sade” veya “ağır”

olması, ikincisi ise şârihin Arap-Fars dillerine hakimiyetinin sonucu olarak Türkçeyle beraber bu üç dili bir arada kullanmasıdır.

Dervîş Abdülkâdir'in metinde kullandığı dilin anlattığı konuya göre değişkenlik gösterdiğini söyleyebiliriz. Şârihin, üslûbu didaktik bir mahiyet kazandığında, dili vermek istediği mesaja uygun olarak daha sadedir. Bu kısımlarda amaç şârihin hedeflediği şeyleri açıkça okuyucuya aktarmasıdır (bkz *Konuşma Üslûbu*). Ancak tahkîk ve tedkîk yaparken, yani tartışmacı bir usluba yönelirken özetle kelâma dair mevzularda dilinin daha ağır bir özellik gösterdiği görülmektedir. Örneğin Nur-ı Muhammedî'nin yaratılışına dair olan bahiste ehl-i sünnet ulemâsı arasında olan ihtilâfî anlatırken konu gereği başka bir düzeye geçer ve dili ağırlaştır:

“... Şöyle ki; ulemâ-i ehl-i sünnet ol halk olunan mevcûdun mâhiyyet ü hakîkatinde ihtilâf eylediler. Şu sebepten ki; seyyidü'l- enbiya [aleyhi efdali't- tehâyâ] Efendimiz Hazretleri ba'zı rivâyette اول ماخلق الله نوری (Allah evvela benim nurumu yarattı) ve ba'zı hadîs-i şerîfnde العقل (Allah evvela akli yarattı) ve ba'zı hadîs-i nebeviyyesinde القلم (Allah önce kalemi yarattı) ve ba'zısında dahi روحى (Allah önce ruhumu yarattı) buyurmuşlardır.

İşte bu mezkûrattan biri evvel olursa diğerleri de sâni, sâlis ve râbi' olmak lâzım gelir. Şu sûrette bu rivâyetlerin beyinlerini tevfiik eylemek vâcibdir. Vech-i tevfiikte dahi vücûh-ı adîde zikrolunmuştur. Fakat bu bâbda kelâm-ı câmi' bu dur ki; zikrolunan mahlûk-ı evvelden merâm bir cevherdir, bi-hasebi'l- evsâf ibârât-ı muhtelifle ile ta'bîr olunmuştur. O cevhere nûr itlâk olduğu li-zâtihî ayân olup kendinden gayrıyı izhâr kıldığı ve mebd-i feyyâzdan ifâza-i kemâlâta vâsita olduğu i'tibâriyledir ve sahâyif-i mevâdd ve elvâh-ı isti'dâdât üzerinde irtisâm-ı suver-i hakâika vesîle olduğu i'tibâriyle “kalem” ve zâtını idrâk edip müdrikâtını ta'ayyün-i hâs ile ta'akkul eylediği i'tibâriyle “akl” ve hayât-ı hissiyenin menbai olup kuvâya feyyâz olduğu i'tibâriyle “rûh” denilmiştir. O cevherin merâtib ve zuhûrâtı i'tibâriyle birçok mezâhir ü esmâsı vardır. Taaddüd-i esmâ ise vahdet-i müsemmâya münâfi değildir. Bâ-husûs كثرة الاسماء تدل على شرف المسمى (Kendisini karşılayan isimlerinin çoğalması müsemmânın şerefine delâlet eder) buyrulmuştur. Nûr-ı Muhammedî ile ta'bîr olunan cevherin cümle-i esmâsından olan cevher-i beyzâ ve rûh-ı a'zam-ı insânî ve hakikat-i Muhammediyye ve rûh-ı yâyi ve rûh-ı izâfi ve nefsi külliyledir. (s. 97)”.
65

Şârihin üç dile olan hakimiyeti, bu dilleri bir arada kullanma, adeta hepsiyle aynı anda düşünme ve yazma sonucunu doğurmaktadır.

Türkçe cümlelerin içine Arapça Farsça ibarelerle anlam katarak devam ettiği bir örnek:

“...Bülbül bana cevâbında: “hakkın var; لقاء الخليل شفاء العيلدر (Dostun yüzü hastanın şifâsıdır) fakat ne çâre ki دوام الحال من المحال (Bir hâlin biteviye sürüp gitmesi imkânsızdır) olduğundan ma’şûk-ı hakîkinin arz-ı hüsn ü cemâl ü tecellîsi bizi bu nâle vü feryâd içinde tuttu da işte böyle feryâd ü figâna düşürdü; ve ahvâl-i derûnu zâhir etmeye sebep oldu yoksa دیدار دوست مزه عمرست (Dostun yüzü hayatın mezesidir) olduğunu herkesden a’lâ bilirim ki dost-ı hakîkînin cemâl ü tecellîsi ömrün safâ vü gıdâsıdır” dedi (s. 84)”

Başka bir örnekte şârih hadisin mealini Farsça üzerinden veriyor:

“... Hattâ a’kal-i enbiyâ [aleyhi ekme’l-i t-tehâyâ] Efendimiz Hazretleri dahi işte bu ma’nâyâ işâret ederek; نساءً للاحصى ثناءً عليك انت كما اثنت على نفسك; نمی توانم شمرد ثنائی را بر تو؛ چنانکه ستایش کرده نفس خود را

((Ey Allâh’ım) senin kendini övdüğün gibi ben seni övmekten âcizim) demektir (s. 122)”.

Bir diğer örnekte bu sefer Farsça beyti Arapça meal olarak veriyor:

“...ve yine tevhîd bâbında ekâbirden biri de

هرکياهی که بر زمین روید
وحده لا شریک له کوید

(Toprakta biten her ot “O tektir ve ortağı yoktur” der) buyurmuşlardır. Arabî olarak dahi

قفی کل شیء له آیه
تدل علی انه الواحد

(Her şey O’nun birliğine delâlet eden bir izdir) buyurulmuştur (s. 124)”

Son olarak, şârihin kendi telifi olan Arapça-Farsça mülemmasını Türkçe nazm ederek tercüme ettiği bir örneği verelim:

“... Şu hâlde bu fânî dünyâda iken aklını başına topla. Li-müellifihi:

چون روز بروز میشود یوم بتر
ظهر الفساد فی البر؛ مارا برهان بستر

Li-müellifihî:

Çünkü oluyor günden güne yevm beter

ظهر الفساد فى البر (Yeryüzünde fesâd ortaya çıktı. (Rûm -41)) *bize bürhân yeter* (s. 143)”

SONUÇ

Klasik edebiyatın şerh ürünlerine genel olarak bakıldığında gelenek içerisinde şerhlerin özel olarak adlandırılması isimsiz şerhlere göre daha azdır. *Galebe-i Sultân-ı Aşk*'in okunmadan, ilk bakışta bir Hâfız gazeli şerhi olduğu anlaşılmaz. Hâfız'a dair var olan ve hemen tamamı divanının şerhlerinden oluşan eserlere, hem şerh metni hem de şârih açısından bir yenisini eklemek tezimizin en önemli sonucudur.

Galebe-i Sultân-ı Aşk bir Hâfız şerhi olması nedeniyle aslında klasik şerhler veya Arapça-Farsça metinlere yapılan şerhler sınıflamasına girer. Ancak Derviş Abdülkâdir'in eseri yazış amacı tasavvufidir. Dolayısıyla bir yanıyla tasavvufi gayeler, bir yanıyla da klasik olarak vasıflandırılan eserlerin en önemli özelliği olan sanatsal gayeler eserde bir aradadır. Klasik şerhlerde olduğu gibi şerh edilen metnin filolojik özelliklerine dair açıklamalar da yapılır, tasavvufi şerhlerdeki ıstılahların uzun açıklamalarına da girilir.

İnceleme bölümünde eser şârihin şerh metodu, dili ve üslûbu açısından ve şerhin içerdiği terimler, içerik özellikleri ve faydalanılan ilimler bakımından ele alınmıştır. Buna göre tasavvufi şerhlerin karakteristik özellikleri olan şerh-vaaz münasebeti, ele alınan konunun konuşma üslubu içerisinde aktarılması, meselelere soru cevap, örnekleme, sonuç çıkarma gibi tekniklerle yaklaşmak bu tür eserlerde görülen didaktik gayelerin sonucudur.

Şârihin şerh ederken faydalandığı kaynaklara bakıldığında çok zengin bir içeriği yansıttığı söylenebilir. Hâfız ve mutasavvıf kimliğiyle Kur'an ayetleri ve hadislerle eserinde konunun akışına göre çokça yer verir. Arapça ve Farsça'ya olan hakimiyetiyle birçok klasik Fars şairinden iktibaslar yapar. Sûfî sözleri, kelâm-ı kibar ve darb-ı meseller kendi kültürünün eserdeki yansımalarıdır. Bütün bu içerik özelliklerinin tezimizde ayrıntılı olarak aktarılması tasavvufi eserlerde geçen ayet, hadis ve ıstılahlara dair yapılabilecek karşılaştırma çalışmalarına da bir veri oluşturabilir.

Sonuç olarak, Őimdiye kadar belirtilenlere ilaveten *Galebe-i Sultân-ı AŞk*'ın -h. 1339 (1920/1921) yani Osmanlı'nın son zamanlarında basılmakla birlikte- Şerh geleneği içerisindeki klasik örneklerden biri olduğu söylenbilir. Terminolojisi, muhtevası, Şârihin dil ve üslûbu yani eser bütünüyle incelendiğinde ve rneğin Sûdî'nin Şerhleriyle karşılaştırıldığında bu durum kendiliğinden ortaya çıkar.

KAYNAKÇA

- Ahmet Cevdet Paşa, Fuat Paşa. *Kavâ'id-i Osmâniyye*. haz.: Nevzat Özkan. Ankara: TDK Yay., 2000.
- Ahmet Cevdet Paşa. *Medhal-i Kavâ'id*. haz.: Nevzat Özkan. Ankara: TDK Yay., 2000.
- Akar, Metin. *Su Kasidesi Şerhi*. Ankara: TDVY, 1994.
- Akay, Hasan. *İslâmî Terimler Sözlüğü*. İstanbul: İslam Bilgi Merkezi Yayınları, [t.y.].
- Albayrak, Sadık. *Son Devir Osmanlı Ulemâsı: (İlmiye Ricalinin Teracim-İ Ahvali)*. C. I. İstanbul : Medrese Yayınları, 1980.
- Bahâeddin, Mehmed. “Şerh.” *Yeni Türkçe Lûgat*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Bilgin, Azmi. “Eski Türk Edebiyatında Şerh.” *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Şöleni (11-13 Nisan 2001) Bildiriler*. Kayseri, 2001.
- Bolelli, Nusrettin. *Arapça Dilbilgisi Nahiv Sarf ve Terimleri*. İstanbul: Yasin Yay., 2006.
- Browne, Edward Granville. *A literary history of Persia*. C. III. Cambridge: Cambridge University, 1958.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul : Anka Yayınları, 2004.
- Ceylan, Ömür. “Şerh.” *İslam Ansiklopedisi*. C. XXXVIII. İstanbul:TDV, 2010.
- Ceylan, Ömür. *Tasavvufî Şiir Şerhleri*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2007.
- Devletşah b. Bahtışah Semerkandi. *Şair tezkireleri*. çev.: Necati Lugal. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011.
- Doğan, Muhammet Nur. “Metin Şerhi Üzerine.” *Osmanlı Dîvân Şiiri Üzerine Metinler*. haz.: Mehmet Kalpaklı. İstanbul: YKY, 1999.
- Emre, Ahmet Cevat. *Türkçe Sarf ve Nahiv Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv*. haz.: Gülden Sağol, Erdal Şahin, Nurgül Yıldız. Ankara: TDK Yay., 2004.
- Erginli, Zafer (editör). *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. Trabzon: Kalem Yayınevi, 2006.

- Gölpınarlı, Abdülbaki (trc). *Hâfiz Dîvânı*. İstanbul: Maarif Matbaası, 1944.
- İz, Fahir. *Eski Türk Edebiyatında Nesir*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1996.
- Kadri, Hüseyin Kâzım. “Şerh.” *Türk Lügati*. C. III. İstanbul: Maarif Matbaası, 1943.
- Karaman, Fikret, İsmail Karagöz, İbrahim Paçacı, Mehmet Canbulat, Ahmet Gelişgen, İbrahim Ural (haz). *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. Ankara : Diyanet İşleri Başkanlığı, 2006.
- Kaşani, Abdürrezzak. *Tasavvuf Sözlüğü*. çev.: Ekrem Demirli. İstanbul : İz Yayıncılık, 2004.
- Ken’ân, Tâhir. *Kavâid-i Lisân-ı Türkî*. haz.: Leylâ Karahan, Ülkü Gürsoy. Ankara: TDK Yay., 2004.
- Kortantamer, Tunca. “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi.” *TDEAD*. S. 8. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1994.
- Ladinsky, Daniel (der). *Tanrı’nın kahkahasını duydum: Hâfiz’dan yorumlar*. çev.: Ayşe Gürol. İstanbul: MİA Basım Yayın ve Tanıtım Hizmetleri, [t.y.].
- Levend, Agah Sırrı. *Divan edebiyatı : Kelimeler, Remizler, Mazmunlar, Mefhumlar*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1984.
- Mengi, Mine. “Metin Şerhi, Tahlîli ve Tenkîdi Üzerine.” *Dîvân Şiiri Yazıları*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2000.
- Muslihuddin, Ebu Abdullah. *Şirazlı Hâfiz’dan Gazeller*. çev.: Rüştü Şardağ. İzmir: Hepileri Matbaası, [t.y.].
- Necefzade, Yakup Kenan. *Şirazlı Hâfiz Divanı*. İstanbul: Yeni Şark Maarif Kütüphanesi, 1966.
- Redhouse, Sir James W. “Şerh.” *A Turkish and English Lexicon*. İstanbul, 1921.
- Safer Baba. *Istılahat-ı Sufiyye Fi Vatan-I Asliyye*. İstanbul: Heten Keten Yayınları, 1998.
- Saraç, Yektâ. “Şerhler.” *Türk Edebiyatı Tarihi*. C.II. İstanbul: KTBY, 2006.
- Seccadi, Seyyid Cafer. *Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü*. çev.: Hakkı Uygur. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Seyyid Mustafa Rasim Efendi. *Istılahat-ı İnsan-I Kamil*. haz.: İhsan Kara. İstanbul: İnsan Yayınları, 2008.
- Suad el-Hakim. *İbnü’l Arabi Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2005.
- Türk Dil Kurumu. *Türkçe Sözlük*. C. II. Ankara: TDK Yayınları, 2003.

- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1991.
- Yazıcı, Tahsin. “Hâfız-ı Şîrâzî.” *İslam Ansiklopedisi*. C. XV İstanbul:TDV,1997.
- Yılmaz, Ozan. “Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü.” *TALİD*. C. V. S. 9. 2007.
- Yılmaz,Ozan. *16. Yüzyıl Şârihlerinden Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Gülistân'ı (İnceleme-Tenkitleli Metin)*. Doktora Tezi. İstanbul, 2008.
- Zebihullah-i Safa. *İran edebiyatı tarihi : (Tarih-i edebiyat der İran III.cilt özeti)*. çev.: Hasan Almaz. İstanbul: Nüsha Yayınları, 2005.

4. BÖLÜM: METİN

“Takrîzler”

Şuarâ-yı be-nâmdan esbak İzmir nâibi Rizeli semâhatli **İbrâhîm Ferîd** Efendi Hazretlerinin âsâr-ı dervîşâneme takrîz olarak söylemiş oldukları ebyâttan şu bir beytini teberrüken bu makâma yazıverdik:

Cân verir mürde-dile nağme-i Abdülkâdir

Şimdi nâdir yetişir böyle ser-âmed nâdir

Güfte-i dâver-i İzmir. Der-bâre-i Abdülkâdir

Üdebâdan Resmolu **Alî Nazmî** Efendi Hazretleri de şu kıt’ayı da söyleyip takrîz olarak ihdâ buyurmuşlardır:

Kıt’a

قدرت در فضیلت و عرفان
میناید چوقدرت حسان
در نشد بسته بهر آدمیان
رایکانست لطف حق بر ایشان⁵¹

---

⁵¹ Senin irfan ve faziletteki kudretin tıpkı Hassân’ın kudreti gibi kolayca fark edilmez. O (kudret, yetenek) her âdemoğluna nasip değildir ama Cenâb-ı Hakk’ın lutfu kendilerine bol bol bahşedilmiştir.

Dîbace-i Galebe-i Sultân-ı Aşk

Bismillâhirrahmanirrahîm

تسخیر اقلیم سخن؛ بسطوت ثنا ی مالک الملکیست که یوسف طلعتان کنعان معرفت را در بازار شناخت و ادراک تأویل الاحادیث او؛ زلیخا وار؛ انکشت حیرت بدندانست و کرمی، هنگامه چار سوق مصر کلام؛ بدولت نعت عزیز الوجودیست که محبوسان زندان معصیت را بامید شفاعتش کلمه خذیبی، هرآن بر زبان؛ صلوات الله وسلامه علیه و علی آله و اصحابه الذین بلغوا علی اقصى مدارج الايمان والایقان اما بعد فیقول فقیر کثیر التقصیر و حقیر کسیر الضمیر حافظ درویش عبدالقادر بن درویش محمد بن احمد؛ امید وارم از لطف خدای متعال که تا بقیام قیامت؛ این رساله ناچیزا که (غلبه سلطان عشق) نامیده شد، افسر سر بلندی که ترومهر و اطفال هر کشور کرداند، یارب آمین بحرمة یس.

من قرأ هذه الرسالة وعمل بها، اثنه الله رزقاً كثيراً و قلباً قریراً و علماً غزیراً و عملاً بریراً و قبراً منیراً و حساباً سیراً و ملکاً فی الفردوس کبیراً، و صلی الله علی سیدنا محمد و علا آله و صحبه اجمعین و الحمد لله رب العالمین.

این نامه را نوشتم تا بماند یادگار
چون نامم این بماند یادگار

پس

غریق رحمت یزدان کسی باد
که قادر را بالحمدی کند یاد⁵²

Dîbâcenin ba'zı mahalleri gâyet muhtasar olarak * şerh ü beyân olunur; şöyle ki: âlem-i {بسطوت ثنا ی مالک الملکیست که}: kelâm ikliminin feth ü zabtı; {تسخیر اقلیم سخن}: gayb u şühûdun sâhib ü mâliki olan Allâhu azîmüşşânın vâsf u medhi kuvvetiyledir ki {یوسف طلعتان کنعان معرفت را}: ma'rifet şehri-kenânının **Yûsuf** cemâllileri ya'nî müfessirîn-i izâm u ârifîn-i kirâm hazerâtı demektir. Çünkü یوسف lügatte âh u figân ve nâle vü feryâd, ve âlim ü hakîm, ve hüsn ü cemâl sahibi olan ve pâdişâh-ı âdil ma'nâlarıdır. Burada makâma münâsib ma'nâ verildi ve bir de {یوسف طلعتان کنعان معرفت را} ibâresinde berâat-i istihlâl de vardır ki; dibâce maksûda mutâbık olmak demektir. Ol mâlikü'l- mülk olan Cenâb-ı Allâh'ın kelâmlarının ma'nâ ve te'vîlini ma'rifet ve idrâk pazârında {زلیخا وار}: **Züleyhâ** gibi; {انکشت حیرت}: acz ü hayret parmağı; {بدندانست}: şerîfat, tarîkat, ma'rifet, hakîkat ısırmaktadırlar. {و کرمی هنگامه چار سوق مصر کلام}:

⁵² Bu risaleyi benden bir yadigar olsun diye yazdım. Ta ki adım onunla birlikte anılsın. Kim ki Abdülkâdir'i şükrü ile anarsa Hakk'ın rahmetine nail olsun.

* İktisâr, hafz ez-lâfz tenhâ; "ihtisâr" nesnen mensiyen diyerek beyanları tefrik edilmiştir. "İtnâb" da zâid-i bâ-fâide "tatvîl" dahi zâid-i bilâ-fâide ma'nâsında müsta'meldir, ba'zıları haşv "zâid-i müteayyen", tatvîl "zâid-i gayr-i müteayyen" dir demişler.

pazarı cemiyetinin revâcı, yine bu ibâratta berâat-i istihlâl olduğu ehline ma'lûmdur. {بدولت نعت عزیز الوجودیست که}: nâdirü'l-vücûd olan Cenâb-ı Resûlü's-Sakaleyn [sallAllâhu te'âlâ aleyhi ve sellem] Efendimizin vasf u medhi devletiyedir ki; {محبوسان زندان معصیت را}: ma'siyet zindânının mahbûsları; {بامید شفاعتش}: o şâfi'-i usât-ı ümmetin şefâati ümidiyle; {کلمه خذیبی}: 'huz bi-yedî' kelimesi ya'nî 'huz bi-yedî' yâ Resûlullâh diye şefâat taleb ederek {هر آن بر زبان}: her ân u zamân lisânları üzerinden cârî ve sâdır olmaktadır. {بر زبان}, {بر زبانت} takdirinde olarak {دندان} gibi ism-i cins olup kalîl ü kesîre şâmildir. Mimin zammıyla {ملك} burada âlem-i gayb u şühûd, ya'nî âhiret ve dünyâ ma'nâsınadır. Saltanat ve mütemellikât ma'nâsına da gelir. Mimin kesriyle {ملك} yalnız mütemellikât ma'nâsınadır. Bu sûrette beynlerinde neseb-i erbaadan umûm ve husûs-ı mutlak vardır. {شناخت} burada mâzî sîgası üzre ism-i masdar olup ma'rifet ma'nâsınadır ki fikr ü himmet ile tahsîl olunan ilmdir. {ادراك} de burada anlamak, akıl erdirmek ma'nâsına if'âl bâbından masdar olup {شناخت} kelimesine atf-ı tefsîr vâki' olmuştur. Fakat yerine göre akl u firâset ve ulaşmak, yetişmek ve erişmek ve anlayış, aslına varış, vakti gelip kemâlini bulmak ma'nâlarına da gelir. Tef'îl bâbından masdar olan 'te'vîl' müteallikun bi-dirâyet, 'ta'bîr' müteallikun bi-rivâyet diyerek beynleri tefrîk edilmiştir. {زلیخا}yı ehl-i Arab ve Fâris süveydâ vezninde olarak okurlar. Fakat buralarda zâ'nın fethiyle şöhret bulmuştur. Asıl ismi 'râ'il' dir ki güzel demektir. Cenâb-ı **Câmî** kıssasını dört bin beyitle beyân buyurmuşlardır. Taraf-ı dervîşanemizden dahi şerh edilmiştir.

(صفت) در ممدوح و مذموم مستعملست ولی (نعت) در ممدوح تنها (وصف) جائز الازاله را کویند

چون. حمرة و صفرة⁵³

Ya'nî sürhî ve zerdî; kırmızılık, sarılık gibi 'sıfat-ı müstakırre' {چون طول و درازی، وقصر و کوتاهی؛ و کوری و لنکی}: Ya'nî sıfat-ı müstakırre dahi uzunluk, kısalık; körlük, topallık gibi işte bu sıfat-ı müstakırre insân vesâir zî- rûh olanlarda ömrünün nihâyetine kadar sâbittir. Fakat kırmızılık, sarılık; zenginlik, fakirlik; âmir olmak, me'mûr bulunmak gibi sıfatlar sıfât-ı ârizadan olduğu için âkıl olan zâtlar bu ârizî sıfatların vücûduyla ne iftihâr ederler ve ne de ademiyle mahzûn olurlar. {اقصى}: ziyâde baîd son derece ve nihâyet derece olan; "maksad-ı aksâ": uc, nihâyet müntehâ ma'nâlarıdır. Gaynın fethiyle {غزیر}: cezîr ve kesîr gibi çok ma'nâsınadır.

⁵³ "sıfat" övmek yada yermek; fakat "na't" yalnızca övgü için kullanılır. "Vasf" ise geçici özelliklere derler; sarılık ve kırmızılık gibi.

Hû
(Şâhidî)

چشم عافر هر چه ببند در جهان
زو جمالی بی نشان ببند عیان
جمله عالم مظهر دیدار یار
حسن اودر روی خوبان آشکار
لیک چشم اهل شهوت هست کور
او نبیند جز مظاهر زین ظهور
نور یزدان شد ز چشم اونهان
هر چه ببند صورتش ببند همان⁵⁴

---

⁵⁴ Arifin gözü dünyada her neye bakarsa cemel sahibi Allâh'ın tecellisi ile o ayan olur. Tüm kâinât sevgilinin güzel yüzünün mazharıdır. Nitekim onun güzelliği güzellerin yüzünde aşikar olmuştur. Fakat şehvet ehlinin gözleri kördür. Onlar, görüntüler dışında bir şey göremezler. Allâh'ın nuru onların gözlerinden gizlenmiştir. Suret dışında bir şey görmeleri mümkün değildir.

GALEBE-i SULTÂN-I AŞK

-Yâdigâr-ı Dervîşânedir-

Kıt'a-i Şeyh Sa'dî [aleyh-i rahmetü'l-Bârî]

هر کجا سلطان عشق آمدنماند

قوت بازوی تقویرا محل

پاک دامن چون زید بیچاره

او فتاده تا کریبان درو حال

Meâli: Her nerede sultân-ı aşk zâhir olursa takvâ bâzûsunun makâm u i'tibârı kalmaz. Çünkü aşk-ı mecâzî ile takvâ bir mahallde cem' olamaz, meğer ki aşk-ı hakîki ola. Âşık-ı âbid şöyle der ki: bir zavallı sâlih nasıl yaşayabilir ki yakasına kadar batak çamura düşmüş ya'nî tevfiğ-i hudâ olmazsa hevâ-yı aşk-ı mecâzîye giriftâr olan nasıl perhîz edip tarîk-i takvâyâ gidebilir demektir. "Akla" gâlib olduğu için "aşka" da sultân denir.

İfâde-i Mahsûsa

Mestûr-ı kıbâb-ı izzet ve mestûr-ı silsile-i tabakât-ı ehl-i velâyet, veliyy-i Hudâ ve mahv-ı deryâ-yı fenâ olan “Cenâb-ı **Hâfız-ı Şîrâzî**”nin dîvân-ı münîfinden şu bir gazelini intihâb ederek

هرکه بجان خدمت مردان کند
خدمت او کنبد دوران کند⁵⁵

meâlince; evliyâ-yı Hudâ’dan birine mücerred bir intisâb-ı ma’nevî hâsıl olmak için bu (Dervîş **Abdülkâdir** bin Dervîş Muhammed bin Ahmed) dahi cân u gönülünden şu velî-i kâmile bir hıdmet-i mukaddese de bulunmak istedi de gazel-i mezkûrunu, min gayr-i liyâkat dili dönebildiği kadar bi-tevfikihi te’âlâ şerh ü beyân eyledi; ismini de *Galebe-i Sultân-ı Aşk* koydu. Fakat bu şerhi ve kendisinin makâma münâsib söylemiş olduğu ebyâtını mutâlaa etmeye muvaffak olan ihvân-ı dînden şunu bilhassa ricâ eder ki ⁵⁶ الانسان لا يخلو عن الخطاء والنسيان⁵⁶ mefhûmunca gerek şerh-i mezkûrda ve gerek kendisinin ebyâtında bir sehv ü hatâ görürlerse⁵⁷ فمن عفا واصلح فاجره على الله⁵⁷ âyet-i kerîmesinin mazmûn-ı münîfi muktezâsı üzere o hatâyı tashîhe sa’y edeler. Ve-illâ dâmen-i iğmâz u afv ile setr edeler.

⁵⁸ كل الطرق مسدودة الامن اقتفى اثر رسول الله⁵⁸ sırımca sırât-ı müstakîm olan râh-ı Muhammedî ve dîn-i Ahmedîde vech-i sedâd üzre vücûd-ı ma-sivâullahı terk edip hakîkat-ı hâli Muhammedî olan fakr-ı tâmma erişerek ⁵⁹ اذاتم الفقر فهو الله⁵⁹ hadîs-i şerîfinin meâl-i münîfince aşk u muhabbet ile harîm-i harem-i kuds-ı ilâhî ve hatîm-i ka’be-i ⁶⁰ ارنا الاشياء كماهى⁶⁰ de ⁶¹ الفقر فخرى⁶¹ devleti talebini i’lân ve esrâr-ı ⁶² مع الله⁶² yi beyân edenlerden biri de **Şemsüddîn Muhammed e’l-Hâfız e’ş-Şîrâzî** [kuddise sırruhu] hazretleridir. İşte bu zât-ı ferhunde-hısâl, beyne’l- urefâ ve’l- uşşâk “Lisânü’l-Gayb ve Tercemânü’l-Esrâr” nâmını kazanmıştır. Zîra niçe esrâr-ı gaybiyye ve ma’ânî-i hakîkiyyeyi, kisve-i sûret ve libâs-ı mecâzda gösterip beyân etmiştir ki fesâhat ehli olan şu’arânın ba’zı eş’ârı gibi öyle cânsız, rûhsuz kelâm

⁵⁵ Her kim ki Allâh dostlarına cân u gönülünden hizmet ederse onun hizmeti (şüphesiz) gökkubbe kadar yüce olur.

⁵⁶ İnsan hata ve unutkanlıktan münezzehtir değildir.

⁵⁷ Kim affeder ve islâh ederse onun mükâfatı Allâh’a âittir (Şûrâ-40).

⁵⁸ Allâh resûlunun izini kendisine rehber edinmeyenler için bütün yollar kapalıdır.

⁵⁹ Fakrın son noktası Allâh’ın ta kendisidir.

⁶⁰ Bize eşyânın hakîkatini olduğu gibi göster.

⁶¹ Fakirlik övücüdür.

⁶² Allâh’la beraber olduğum (öyle anlar vardır ki...).

değildir. İşte bu cihetten avâm ve havâss, her ne vakit **Hâfız**'ın bir beytini okumuş olsalar dimâğ-ı cânlarında hayât-ı ebedî bahş edici bir lezzet-i rûhânî bulmuş ve doymuş olduklarını i'tirâf etmektedirler. Müşârün-ileyh hazretlerinin her ne kadar zâhirde bir pîrin dest-i irâdetini tuttuğu ma'lûm değilse de veliyy-i Hudâ olduğunda hiç şüphe yoktur. Ma'lûm ola ki vuslat-ı Hakk'a elbette bir vâsıta lâzımdır. Nitekim **İbrahîm Hakkı** [kuddise sırruhu] bu bâbda

علم باطن همچو روغن علم ظاهر همچو شیر
کی بود بی شیر روغن کی بود بی پیر پیر⁶³

buyurmuşlardır. Lâkin bir tâife vardır ki anlara “Üveysîler” denir. Resûl-i Ekrem [sallâllâhu te'âlâ aleyhi ve sellem] Efendimiz onları bi'z-zât terbiye buyururlar. İşte **Hâfız-ı Şîrâzî** dahi Üveysîlerdendir. Onun için zâhiren bir pîre inâbe etmemiştir⁶⁴ hadîs-i kudîsî sırrınca Hak te'âlânın kıbâb-ı izzetinde mestûr nice böyle lâübâlî âşık-ı sâdık kulları vardır ki ne onları kimseler bilmiş ve ne de kelâmıların fehm ü beyân eylemişlerdir. Ezelde onlar şarâb-ı aşk-ı ilâhîyi nûş edip ezelden ebede kadar mest ü müstağrak-ı envâr-ı ilâhî olmuşlardır. ⁶⁵âyet-i celîlesi sırrınca hum-ı esrâr-ı vahdet cûş-ı ser-şâr oldukda **Hâfız** ve emsâli dil-âgâhlar dahi, o şarâb-ı helâl-i aşk-ı ilâhîden nûş etmekle hem-meşreb-i tâife-i merdân-ı Hudâ'dan ma'dûd oldular. İşte böyle âşık-ı mest-i müdâm olan zevât-ı kirâm bu gibi şarâb-ı aşk-ı ilâhîyi nûş ederek mazhar-ı tecelliyât ü füyûzât-ı bila vâsıtaya nâil olan zevât-ı âlî-himmetlere mülhak olup esrâr-ı tevhîdden onlara bir feth-i bâb olarak iskât-ı izâfetle Hak sübhânehu ve te'âlânın suver-i muhtelifede tecelliyât-ı müte'âkıbe ve esmâ vü sıfât-ı mütenevvîasına mazhâr olmuşlardır. Cenâb-ı Hak bizleri dahi onların silkine ilhâk buyursun [âmîn bihürmeti Yâ-Sîn, sallâllâhu te'âlâ aleyhi ve alâ-âlihi ve ashâbihi ecma'în].

⁶³ Zâhirî ilimler sût bâtinî ilimler yağ gibidir. Kim sütsüz yağ elde edebilir?! Kim pîrsiz pîr olabilir?!

⁶⁴ Böylece Allâh'ın fazîleti ona dilediği gibi bahşedilir (Mâide-54, Hadîd-21, Cum'a- 4).

⁶⁵ Gökkubbelerimin altında öyle vefî kullarım vardır ki onları benden başkası bilmez.

⁶⁶ İyiyler ise, kâfur katılmış bir kadehten cennet şarabı içerler (İnsân/Dehre-5).

Bismillâhirrahmanirrahîm

1

بلبللى برك كلى خوش رنك درمنقار داشت
وان دران برك ونواخوش نالهای زارداشت

Müfredât

{بلبللى}de bülbül lafzı Arabî olup cem'î belâbil gelir. Nitekim şu;

واذالبلايل افصحت بلغاتها
فانفس البلايل باحتساء بلايل

beyt-i Arabiyyesinde vâki' olan evvelki belâbil, bülbülün cem'idir. {انف}: nefy masdarından me'hûz; sen sür ve izâle et ma'nâsına emr-i hâzırdır. Neyi izâle et; elbelâbil: hüzn ü kederleri. İşte bu ikinci belâbil, belbâl in cem'î olup hüzn ü keder ve tasa ma'nâsınadır. Nitekim *Tuhfe-i Vehbî*'de:

Tasa ma'nâsı bemeng ve dahi belbâl öyle

diyerek zikr olunmuştur. Tasa dahi Fârisîdir. Hüzn ü kederi ne ile izâle et; {باحتساء بلايل}: azca azca şarâbı içmekle demek olup bu sûrette {احتساء} kelimesinin belâbile izâfeti masdarın mef'ûlüne izâfeti kabîlinden olur. {احتساء}: hânın fethiyle {حسو} den olup azca azca tadrîc ile içmek ma'nâsınadır. İçilecek bir şeyin bir içimine {قسوة} vezninde olarak {حسوة} denir. Şu üçüncü belâbil de velvele vezninde olarak {بلبله} nin cem'idir ki hamrın berîk ü leme'ânına denir. Türkçemizde parıltı ve parlak ve parlayıcı ve parlayan ta'bîr olunur. Bu ma'nâ Fârisîde dalın zammıyla suhandân vezninde olan durahşân kelimesiyle ifâde edilir. Arabîde andelib dahi bülbül ma'nâsına olup cem'î anâdil gelir. Fârisîde bülbüle hezâr denir. *Tuhfe-i Vehbî*'de:

Nevâ nağme hezâr-ı hoş-nevâ savtı eyü bülbül

diyerek zikr olunmuştur. **Kaanî**'nin muhammesinde:

مکربازبرفروخت کل ازهر کنار نار
که هر دم زسوزدل بکرید هزارزار

beytinde vâki' olan hezâr da bülbül ma'nâsınadır ki me'âli: meğer yine gülistânın her kenârından gül-i âteş var şu'lelendi. Ya'nî gül mazrûfunu çâk edip çemen-ârâ-yı cihân oldu. Zîrâ her-dem hezâr-ı hoş-nevâ gönül âteşinden gülistânda inleyerek âh-ı cângâh ile feryâd edip tahassürâne ağlar. E'l-hâsıl bülbül lisân-ı hâl ile: - müddet-i medîdeden beri küşâdına müntazır olduğum gül-i ra'nâ bir ân evvel arz-ı cemâl eyleyip şu bülbül-i şeydâyı âteş-i müfârekatten halâs eyle- der.

{بلبلى}: bir bülbül demek olup yâ'sı vahdet içindir. Burada bülbülden zâkir-i sâdık ve âşık-ı Hak murâddır. Ya'nî zâkir-i sâdık müşebbeh, bülbül müşebbehün bih, vech-i şebeh de seher vakti uyanık bulunarak zıkr ü feryâd etmekten ibârettir. {منقار} da müşebbehün bih olan bülbülün mülâyim ve münâsibi olduğu için “terşih” denir. Çünkü teşbîh ıstılâhının erkânına nazar olunmakla dört kısım olur, iki tarafı ki biri müşebbeh ve biri müşebbehün bih ve biri de vech-i şebektir, dördüncü kısmı da edât-ı teşbîhiyyedir. Emr-i evvele müşebbeh denir ki o da burada zâkir-i sâdıktır. Emr-i sâniye müşebbehün bih denir ki o dahi bu makâmda bülbüldür. Müşebbeh ile müşebbehün bihde müşterek olan ma'nâyâ da vech-i şebek ta'bîr olunur. İşte o ma'nâ dahi seher vakti bülbül feryâd için, âşık-ı sâdık da zıkr-i Hudâ için uyanık bulduklarından ibârettir. Bir de bülbül tâat ma'nâsına da gelir nitekim İmâm **Gazâlî** hazretlerinin

اژدری در حقه دیدم هم رفیقش بلبلی
کرك وبره هردوراهم راه چوبان دیده ام

beytinde vâki' olan bülbül tâat ma'nâsınadır. İmâm-ı müşârün-ileyhin şu beyti/ni/ Dervîş **Kâdir-i Berkî** tarafından:

اژدرت نفسست وبلبل طاعت وحقه وجود
کرك، شیطان؛ بره ایمان عقل چوبان دیده ام⁶⁷

diyerek şerh ü beyân edilmiştir.

Kâf-ı Fârisîyle yaprak ma'nâsına olan {برك}in {کل}e izâfeti lâmiyye olup bir gülün yaprağı demektir. Yâ vahdet içindir. {برك}: mutlaka nebâtât cinsinin yaprağına denir. Burada {کل}e izâfetle tahassus etmiştir.

{خوش رنگ} de sıfat-ı mevsûf üzerine takdîm kabîlinden vasf-ı terkîbî olarak gülün sıfatı olup “güzel renkli bir gülün yaprağını”, {درمنقار داشت}: bülbül burnunda tutardı demek. Mimin kesriyle {منقار}: kuş burnuna denir; bir de {نقر} dan ism-i âlet dahi olur ki bir şeyi bıçakla veya gayrı bir âletle oymaktır. {داشت}: داشتن masdarından me'hûz burada tutar idi ma'nâsına hikâye-i hâl-i mâzîdir. Fâili {بلبل}dür, mef'ûlü de {برك}dür. {درمنقار} da mef'ûlün-fihidir.

{آن دران برک ونوا}: o gıdâ-yı rûhânî ve ni'met-i vuslatta demektir. Zîrâ {آن} ism-i işâret olup müşârün-ileyhi, mâ-ba'dinden gelen {برک ونوا}dır; işte bu ikinci {برك} ni'met ma'nâsınadır. Nûnun feth ü zammıyla ni'met ve refâhiyet ve nağme

⁶⁷ Ejderin nefsidir; bülbül tâat; hokka ise vucûddur. Kurt Şeytan, kuzu îmân, akli ise çoban olarak görmüşüm.

ma'nâsına olan {نوا} da {برك}e atf-ı tefsîr vâki' olmuştur. Çünkü {برك} lafzı bir makâmda {نوا} veyâhud {ساز} lafzı ile müsta'mel olursa {برك} lafzından ni'met murâd olur. {نوا} kelimesinin ni'met ve nağme ma'nâlarına geldiği zikr olundu. *Sihâh-ı Fûrs*'de: {برك وساز مهمانى} diyerek beyân edilmiştir ki 'misâfirliğin silâh ve esbâb ve takımı' demektir.

Hâfız'ın {خوش نالهای زارداشت} ibâresinde bulunan {خوش}: iyi ma'nâsına olup ma'nâ-yı iltizâmîsi; muhkem ve çok ve cân u gönülden demektir. Nitekim Şeyh **Sa'dî**'nin *Gülistân*'ında:

بردر كعبه سائلى ديدم
كه همى گفت وميكر ستى خوش

beytinde vâki' olan {خوش} da mübâlağa ma'nâsını ifâde etmiştir ki; "Ka'be kapısında bir sâili gördüm ki cân u gönülden çok ağlardı ve muttasıl söylerdi". Söylediği şu ikinci beytin me'âlidir;

من نكويم كه طاعتم بپذير
قلم عفو بر كناهام كمش

Me'âli: "Ey benim Rabbim ben sana diyemem ki ibâdetimi kabûl et; zirâ bilirim ki cezâ ve sevâba lâyük bir amelim yoktur. Afv kalemini günâhıma çek. Ya'nî sahâif-i seyyiâtımdan cerâim-i sagâir ü kebâiri ihrâc et ki yevm-i kıyâmette mücrimîn ile haşr olmayayım" demektir.

Beyt-i mezkûrde bulunan {زار}: زاریدن masdarından me'hûz emir sîgası üzere inlemek ma'nâsına ism-i masdardır zelîl ve inleyici ma'nâsına da gelir. *Tuhfe-i Vehbî*'de:

İnleyici zâr aşâğa zîr güç ve kuvvet de zûr

diyerek zikr olunmuştur. Atf-ı tefsîr tarîkiyle 'zâr u zelîl' denir. Ba'zen de 'zâr u za'îf' derler. İşte burada dahi atf-ı tefsîr tarîkiyle {نالها وزارداشت} takdîrinde olarak; 'çok nâle vü feryâd' etmesi var idi demek. Çünkü {نالها}: inlemek enîn ü figân etmek ma'nâsına نالیدن masdarından me'hûz emrin âhirine bir hâ ilâvesiyle ism-i masdar olmuştur. {زار} kelimesi de bu ma'nâyâ olduğundan yekdiğerine izâfeti sahîh değıldir. Mısrâ'-ı sânde bulunan {داشت} kelimesinin burada ma'nâsı, 'var idi' demektir. Zîrâ muktezâ-yı ıstılâh böyle ma'nâ verilmesini iktizâ eder. Meselâ vasf-ı terkîbi olan mâl-dârın ma'nâsı bi-haseb-i'l-isti'mâl; 'malı var', 'mallı' denir. Her ne

kadar lügatde ‘mal tutucu’ demek ise de ⁶⁸ اذا اجتمع العرف واللغة قدم العرف⁶⁸ kâidesine ri’âyet edilir.

Birinci Beytin Me’âli

“Bir bülbül güzel renkli bir gülün yaprağını burnunda tutardı. Halbuki bülbülün o gıdâ-yı rûhânî ve o ni’met ü vuslatta can ü gönülden çok nâle vü feryâdı var idi”. Ya’nî ⁶⁹ فاذا كرونى انكركم⁶⁹ âyet-i celflesi me’âl-i münîfince âmil olan bir zâkir-i sâdık, sıbgatullâh olan zevk-i îmân ve hakîkat-ı îkan bahşedici esmâullâhdan mahzâ kurbet-i ma’neviyye için kelime-i tevhîdiyye yâ lâfza-i celâle rûz u şeb tevaggul ederdi. Fahr-i Kâinât [aleyhi ekmeli’t-tahiyât] Efendimizden: ‘her bir şey için bir cilâ vardır; kalbin cilâsı da zikrullahdır’ me’âlinde olarak, ان لكل شئ صقلة وصقالة القلب ذكر الله, hadîs-i şerîf-i hikmet-âmizi vârid olmuştur. Binâen aleyh bu zâkir-i sâdık dahi kalbi lisânına muvâfık olarak ⁷⁰ فاذا كروى بالله ذكراً كثيراً⁷⁰ âyet-i kerîmesi emrine imtisâlen çok zikr edip zikrullah ile zevk-yâb olarak lezzet-i rûhâniyye ve vuslat-ı sübhâniyye ve neş’et-i kurbet-i ma’neviyye bulurdu. Halbuki zikr ile gıd’a-yı rûhâniyyet ve ni’met-i vuslat buldukça ağlaması sızlaması ve nâle vü feryâd etmesi ân-be-ân artarak âlemi tutardı. Bunun üzerine...

2

كفتمش در عين وصل اين ناله و فرياد چيست
كفت ماراجلوة معشوقه در اين كارداشت

Müfredât

{كفتمش}: O bülbüle, ya’nî o zâkir-i vâsıla dedim ki; {در عين وصل}ın takdîri {در عين وصلی} olup mahz-ı vuslattasın ya’nî tamâm vuslattasın demek. {اين ناله و فرياد چيست}ın takdîri de {پس اين ناله و فرياد چيست} olup ‘öyle ise senin bu nâle vü feryâd ve şu enîn ü figânın nedir’ demek. Istilâhât-ı sûfiyyede “nâle vü zâr” taleb-i mahbûb-ı hakîkîye denir. “Figân” da ahvâl-i derûnu zâhir etmek ma’nâsınadır. {پس} kelimesinin ta’biri yerine göre; öyle ise, bu sûrette, imdi ve ense ve sonra ma’nâlarına kullanılır. Onun için ehl-i Fârs her sözün bir mahalli ve her nüktenin de

⁶⁸ Bir sözde kullanım ve lügat bilgisi karşı karşıya gelirse kullanım önceliklidir.

⁶⁹ O halde siz beni zikredin ki ben de sizi zikredeyim (Bakara-152).

⁷⁰ (Ey îmân edenler) Allâh’ı Çokça zikredin (Ahzâb-41).

bir makâmı var demek olan; هر سخن جای هر نکته مکانی دارد. Evlâd-ı Arab dahi bu gibi makâmlarda ⁷¹ فلكل مقام مقال ولكل زمان دولة ورجال⁷¹ kullanmaktadırlar.

{كفت}: bülbül bana cevâbında dedi. Ne dedi; {مارا}: bizi. Arz-ı hüsn ü cemâl ma'nâsına olan {جلوه}nin {معشوق}a izâfeti lâmiyye olup ma'sûk-ı hakîkinin arz-ı hüsn ü cemâl ü tecellisi {دراين كار}: bu nâle vü feryâd içinde; {داشت}: tuttu. Cenâb-ı Hakk'a mahbûb ve ma'sûk denir. Fakat ma'kûl denmez. Bu bahsin tafsîli inşaallah altıncı beytin şerhinde gelecektir.

İkinci Beytin Me'âli

Ben o bülbüle hitâben: “Ey bülbül! Sen tamâm vuslattasın. Bu sûrette senin nâle vü feryâd ve şu enîn ü figânın nedir” dedim. Bülbül bana cevâbında: “hakkın var; ⁷² لقاء الخليل شفاء العيادر fakat ne çâre ki ⁷³ دوام الحال من المحال⁷³ olduğundan ma'sûk-ı hakîkinin arz-ı hüsn ü cemâl ü tecellîsi bizi bu nâle vü feryâd içinde tuttu da işte böyle feryâd ü figâna düşürdü; ve ahvâl-i derûnu zâhir etmeye sebep oldu yoksa ⁷⁴ دیدار دوست مزه عمرست⁷⁴ olduğunu herkesden a'lâ bilirim ki dost-ı hakîkînin cemâl ü tecellisi ömrün safâ vü gıdâsıdır” dedi. Yâhud me'âl şöyle de olabilir: “Ben o zâkir-i vâsıla hitâb ederek: sen ayn-ı vuslattasın fakat bu enîn ü figâna bâis nedir” dedim. Cevâbında; “her kimin Cenâb-ı Allâh'a kurbiyyeti ziyâde olursa; ⁷⁵ اشدالبلاء على الانبياء والاولياء ثم الامثل فالامثل⁷⁵ hadîs-i şerîfi sırınca belâ vü derd ü mihnete ibtilâsı da ziyâde olur” dedi. Nitekim:

عاشقانر اسه علامت ای پسر
آه پردرد رنگ زرد وچشم تر⁷⁶

denilmiştir.

İşte bu bâbda Hazret-i Âyişe [radiyellahu te'âlâ anha] vâlidemiz Seyyidül Enbiyâ [aleyhi ekmeli't-tehâyâ] Efendimiz Hazretlerini makâm-ı vuslatta kalb-i sa'âdetlerinin cûş u hurûşunu ve kendisinin âh u enîn ü feryâd u figânının ziyâdeliğini şu;

⁷¹ Her makâmın bir sözü her zamânın bir devleti ve yöneticileri vardır.

⁷² Dostun yüzü hastanın şifâsıdır.

⁷³ Bir hâlin biteviye sürüp gitmesi imkânsızdır.

⁷⁴ Dostun yüzü hayatın mezesidir.

⁷⁵ Belâların en şiddetlisi önce nebîlere sonra velîlere sonra onların yolundan gidenlere ve onların yolundan gidenlere verilmiştir.

⁷⁶ Ey oğul! Gerçek âşîğin üç alâmeti vardır: derd dolu âh, sararmış yüz ve nemli göz.

كان رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم؛ يحد ثنا ونحد ثته فاذا حضرت الصلاة فكأ نه لم يعرفنا ولم نعرفه
اشتغالاً بعظمة الله وكان يصلى⁷⁷

diyerek beyân buyurduktan sonra efendimizin kalb-i sa'âdetlerinin iniltisi işitilir idi diye de hikâye buyurur imiş. Öyle ise⁷⁸ ya'nî Ey bostân-ı tevhîdin bülbülü!⁷⁹ hadîs-i şerîf-i sırınca afv-ı ilâhîye nâil olmak için mahzûnâne ağla, inle, zîra bu dünyâ feryâd mahhallidir; burada cânân-ı hakîkiyi görmeye gözlerinde isti'dâd peydâ et. Nitekim:

ديده آب آرد چوبيند آفتاب
ديدن خورشيد نتوان جز در آب⁸⁰

denilmiştir. Hazret-i **Ya'kûp** [aleyhi's-selâm]a cemâl-i **Yûsuf**'u görmek müyesser olmadı; ta ki ağlayıp inleyerek⁸¹ sırrı zâhir olunca cemâl-i **Yûsuf** [aleyhi's-selâm]ı gördü. Çünkü nebiyy-i müşârün-ileyh hazretleri dâimâ

تا چندانز حرقت فرقت بسوزم چون ححيم
تا بکی کلفت الفت بنالم چون رباب⁸²

beytinin mazmûnunu kâil olurdu. E'l-hâsıl Cenâb-ı **Yûsuf** [aleyhi's-selâm]ın müfârekat ü hüzünden dolayı çok ağlayıp mübârek gözleri za'îf ve beyâz olmuş idi; ve ekseriyada

der idi ki واه يوسفاه فى اى جب طرحوك وفى اى بحري غرقوك وبأى سيف قتلوك وفى اى ارض دفنوك
me'âli: 'vah zavallı yavrucuğum ciğer kûşem **Yûsuf**'um; acaba hangi kuyuya seni attılar ve hangi deryâda seni gark eylediler ve hangi kılınç ile seni öldürdüler ve hangi yerde seni gömdüler' diyerek izhâr-ı hüzn edip gözlerini âlûde-i hûn-ı hasretle ceyhuna döndürürdü. **Hasan-ı Dehlevî** [kuddise sırruhu hazretleri] de bir gazelinde teşbîh tarîkiyle

ابر چون چشمم زلیخا بهر يوسف ژاله بار
ژاله هاجون دیده یعقوب پیغمبر سفید⁸³

buyurmuşlardır. Artık sen dahi

يوسف کم کشته باز آید بکنعان غم مخور
کلبه احزان شود روزی کلستان غم مخور⁸⁴

⁷⁷ Allâh resûlu [sallAllâhu te'âlâ aleyhi ve sellem] bizle konuşur ve biz ona bir şeyler anlatırdık. Fakat ne zaman ki namaza dursa Allâh'ın azametiyle o derece meşgûl olurdu ki sanki ne o bizi tanıyor ne de biz onu tanıyorduk.

⁷⁸ Ey bülbül! inle, inle ki burası feryâd yeridir.

⁷⁹ Şüphesiz Allâh bütün mahzûn kalpleri sever.

⁸⁰ Gözler güneşi görünce suların. Güneşi görmek yaşarmayan gözlerle mümkün değildir.

⁸¹ Kederden gözleri ağardı (Yûsuf-84).

⁸² Ne zamana kadar ayrılık ateşiyle cehennem gibi yanacağım? Ne zamana kadar sevdânın kederiyle rebab gibi inleyeceğim?

⁸³ Bulut **Züleyhâ**'nın gözü gibi **Yûsuf** için çiğ damlaları yağdırıyor. Çiğ damlaları da **Yâkub** peygamberin gözü gibi bembeyaz.

sırrınca bu kûşe-i beytü'l-ahzânda ağlayarak gözlerinde cemâl-i Hakk'ı görebilecek bir isti'dâd hâsıl etmeye çalış ki

آدمی دیده است و باقی پوست
دیده آن دیده که دیدی دوست⁸⁵

buyurulmuştur.

Ma'den-i Merhamet [aleyhi ekmeli't-tahiyyat] Efendimiz Hazretleri du'âları esnâsında: 'Yâ-Rab! menfa'at vermeyen ilm, doymak bilmeyen nefis, azâbdan korkmayan kalb, yaşarmayan ya'nî ağlamayan gözden sana sığınırım' buyurmuşlardır. Bir rivâyette dahi

vâki' اللهم انى اعوذبك من الاربعة من علم لا ينفع ومن قلب لا يخشع ومن نفس لا تشبع ومن دعاء لا يسمع⁸⁶ olmuştur.

Cenâb-ı Hak, hazret-i **Îsâ** [aleyhi's-selâm]a hitâben: 'Yâ **Îsâ**! Sen bana kalbinden huşû', bedeninden huzû', gözlerinden dumû', hediye et de mukâbelesinde ben de seni civâr-ı ehadiyyet ve kurb-ı samediyetime nâil edeyim' diye vahiy buyurmuşlardır. **Abdurrahman Câmî** [kuddise sırruhu] hazretleri *Hucetü'l-Ahrâr-nâm* kitâbında bu bâbda teşbîh tarîkiyle şu beyti buyurmuşlardır; şöyle ki:

حبس نيل كنبدي از كرية مى شو غرق آب
شب چومرغى كاشيانش غنجه نيلوفرست*

Me'âl-i nasîhat-âmizi şudur ki; mâ'î renk olan kubbede mahbûssun, ağlamaktan suya gark ol; bir kuş gibi ki gece olunca onun yuvası su içinde nâbit olan lüfer çiçeği goncasıdır. Ya'nî bu cihân-ı bî-bekâya bir kerre çeşm-i ibretle atf-ı nigâh et ki; ten câna mahbes, tene dahi bu âlem kafes olduğunu fehm edip bu âlem-i fânide kesb-i ma'rifetullah için şeb-tâ-be-seher çeşmine hâb girmeyip, mânend-i dolab sîne-i sûzân ile inleyerek gözlerinden kanlı yaşlar döküp, kendini derûn-ı abda nâbit lüfer çiçeğinin goncası, kendisine âşiyân olan murg-ı ma'hûd gibi gark-ı lücce-i hûn-âb eylemelisin ki bu sûrette şâyân-ı merhamet-i ilâhîyye olasın demektir. Hazret-i

⁸⁴ Kaybolan **Yûsuf** Ken'ân iline geri döndü; gam yeme! Hüzünler kulubesi ışıklı bir gülistâna döndü; gam yeme!

⁸⁵ İnsanoğlu gözden ibârettir. Kalanı posttur. Ama göz o göz olmalıdır ki gördüğün ancak dosttur.

⁸⁶ Allâhım dört şeyden sana sığınırım: faydasız ilmden, korkmayan kalbden, doymayan nefsdan ve işitilmeyen duâdan.

* {نيلوفر} Nunun kesri ve lamın zammı ve fânın fethiyle Lûfer denilen bir çiçektir ki su içinde biter. Âfitâbın tulû'unda su içinden çıkar çiçek açar ve gurûbunda yine suya çekilir. Nakl ederler ki; suya çekileceği esnâda bir kuş gelip olduğu mevzî'e konarak ârâm eder; sudan çıkınca o kuş kalkıp gider imiş. İşte bu kuşu Cenâb-ı **Câmî** zikrolunan *Hucetü'l-Ahrâr* kitâbında beyân buyurmuşlardır ki burada dahi tenvîr-i makâm için teberrüken yazıp şerh eyledik.

Mevlevî [kuddise sırruhu] dahi *Mesnevî* şerîfinde; Allah korkusuyla ağlayan zâta merhamet-i ilâhîye olacağını birtakım misallerle beyân buyurmuşlardır. Şöyle ki:

چون خدا خواهد که مان یاری کند
میل مارا جانب زاری کند⁸⁷

تانکرید ابرکی خندد چمن
تانکرید طفل کی نوشدلبن⁸⁸

آخر هر کریمه آخر خنده ایست
مرد آخربین مبارک بنده ایست⁸⁹

هر کجا آب روان سبزه بود
هر کجا اشک دوان رحمت بود⁹⁰

باش چون دولاب نالان چشم تر
تاز صحن جانت بروید خضر⁹¹

اشک خواهی رحم کن بر اشکبار
رحم خواهی برضعیفان رحم آر⁹²

Cenâb-ı **Sâib** dahi bu makâmda:

هیچ قفلی نیست نکشاید باه نیم شب
مانده در عقده دل این قدر حیران چرا⁹³

buyurdukları gibi:

بنومیدی منه از دست خوددامان شهبارا
که از خاک سیه کلبای رنگین میشود پیدا⁹⁴

buyurmuşlardır.

Artık öyle ise; li-mütercimihî:

ای درویش توهم برخیز
آشکهای دلگیرانه ریز*

me'âlî: Ey Dervîş **Abdülkâdir!** Sen dahi sırr-ı Muhammedîye vâsıl olup üns-i Hak'la âlemde müstağni olayım dersin⁹⁵ hadîs-i kudsîsi sırrınca seherlerde kalk; mahzûnâne gözyaşlarını dök; ağla, sızlaya zikrullâh ederek hâne-i tecellî olan kalbini taallukât-ı mâsivâ sanemlerinden pâk ve hâlî et; ta ki

⁸⁷ Hak te'âlâ bize yardım etmek isterse, bizi kendisi niyâz ve yakarışa yönlendirir.

⁸⁸ (Her) çimene gülümseyen bulutu seçme. Her sütü emen çocuğu benimseme.

⁸⁹ Her ağlaman elbette gülmeye varır. Bu sonu gören kişi mübârek kuldur.

⁹⁰ Nasıl ki her akarsu yeşillik getirirse gözyaşı da öylece rahmete bâistir.

⁹¹ Gözlerinden su değirmeni gibi yaşlar saç ki can bahçen baştan ayağa yeşersin.

⁹² Gözyaşı dökenele acı ki ağlayabilesin. Düşkünlere merhamet kıl ki sen de merhamet bulasın.

⁹³ Hiçbir kilid yoktur ki gece yarılarındaki feryâd onu açamasın. Bunda şaşılacak ne var? (o âh) gönül düğümlerinden süzülüşü için her düğümü/kilidi çözebilme vasfını, değerini kazanmıştır.

⁹⁴ Gecelerin eteğinden elini çekip ümitsizliğe düşme. Zîrâ, rengârenk güller de kara topraklarda biter.

* {دلگیرانه} mahzûnâne ma'nâsınadır. Rahmet; esirgemek, acımak, merhamet etmek ma'nâsına geldiği gibi Allahu azîmüşşanın kuluna ölümden sonra olan ihsânî ve yağmur ma'nâlarına da gelir. Rahm: merhamet, acımak.

⁹⁵ Ben kalbi kırılmış olanlarla beraberim.

hadîs-i kudîsi sırınca kalbin
hânesi mahbûb-ı hakîkatin envâr-ı tecellî-i zâtîyyesine menzil ola. Zîrâ bu hevâ-yı
nefs ü taallukât-ı mâsivâ ile mukayyed olan bir dervîş, dil ü cânını mâsivâ bütlerine
mahall ettiği için tecellî-i ilâhîden mahrûm kalır. Öyle ise artık gözünü aç; hâb-ı
gafletten uyan; zîrâ

مردی کمان میرکه بزورست و پردلی
بانفس اکر جهاد کنی بر دکامل⁹⁷

istilâhât-ı sûfiyyede cuş u hurûş hâlât-i aşkı aşikâre etmeye denir.

3

یارا کرنشت بامانیست جای اعتراض
پادشاه کامران بوداز کدایان عارداشت

Müfredât

{یار}: dost-ı hakîkî; {اگر نشست باما}: bizimle oturup ihtilât etmezse;
{نیست جای اعتراض}: i'tirâz yeri değildir demek olarak şartın cezâsıdır ve izâfeti de
beyâniyedir ki mevsûf sıfatına muzâf olmuştur. {اعتراض}: mukâbele ve mu'âraza
tarîkiyle mâni' ve mahzûr-ı beyân etmek ma'nâsına ifti'âl bâbında masdardır.
{پادشاه}ın; murâd sürücü ve murâd ettiğini husûle getirici, muzaffer ve mansûr
ma'nâsına vâsf-ı terkîbi olan {کامران}a izâfeti de mevsûfun sıfatına izâfeti kabîlinden
olarak beyâniye olup, 'zîrâ murâd sürücü ve murâd ettiğini husûle getirici, müstağni
pâdişâh'; {بود}: idi demek olarak mısra'-ı evvelin mazmûnunun illetidir. Bir de {بود}
kelimesi burada {است} ma'nâsına edât-ı haber de olabilir. {از کدایان}: fakirlerden;
{عارداشت}: ârı var idi demek.

Üçüncü Beytin Me'âli

Dost-ı hakîkî bizimle oturup ihtilât etmezse mahall-i i'tirâz değildir. Zîrâ murâd
ettiğini husûle getirici olan müstağni pâdişâhdır. Onun için gedâlar ile ülfet etmekten
ârı vardır. Ya'nî ey zâkir-i Hak olan sâlik! her ne kadar Cenâb-ı Allâh'a vuslat ve
kurbet ancak zikrullâh ile olursa da o kurbiyyet bizim yek diğerimize olan kurbiyyet
gibi değildir. Belki o kurbet ancak kurbiyyet-i ma'nevîyedir. Zîrâ cemî'-i enbiyâ
[aleyhimü's-selâm] ile evliyâ [kaddesAllâhu esrârehüm] hazerâtı, Allâhu te'âlâyâ
kurbet ü vuslatı zikr ile buldular. İşte bu vâsıl oldukları vuslat aklın verâsında bî-

⁹⁶ Yarattığım yerlere ve göklere sığmadım ama takvâ sâhibi mü'min kulunun kalbine sığdım.

⁹⁷ İnsân vehimden kurtulduğunda güçlüdür ve nefsi ile cihâd ederse olgunlaşır.

tekeyyüf ve bî-kıyâs bir ittisâl-ı ma'nevî olup öyle hulûl u ittihâd tarîki üzere değildir. Şu halde bu hulûl u ittihâd üzere vuslat-ı Hudâ olmaması makâm-ı i'tirâz değildir. Maa-mâ-fih Cenâb-ı Vacibü'l-Vucûd'un ulûhiyyetinde; ve zât ü ef'âl ü sıfât ü te'sirâtında şerîki ve nazîri yoktur. Ve mahlûkattan hiçbir şeye ne vucûdda ve ne de ilimde benzetilir. Öyle cism ü cevher ü araz değildir. Makulât-ı aşereden müberrâdır. Kütüb-i Kelâmiyye vü Hikemiyyede beyân olunan 'a'râz' cevher mukâbili olup a'râz-ı tis'a ve makulât-ı tis'a denir, cevherle on olur. İşte şu kıt'ada

بشنوا من ده مقولات حكم
يك بين از بر بكن شو محترم
جوهر و فعل و انفعال وضع و ملك
هم متى و اين و اضافت كيف و كم⁹⁸

diyerek bildirilmiştir ki Cenâb-ı Hak bu sıfatlardan münezzehtir olduğu gibi renkten, şekilden, sûretten, anadan babadan, oğuldan, kızdan, karıdan, uykudan, uyuklamaktan, yemeden içmeden, gülmeden, ağlamadan, sevinmeden, ve yerinmekten dahi muarrâdır. Ne kendi bir kimseden geldi ve ne de ondan doğarak bir kimse vucûda geldi. Cihât-ı sitteden dahi münezzehtir. Ya'nî ne altta, ne üstte, ne önde ne arkada, ne sağda ne solda bununla berâber her yerde hâzır ve nâzırdır. Onun için hiçbir taraf düşünülemez ve bir şeye hulûl etmez ve hulûlden muarrâdır ve yarattığı şeylerden hiçbir hâdis zâtına yaklaşılamaz ve onun için hudûd u nihâyet yoktur ve kimse onun hakikatini bilemez. Bu sûrette

⁹⁹لا يعلم الله الا في الدنيا ولا في الآخرة olan Rabbü'l-erbâba bir katre menîden halk olunan kesîf, türâbın aslâ münâsebeti yoktur. Çünkü Hak [subhânehu ve te'âlâ] fa''âlün li-mâ-yürîd, bir pâdişâh-ı hakîki ve ganiyyün ani'l-âlemîndir. İşte bu ma'nâyı i'lân için Cenâb-ı Hak ¹⁰⁰والله الغنى وانتم الفقراء¹⁰⁰ âyet-i kerîmesiyle biz gedâlardan kemâl-i istiğnâsını izhâr buyurmuşlardır.

4

در نمی کیرد نیاز و ناز ما با حسن دوست
خرم آن کز ناز نیشان بخت بر خوردار داشت

⁹⁸ Ey muhterem kimse! On makulât-ı hikemi benden dinle ve onları tek tek ezberle: cevher, fi'l, infi'âl, vaz', mülk, metâ', în, izâfet, keyfe, kem.

⁹⁹ Dünyâda ve âhirette Allâh'ı Allâh'tan başka kimse hakkıyla bilemez.

¹⁰⁰ Allâh zengindir ve sizler fakîrsiniz (Muhammed-38).

Müfredât

{درنمی کیرد}: te'sîr etmez; ne te'sîr etmez {نیاز و نازما}: bizim ricâ vü nâzımız; neye te'sîr etmez {با حسن دوست}: dost-ı hakîkînin güzelliğine demek olup izâfeti lâmiyyedir. {نیاز}: ricâ etmek, yalvarmak, du'â ve arz-ı hâcât etmek ma'nâlarıdır. {ناز} da mahbûbenin âşığına ettiği şîve vü istiğnâ ve her müstağnînin ettiği istiğnâ ve celb-i muhabbet için edilen nezâket ve letâfet ma'nâlarına geldiği gibi huzûr ve fahr ve taazzum ve tekebbür ve kalbe kuvvet vermek ve izzet bulmak ma'nâlarına da gelir. {با حسن دوست} de bulunan {با} burada mef'ûlün ileyh alâmetidir. Arabî istilâhında şu {با}ya 'sıla' ta'bîr olunur. {خرم آنکسرکه} takdîrinde olarak şâd u mesrûr ve saadetli o kimsedir ki demek. {از نازنینان}: nazlılar ve sevgililer ve latîf olanlardan demek ise de nâzenîn-i Hudâ olan evliyâ hazerâtı murâddır. Tâli' ve kadr ü kıymet ve izzet ü saadet ma'nâlarına olan {بخت}ın vâsıf-ı terkîbi olan {برخوردار}a izâfeti mevsûfun sıfatına izâfeti kabîlinden olarak beyâniye olup nâzenîn-i Hudâ olan evliyâullâhdan fâidelenici tâli' ve kadr ü kıymete {داشت}: o kimse mâlik oldu demek.

Dördüncü Beytin Me'âli

Bizim ricâ ve niyâzımız dost-ı hakîkînin güzelliğine te'sîr eylemez. Her ne kadar kendine tazarru' ve niyâz eyledikse de kemâl-i hüsnünden hiç bize bir iltifât bile etmiyor. Mesrûr ve saadetli, hoş-hâl o kimsedir ki nâzenîn-i Hudâ olan evliyâullâhdan fâidelenici, tâli' ve kadr ü kıymet ve izzete mâlik oldu. Ya'nî müstağniyyün an-i'l-âlemîn olan Allâhu azîmüşşânın istiğnâ sıfatını gör ki;

کر جمله جهان کافر کردد
در دامن کبریاش ننشیند کرد¹⁰¹

me'âlince bizim ibâdât u tâ'âtımızdan ona bir fâide olmadığı gibi kabahatimizden dahi ona bir zarâr u ziyân yoktur. Zîrâ kulun hayr u şerri ve a'mâlinin nef u zararı ancak kulun kendisine âit ve râci'dir. Fakat saadetli o kimsedir ki kendinin acz u ihtiyâcın i'tirâf edip

ترك عجب وكبركن تا قبله عالم شوی
سیرت ابلیس را بگذار تا آدم شوی¹⁰²

me'âline mazhâr olarak ucb ü kibr ü gurûr etmeyip nâzenîn-i Hudâ olan evliyâullâhdan fâidelenici; tâli' ve kadr ü izzet ü saadete mâlik olayım diye enbiyâ

¹⁰¹ Bütün cihân halkı kâfir de olsa onun yüce eteği zerre kadar tozlanmaz.

¹⁰² Kendini beğenme ve böbürlenmeyi bırak ki âlemin kıblesi olasın. (Böylece) iblis fitratını insân karakterine çevirmiş ol.

[aleyhimü's-selâm] ile evliyâ-i kirâm hazerâtının mesleklerini tutup gitti demektir. Cenâb-ı Hak bizlere de bu mesleği tutmaya muvaffak buyursun [âmin bi-hürmeti Yâ-Sîn]. Zirâ ¹⁰³ علو الهمة من الايمان buyrulmuştur. Bâ-husûs Cenâb-ı Hakk'ın lutfu çok ve ihsân u inâyetine nihâyet yoktur. İşte bunun için;

اكر كاريك خس بسامان شود
زدريای رحمت چه نقصان شود¹⁰⁴

denilmiştir. Sâhib-derdin biri de bu makâmda:

Yâ-rab!

*Hastaya hekim ermezse
Derdine dermân kalmazsa
Hidâyet senden olmazsa
Bî-çâre kullar neylesin*

demiştir. Istılâhât-ı sûfiyyede istiğnâ derekât-ı mevcûdât-dan mestûr olan 'heybet-i celâliyyet-i Hak' ma'nâsınadır.

5

خيز تا بر كلك آن نقاش جان افشان كنيم
كين همه نقش عجب در كردش پر كار

Müfredât

Cenâb-ı **Hâfız**, hitâb-ı âmm tarîkiyle buyuruyorlar, şöyle ki; {خيز}: kalk; {تا بر كلك آن نقاش}: ta ki o nakkâş-ı ezeli olan Allâhu azîmüştânın kalem-i sun'ına; {جان افشان كنيم}: cân-nisâr u fedâ edelim. Emr ü nehyden sonra gelen {تا}lar ve {كه}ler 'zirâ' ma'nâsına edât-ı ta'lîl olur. Cân-efşân, vâsf-ı terkîbidir. Mısrâ'-ı sâni, mısrâ'-ı evvelin illetidir. {كين}in aslı {كه اين} olup 'zirâ' ma'nâsına harf-i illettir. {اين}de ism-i işâret olup müşârün-ileyhi; {همه نقش عجب} olarak, bu cümle aceb ü sun'-ı garîbi {در كردش پر كار}: pergel gibi olan feleğin devrinde; {داشت}: tuttu. Fâili, nakkâş-ı ezel olan Cenâbullâh, mef'ûlü de, {اين همه نقش عجب}; mef'ûlün fihi dahi {در كردش پر كار}dır. Kâf-ı Fârisînin fethi ve dâlm kesriyle dönmek ve dönüş ma'nâsına hâsıl-ı masdar olan {کردش}in, pâ-i Fârisînin fethi kaf-ı Fârisîyle {پر كار}a izâfeti, masdarın fâiline izâfeti kabîlindedir. Kâf-ı Fârisîyle efzâr, vezinde olarak {پر كار}; dâire resmetmeye

¹⁰³ Himmetin yüceliği îmândandır.

¹⁰⁴ Her şey Hakk'ın zenginliğine nisbetle değersiz bir çöpten ibâret olduğuna göre rahmet deryâsından ne eksilir.

mahsûs iki ayaklı bir âlettir ki biz ona pâ-i Fârisî ve lâmin fethalarıyla ‘pergel’ ve ‘perger’ deriz. Mutlak eşyâ-yı âlem ma’nâsına da gelir. Tafsîli *Burhân-ı Kaatî*’ dadır.

Beşinci Beytin Me’âli

Ey tâlib-i hûş-yâr! Kalk, ta ki o nakkâş-ı ezeli olan Allâhu azîmüştânın kalem-i sun’ına cân-nisâr u fedâ edelim. Zîrâ bu kadar nakş-ı acîb ü sun’-ı garîbi, pergâr gibi olan feleğin devr ü hareketinde tuttu. Ya’nî eflâk u anâsırı müdevver olarak küreviyyü’ş-şekl yaratıp içlerinde bu kadar acâib mahlûkât halk eyledi. El-hâsıl, Ey sâlik-i Hak! Kalk, tevhîd ile çeşm-i basîretini aç da Cenâb-ı Allâh’ın aşkıyla münşakk olan kalem-i sun’ına bak ve erkâm-ı nukûş-ı âlemin menşe’ ü bâisi, ¹⁰⁵اول ما خلق الله القلم ile ta’bîr olunan o nûr-ı Muhammedîye, cân fedâ edelim. Zîrâ ¹⁰⁶كل الطرق مسدودة الا من اقتقى اثر رسول الله onun irşâdı ve ona teba’iyyetlidir. Ve eflâkta bu kadar nukûş-ı acîbe ve senâyi’-i ¹⁰⁷لولاك يا محمد لما خلقت الكائنات hakkında arş ü kürsî, cümlesi hakkında buyrulduğu gibi yine şeb-i mi’râcda kîbel-i rahmândan şöyle bir hitâb geldi ki ¹⁰⁸يا محمد! يا محمد؛ انا وانت وماسوى خلقتها لاجلك Me’âli: ‘Yâ **Muhammed!** Maksûd hemân benim ve sensin ve her ne ki halk ettim senin için halk ettim demek’. Hulâsa iki cihân halkı ona bende olmak üzere halk olunmuştur. Diğer bir hadîs-i kudsîde dahi ¹⁰⁸خلقتك لا جلى و خلقت الخلق لا جلك buyrulmuştur. Şeyh **Muhammed Feridü’ d-dîn-i Attâr** [kuddise sırruhu hazretleri] *Mantiku’t-Tayr-nâm* kitâb-ı müstetâbında nûr-ı Muhammedî’yi mutavvel olarak güzel bir sûrette beyân u îzâh buyurmuşlardır. Biz dahi kitâb-ı mezkûrdan iktibâs edip muhtasar olarak teberrûken bu makâma şerh ederek yazıverdük şöyle ki:

هر دو کبته از وجودش نام یافت
عرش نیز از نام او آرام یافت

Me’âli: iki cihân, Cenâb-ı Resûl-i Kibriyâ [aleyhi ekmeli’t-tehâyâ] Efendimizin vucûd-ı pâkından isim buldu. Ya’nî onun nûr-ı pâkından iki cihân halk olundu. Arş dahi onun ism-i şerîfinden sükûnet ve kıyâm buldu. Çünkü arş leyle-i mi’râc’da Sebeb-i Hılkat-ı Mevcûdât [aleyhi efdali’t-tehâyât] Efendimizi tebrîk etmişti. Şöyle ki: ¹⁰⁸فتمسك العرش باذياله وناداه بلسان حاله ياسيدالاولين والآخرين يهنيك ثم يهنيك (ilâ âhirihi). Me’âli: arş-ı a’zam, dâmen-i ihsân-ı resûl-i kibriyâya cebhe-say-ı niyâz olduğu halde şu

¹⁰⁵ Allâh ilk olarak kalemi yarattı.

¹⁰⁶ Allâh resûlunun izini kendisine rehber edinmeyenler için bütün yollar kapalıdır.

¹⁰⁷ Ey **Muhammed!** Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım.

¹⁰⁸ Seni benim için ve bütün mahlûkatı senini için yarattım.

me'âl-i zarâat-i iştîmâl ü lisân-ı hâl ile; yâ seyyide'l- evvelîne ve'l- âhîrîn! Bu geceni tekrâr be-tekrâr tebrîk ü tehniyet ederim. Habîb-i müştâkın olan Hak [celle ve alâ] ba'zı kerre seni refref-i re'fetine bindirip nûdemâ-yı hazret-i ilâhiyyesini dolaştırır. Ba'zı kerre de sana celâl-i ehadiyyetini gösterir ve ba'zen dahi cemâl-i samediyyetiyle tecellî buyurur. Ben ise hâlık-ı lâ-yezâlimin cemâl-i bâ-kemâli için şiddet-i iştîyâk ü hasretteyim ve nerede bulup görebileceğim husûsunda hayretteyim. Bâr-gâh-ı izzetine ne cihetten gideceğimi bilemem. Beni mahlûkât-ı ilâhiyyesinin en büyüğü olmak üzere yarattı. Halbuki heybet-i ilâhiyyesinden en ziyâde korkan ve havf u haşyet-i celâlınden en ziyâde titreyen benim. O gün ki beni halk eyledi, azamet-i celâl-i rabbâniyyesinden lerze-nâk oldum. Kâime-i hilkatımın üzerine لاله الاالله kelime-i tevhîdiyyesini yazınca mehâbet-i saltanat-ı ilâhiyyesinden ve kemâl-i azamet-i rabbâniyyesinden daha ziyâde titredim. Onun yanı başına محمد رسول الله cümle-i celîlesini yazdığı vakit ıztırâbım sükûnet buldu; sûziş-i derûnum söndü. İsm-i celîlin hakîkatte mûcib-i sürûr u inşirâh oldu ve kalbime itmi'nân verdi. Bu inşirâh u itmi'nân, mücerred ism-i şerîfin üzerime yazılınca vukû' buldu; ya hüsn-i nazarın üzerime vâki' olunca ne saadet husûle gelecektir. Bu bahsin tafsîli (*Dürerü'l-Mi'rac*) eser-i dervîşânemizdedir. İşte hazret-i Şeyh عرش نیزازنام او آرام یاف hazret-i Şeyh عرش نیزازنام او آرام یاف mîsrâ'ıyla bu tafsîle işâret buyurmuşlardır. Ve bir de bu beyt ile gelecek beyitler hazret-i **Câbir bin Abdullâhü'l-Ensârî** [radiyallâhu te'âlâ anhümâ]dan rivâyet olunan mufassal bir hadîs-i şerîfin me'âli üzre tanzîm, tertîb olunmuştur. İki yüz seksenbirinci beyitte hadîs-i mezkûr teberrüken yazılacaktır.

İki yüz yetmiş yedinci beyt şu:

همچو شبنم آمداز بحر وجود
خلق عالم از طفیلش در وجود

{دروچود}, {بوجود آمد}, takdîrinde olup halk olundu demeden kinâyedir. Me'âl: Cenâb-ı **Muhammed** [aleyhi's-selâm] Efendimiz, şebnem gibi vucûd deryâsından geldi. Halk-ı âlem ona tebaiyyetle halk olundu.

İki yüz yetmiş sekizinci beyt:

حق چودید آن نور مطلق در حضور
آفرید از بهر اوصد بحر نور

{حق}: Cenâb-ı Allâh; {چودید}: gördüğü vakit, neyi; {آن نور مطلق}: o nûr-ı mutlakı, nerede; {در حضور}: huzûr-ı ma'nevîsinde; {آفرید}: Cenâb-ı Allâh halk etti, ne için; {از بهر او}: o nûr-ı mutlak için, ne halk etti; {صد بحر نور}: nice nûr deyâları.

Me'âl: Allahu azîmüŝŝân, Cenâb-ı **Muhammed** [aleyhi's-selâm] Efendimizin nûr-ı mutlakını huzûr-ı ma'nevîsinde gördüğü anda o nûr-ı mutlakı için nice nûr deyâları halk etti. **Ka'bû'l-Ahbâr** şöyle rivâyet buyurur ki: Cenâb-ı Hak on aded bahr halk eyledi. Evveli deryâ-yı şefâattir, o nûr-ı mutlak, deryâ-yı şefâatte bi-emrillâhi te'âlâ, bin yıl yüzerek 'Rabbî' 'Rabbî' der idi. Sâni, deryâ-yı nasîhat idi. Onda dahi iki bin yıl sibâhat edip 'Îlâhî' 'Îlâhî' der idi. Sâlis, deryâ-yı şükr idi. Onda dahi üç bin yıl yüzerek 'Yâ Ehad' 'Yâ Ehad' der idi. Râbi, deryâ-yı sabr idi. Orada dahi dört bin yıl yüzerek 'Yâ Ehad' 'Yâ Ehad' der idi. Hâmis, deryâ-yı sehâ' idi. Onda dahi beş bin yıl, 'Yâ Ferd' 'Yâ Ferd' diyerek yüzerdi. Sâbi, deryâ-yı yakîn idi. Onda dahi yedi bin yıl sibâhat edip 'Yâ Alî' 'Yâ Alî' der idi. Sâmin, deryâ-yı hilm idi. Onda dahi sekiz bin yıl yüzerek 'Yâ Azîm' 'Yâ Azîm' der idi. Tâsi, deryâ-yı kanâat idi. Onda dahi dokuz bin yıl yüzüp 'Yâ Ra'ûf' 'Yâ Ra'ûf' der idi. Âşir, deryâ-yı muhabbet idi. Onda dahi on bin yıl sibâhat ederek; Sebbûh Kuddûs Yâ Allâh Yâ Kerîm der idi. İşte o nûr-ı pâk zikrolunan deryâlarda vech-i meşrûh üzre sibâhat ü tesbîh edip tekmîl-i merâtib-i kemâlât kıldıktan sonra Hak te'âlâ, deryâ-yı muhabbetin bir köşesine nurdan bir bisât halk eyledi. Büyüklüğü yetmiş zemin ü âsumân kadar idi. O bisât-ı nûrânî üzerinde yedi yüz makâm halk eyledi. Evvelâ, makâm-ı tevîd. Sâniyen, makâm-ı ma'rifet. Sâlisen, makâm-ı îmân. Râbi'an, makâm-ı islâm. El-hâsıl, makâmâtın en âhiri makâm-ı muhabbet idi. İşbu yedi yüz makâmın her birinde o nûr-ı Muhammedî biner yıl Hazret-i Feyyâz-ı Mûte'âl'e tesbîh ü takdîs eyledi. Ba'dehu, Hak te'âlâ o nûra hitâben: Ey benim habîbimin nûru! Ben kimim dedi. O nûr-ı pâk, ilhâm-ı ilâhî ile cevap verip: 'sen benim Rabb'imsin, yoğiken var edici ve rızkımı verici ve beni diriltip öldürücüsün' dedi. Cenâb-ı Hak: 'Ey benim habîbimin nûru! Pek güzel bildin. Beni bildiğin gibi bana ibâdet et. Ta ki mahlûkâtımın cümlesi, nişân-ı ma'rifetu'llâh hıdmet ü ibâdet olduğunu bilsinler' dedi. Hazret-i Şeyh **Attâr** bu rivâyetin ma-ba'dini iki yüz seksen dört ve seksen beş ve altıncı beyitleriyle beyân buyuracaklardır.

İki yüz yetmiş dokuzuncu beyti şu:

بهر خویش آن پاک جانرا آفرید
بهر او خلق جهانرا آفرید

Me'âl: ¹⁰⁹ *وخلقت الاشياء لاجلك* ve fî rivâyetin: ¹¹⁰ *وخلقت الاشياء لاجلك* hadîs-i kudsîsinin mazmûn-ı münîfince Cenâb-ı Allâh; kendi için Hazret-i **Muhammed**

¹⁰⁹ Seni benim için ve bütün mahlûkatı senini için yarattım.

[aleyhi's-selâm]ı ve **Muhammed** [aleyhi's-selâm] efendimiz için de halk-ı cihânı, halk eyledi. Nitekim **Dâvud** [aleyhi's-selâm]a dahi:

یا داود خلقت محمداً لاجلی و خلقت ولد آدم لاجل محمد¹¹¹ diyerek mufassal bir vahy-i ilâhî şeref-sudûr etmiştir. Onun için büyüklerden biri bu makâmda Cenâb-ı **Muhammed** [aleyhi's-selâm] Efendimize hitâben:

نی تراممکن توان کفتن نه واجب لیک حق
بعد ذات خویشتن؛ ذات ترا کرد انتخاب¹¹²

buyurmuşlardır.

Ekâbirden biri dahi bu me'âlde olarak:

*Ey resûl-i dü-cihân-bende nebiyy-i Kureşî
Zât-ı Bârî gibi yok zâtının âlemde eşi
Cevher-i aşk-ı vucûd-ı sakaleynin sebebi
Şu 'le-i hüsn-i cihân-tâb dü-âlem güneşi*

buyurmuşlardır.

İki yüz sekseninci beyt:

آفرینشرا جز او مقصود نیست
پاک دامن ترازو موجود نیست

Me'âl: Artık bu âlemi halkda Cenâb-ı **Muhammed** [aleyhi's-selâm] Efendimizden mâ-adâsı maksûd değildir. Ya'nî **Muhammed** [aleyhi's-selâm] Efendimiz kâinâtın hilkatine bâis ve illet-i gâiyyedir. Hazret-i **Muhammed**'den ziyâde ehl-i iffet olarak hiçbir ferd halk olunmamıştır.

İki yüz seksen birinci beyti dahi şudur:

آنچه اول شدیدداز جیب غیب
بود نور پاک اوبی هیچ ریب

Me'âl: Âlem-i gayb yakasından ibtidâ zâhir olan şey hiç şüphesiz Cenâb-ı **Muhammed** [aleyhi's-selâm] Efendimizin nûr-ı pâkı idi. Hazret-i Şeyh **Muhammed Feridü'd-dîn-i Attâr** [kuddise sırruhu] bu ebyât-ı şerîfleriyle hılkat-ı nûr-ı Muhammediyyeye dâir ehâdis-i kudsiyye ve nebeviyyeye işâret buyurmuşlardır. Cümleden beri, Cenâb-ı **Câbir bin Abdullâhü'l Ensârî** [radiyallâhu anhu te'âlâ anhuma]nın efendimizden mufassal olarak rivâyet buyurdıkları ehâdis-i şerîfeden biri dahi şu mutavvel hadîs-i şerîfdir:

¹¹⁰ Eşyâyı senin için yarattım.

¹¹¹ Ey **Dâvud! Muhammed**'i kendim için ve âdemoğullarının tamamını da **Muhammed** için yarattım.

¹¹² (Ey Allâh'ın Resûlü) ney senin vasıflarını anlatabilir ama buna gerek yok. Zîrâ Hak kendi zâtından sonra senin zâtını seçmiş zâten.

سألت رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم؛ عن اول ما خلق الله؛ قال هو نور نبيك يا جابر؛ خلقه ثم خلق منه كل حين وخلق بعده كل شئ وحين خلقه اقام قدامه فى مقام القرب اثنى عشر الف سنة ثم جعله اربعة اقسام فخلق العرش من قسم وخلق الكرسي من قسم وحملة العرش وخرزنة الكرسي من قسم واقام القسم الرابع فى مقام الحب اثنى عشر الف سنة ثم جعله اربعة اقسام فخلق القلم من قسم واللوح من قسم والجنة والنار من قسم واقام الرابع فى مقام الخوف اثنى عشر الف سنة ثم جعله اربعة اجزاء فخلق الملائكة من جزؤ وخلق الشمس والقمر من جزؤ واقام جزؤ الرابع فى مقام الرجاء اثنى عشر الف سنة ثم جعله اربعة اجزاء فخلق العقل من جزؤ والعلم والحلم من جزؤ والعصمة والتوفيق من جزؤ واقام الرابع فى مقام الحياء اثنى عشر الف سنة ثم نظر الله اليه فرشح النور عرقاً فقطرت منه مائة الف وعشرون انفاً واربعة آلاف قطرة من النور فخلق الله من كل قطرة روح نبي، ورسول ثم تفتت منه الارواح فخلق الله من انفسهم نور الاولياء ولسعداء والشهداء والمطيعين من المؤمنين الى يوم القيمة والعرش والكرسي من نورى والكروبيين والروحانيين من الملائكة من نورى والجنة وما فيها من النعيم من نورى وملائكة سموات السبع من نورى والشمس والقمر والكواكب من نورى والعقل والعلم والتوفيق والعصمة من نورى والشهداء والصالحين من نورى ثم خلق اثنى عشر حجاباً فاقام نورى فهو جزؤ الرابع فى كل حجاب الف سنة وهى مقامات العبودية وهى حجابات الكرامة والسعادة والهيبة والرحمة والرأفة والعلم والحلم والوقار والسكينة والصبر والصدق واليقين، فعبداً ذلك النور فى كل حجاب الف سنة فلما خرج النور من الحجب ركب الله فى الارض وكان يضىئ منها ما بين الشرق واشقرب كالسمرج فى ليلة مظلمة ثم خلق الله آدم من الارض فركب فيه النور فى جبينه ثم الى طاهر الى ان وصله الى صلب عبدالله بن عبدالمطلب ومنه الى رحم امى آمنه ثم خرجنى الى الدنيا فجلنى سيد المرسلين وخاتم النبيين ورحمة للعالمين.

ilâ âhirihi

İcmâlen me'âl-i münîfi: Cenâb-ı Resûl-ı Kibriyâ [aleyhi ekmeli't-tehâyâ] Efendimiz buyurdular ki; Yâ **Câbir** Hak [subhânehu ve te'âlâ] ibtidâ benim nûrumu halk eyledi, sonra o nûrdan vakt ü zamânı ve ondan sonra her şeyi halk etti ve o nûru halk ettiği vakit on iki bin yıl makâm-ı kurbda ikâme edip onı dört kısım eyledi. Bir kısmından arşı, bir kısmından kürsîyi diğer birinden hazne-i kürsîyi ve hamele-i arşı halk edip dördüncü kısmını makâm-ı muhabbette on iki bin sene ikâme edip dört kısım eyledi. Bir kısmından kalemi, birinden levh-i mahfûzu, birinden cenneti halk etdi. Dördüncü kısmını makâm-ı havfda on iki bin sene ikâme edip dört kısım eyledi. Bir kısmından melekleri birinden kamer ü kevâkibi ve birinden şemsi halk eyledi. Dördüncü kısmını makâm-ı recâda on iki bin sene ikâme edip dört kısım eyledi. Bir kısmından aklı, birinden ilm ü hilmi ve birinden ismet ü tevfiği halk etdi. Dördüncü kısmını makâm-ı hayâda on iki bin yıl ikâme eyledi. Ba'dehu Hak [celle ve alâ] o nura bir kerre nazar u tecellî eyledi. Mehâbet-i nazârdan o nûr müstagrak-ı deryâ-yı arak olup yüz yirmi dört bin katre-i nûranî mütekâtır oldu. O katarâtın her birinden bir nebîyy ü resûlün rûhu halk olundu. Sonra ervâh-ı enbiyâ teneffüs edip enfâs-ı

îmân, ervâh-ı evliyâ ve sulehâ ve şühedâ ve sâir ehl-i îmân ve kıyâmete kadar vucûda gelecek zâhidleri âbidler halk olundu. Sonra fâil-i mutlak on iki hicâb halk eyledi, benim nûrumu ikâme eyledi, o bâkî kalan nûr-ı pâki de her bir hicâbda bin yıl ikâme eyledi. O hicâblar makâmât-ı ubûdiyyet idi. O nûr-ı pâki her bir hicâbda bin sene Cenâb-ı Vâhibü'n-Nevâle tesbîh ü tehlîl eyledi. Hicâb-ı evvel kerâmet, hicâb-ı sâni saâdet, sâlis heybet, râbi' rahmet, hâmis re'fet, sâdis ilm, sâbi' hilm, sâmin vakâr, tâsi'sekînet, âşir sabr, hâdî aşar sıdk, sâni aşar yakîn u ubûdiyyet idi. İlâ âhiri'l-ma'nâ. **Ka'bü'l-Ahbâr** kütüb-i semâvîden bu vechle haber verdi ki nûr-ı Muhammedi, sâ'ir mevcûdâtın üç yüz elli bin yıl evvel halk olunup Hak te'âlâya tesbîh ü tehlîl ederdi. Erbâb-ı rivâyâtın ittifâkıyla o makâmda nûr-ı Muhammedî'nin tesbîhi;

سبحان القديم الذى لم يزل؛ سبحان العليم الذى لا يجهل؛ سبحان الجواد الذى لا يبخل؛ سبحان الحليم الذى لا يعجل،
سبحانه سبحانه¹¹³

idi. Artık bu bâbda zikrolunacak tahkîk ve tedkîke dikkat edelim.*

Şöyle ki; ulemâ-i ehl-i sünnet ol halk olunan mevcûdun mâhiyyet ü hakîkkatinde ihtilâf eylediler. Şu sebepten ki; Seyyidü'l-Enbiya [aleyhi efdali't-tehâyâ] Efendimiz Hazretleri ba'zı rivâyette¹¹⁴ اول ما خلق الله نوري ve ba'zı hadîs-i şerîfnde¹¹⁵ العقل ve ba'zı hadîs-i nebeviyyesinde¹¹⁶ القلم ve ba'zısında dahi¹¹⁷ روى buyurmuşlardır.

İşte bu mezkûrattan biri evvel olursa diğerleri de sâni, sâlis ve râbi' olmak lâzım gelir. Şu sûrette bu rivâyetlerin beyinlerini tevfiik eylemek vâcibdir. Vech-i tevfiikte dahi vucûh-ı adîde zikrolunmuştur. Fakat bu bâbda kelâm-ı câmi' bu dur ki; zikrolunan mahlûk-ı evvelden merâm bir cevherdir, bi-hasebi'l-evsâf ibârât-ı muhtelifle ile ta'bîr olunmuştur. O cevhere nûr ıtlâk olunduğu li-zâtihi ayân olup kendinden gayrıyı izhâr kıldığı ve mebd-i feyyâzdan ifâza-i kemâlâta vâsita olduğu i'tibâriyledir ve sahâyif-i mevâdd ve elvâh-ı isti'dâdât üzerinde irtisâm-ı suver-i hakâika vesîle olduğu i'tibâriyle “kalem” ve zâtını idrâk edip müdrîkâtını ta'ayyün-i hâs ile ta'akkul eylediği i'tibâriyle “akl” ve hayât-ı hissiyenin menbaı olup kuvâya

¹¹³ Ezeli olan “Kadîm”i tesbîh ederim. Cehli mümkün olmayan “Alîm”i tesbîh ederim. Cimriliği mümkün olmayan “Cevâd”ı tesbîh ederim. Acele etmesi düşünülemez olan “Halîm”i tesbîh ederim.

* “tahkîk” isbât bâ-mesâil, “tedkîk” de isbât bâ-delâ'il diyerek beyinleri tefrîk edilmiştir.

¹¹⁴ Allah evvela benim nurumu yarattı.

¹¹⁵ Allah evvela akli yarattı.

¹¹⁶ Allah önce kalemi yarattı.

¹¹⁷ Allah önce ruhumu yarattı.

feyyâz olduğu i'tibâriyle "rûh" denilmiştir. O cevherin merâtib ve zuhûrâtı i'tibâriyle birçok mezâhir ü esmâsı vardır. Taaddüd-i esmâ ise vahdet-i müsemmâya münâfi değildir. Bâ-husûs ¹¹⁸ كثرۃ الاسماء تدل على شرف المسمى buyrulmuştur. Nûr-ı Muhammedî ile ta'bîr olunan cevherin cümle-i esmâsından olan cevher-i beyzâ ve rûh-ı a'zam-ı insânî ve hakikat-i Muhammediyye ve rûh-ı yâyi ve rûh-ı izâfi ve nefis-i külliye'dir.

وفى رواية فالمراد من هذه الا حاديث شئ واحد وهو الحقيقة المحمدية كما قال الله تعالى قد جئناكم من الله نور و كتاب مبين سمى نوراً لكونه صافياً عن الظلمات الجسمانية وعقال لكونه مدركاللكليات اى من الكائنات؛ وقلماً لكونه سبباً لنقل العلم كما ان القلم سبب لنقل فى عالم الحروف فالروح المحمدية؛ خلاصة الكائنات وزبدة المخلوقات؛ واول المكونات واصلها واساسها كما قال رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم انامن الله والمؤمنون منى وفى رواية والمؤمنون من فيض نورى؛ فخلق الله منه الارواح فى عالم اللاهوت وهو عالم الحقيقة والقربة والمحوية والغيبية بنورالوجه الباقي فى احسن التقويمالحقيقى ¹¹⁹

ilâ âhirihi.

İki yüz seksen ikinci beyt:

بعد ازان أن نور على زد علم
كشت عرش وكرسى ولوح وقلم

Me'âl: O nûr-ı pâk halk olunduktan sonra o nûr-ı âlî alevlenip arş ü kürsî ve levh ü kalem oldu. Hadîs-i mezkûrdan dahi hilkat-i arş ve kürsî ne vechle olduğu anlaşıldı. Artık bu âlî bahsın tafsîli *Mantıku't-Tayr* üzerine olan şerh-i dervîşânemizdedir. Hulâsa, bir hadîs-i kudsîde dahi لولاك لما خلقت الافلك buyrulmuştur ki me'âli: Yâ **Muhammed**, senin vücûdun illet-i gâiyye olmayaydı mu'zamu'l-ecrâm olan eflâki halk etmezdim, demek. Tahsîs-i eflâk, her felek bir cirm-i münîre mahallidir ve envâr, ecrâm-ı ulviyye vü süfliyyeyi muktezîdir ki mehâbit-i envâr u azvâdır. Bu sûrette maksûd olan âlem-i ekvânın mecmû'udur ki müte'allik-i halktır. *Delâil-i Beyhakî* de ¹²⁰ ولولامحمدماخلقتك يا آدم diye bir hadîs-i kudsî dahi zikrolunmuştur.

¹¹⁸ Kendisini karşılayan isimlerinin çoğalmasi müsemmânın şerefine delâlet eder.

¹¹⁹ Bu hadislerle ilgili bir başka rivayette de: tek bir şey vardır ve o da hakikat-i Muhammediyyedir. Nitekim Allâhu te'âlâ buyurur ki; 'gerçekten size Allah'tan bir nur ve kitâb-ı mübîn gelmiştir (Maide-15)'. Nuren li-kevnihî denir ki; zülümât-ı cismaniyyeden sâfidir ve aklen li-kevnihî denir ki; kainattaki her şeyi idrâk etmek demektir ve kalemin li-kevnihî denir ki; ilmin aktarılmasına sebeptir. Tıpkı kalemin ruh-ı Muhammedî ve âlem-i hurûfta aktarım aracı olduğu gibi. Özetle, kainat ve mahlukatın özü ve yaratılışın aslı esası ve başlangıcıdır. Nitekim Hz. Peygamber buyurur ki 'Ben Allâh'tanım, mü'minler de bendendir. Bir başka rivayette mü'minlerde benim nurumun bereketindedir.' Ve Allâh âlem-i lâ-hûttaki ruhları ondan yaratmıştır. O, Cenâb-ı Hakk'ın vech-i bakisiyle yarattığı en güzel varlıktır. Gayb, mahviyet, kurbet ve hakikat alemidir.

¹²⁰ Ey Âdem! Eğer Muhammed olmasaydı seni yaratmazdım.

İşte bu kelâm-ı kudsî Hazret-i **Âdem**'in vakt-i istiğfârda ¹²¹ بحق محمد ان تغفرلى dediginden nâşîdir ki mahall-i istişfâ'da ta'zîm-i Cenâb-ı Muhammedî ve ta'rîf-i hurmet-i Ahmedî vâki' olmuştur. Artık;

Vasf olunmaz kâle gelmez midhat-ı cânânımız

Kim fedâ olsun ona hep vârimiz hem cânımız

Efdalü'l-Mürselîn [sallAllâhu te'âlâ aleyhi ve sellem] Efendimiz Hazretlerinin nezd-i ilâhîde işte bu kadar makâmı âlî iken kemâl-i edebinden ¹²² اناسيدولد آدم buyurdular da ¹²³ اناسيدالانبياء buyurmadılar. Ma'a-hazâ efendimiz "سيدالساداتر" "ولد آدم" ta'bîri; örfte nev'-i insânîde müsta'meldir;

از خدا جوييم توفيق ادب
بى ادب محروم كشت از لطف رب ¹²⁴

zîrâ merdân-ı Hudâ'nın kelâmlarından biri de

¹²⁵ من ترك ادب البساط ردالى الباب ومن ترك ادب الباب ردالى اسطبل الدواب Öyle ise tâkat u kudretimiz yetebildiği kadar âdâb u enbiyâ vü evliyâyâ mürâatte bulunmalıyız. Hazret-i **Alî** [kerremallâhü veche ve radiyallâhu te'âlâ anh] Efendimiz; ¹²⁶ اول الغضب جنون و آخره ندم Buhârî *Şerîf*'in yedinci cüz'ünün doksan dokuncu sahifesinde dahi **Ebû Hureyre** [radiyallâhu anh'tan] hadîs-i nasîhat-âmizi rivâyet olunmuştur ki; me'âl-i münîfi: 'insânları kuvvetiyle yenip gâlip olan pehlivân değildir; ancak gazab u hiddeti zuhûrunda kendi nefesine mâlik olan kimse pehlivândır*' demek olur. Bâ-husûs; ¹²⁷ من لم يصبر على كلمة يسمع الكلمات* Bu sûrette tarafeynden biri sükût ederse münazaa kalkar; zîrâ mukâbelede münazaa artar.

¹²¹ **Muhammed** hakkı için beni bağışla.

¹²² Ben Ademoğullarından bir peygamberim.

¹²³ Ben tüm nebîlerin önderiyim.

¹²⁴ Allah'tan edeb nasîb etmesini diliyorum. Zîrâ, edepsiz olan Allâh'ın lutfundan da mahrûm olur.

¹²⁵ Kim ki evin edebinden yoksunsa kapının önüne atılır. Ve kim ki, kapının edebinden yoksunsa yeri hayvan ahırlarıdır.

¹²⁶ Gazabın başı cinnet sonu pişmanlıktır.

* الشدید بمعنی القوى و الصرعه هو الذى يصرع الرجال يقوته

¹²⁷ Kim söz iştimeye sabretmezse daha fazla söz işitir.

El-hâsıl evvel-i enbiyâ, Cenâb-ı **Âdem** [aleyisselâm], âhiri de Hazret-i **Muhammed** [aleyhisselâtu ve's-selâm efendimizdir]. Hazret-i **Muhyiddin Arabî** [kuddise sırruhu] *Futuhât-ı Mekkiyye*'sinde; Seyyidü'l- Enbiya **Muhammed Mustafa** [sallAllâhu te'âlâ aleyhi ve sellem] Efendimiz Hazretleri “ebü'l-ervâh”, Hazret-i **Âdem** [aleyhi's-selâm] Efendimiz “ebu'l-ecsâd”, **Nûh** [aleyhi's-selâm] Efendimiz “ebü'r-risâle”, Hazret-i **İbrâhîm** [aleyhi's-selâm] Efendimiz de “ebü'l-mille”dir diyerek beyân buyurmuşlardır.

Cenâb-ı **Muhammed Feridü'd-dîn-i Attâr** [kuddise sırruhu] dahi işte bu me'âli *Mantuku't-Tayr* kitâbında iki yüz yetmiş dördüncü beyt-i münîfiyle güzel bir sûrette beyân buyurmuşlardır; şöyle ki:

خواجۀ کز هر چه کویم پیش بود
وز همه چیز از همه در پیش بود

Me'âli:

*Vasf olunmaz kâle gelmez midhat-ı cânânımız
Kim fedâ olsun ana hep vârimiz hem cânımız*

Zîrâ o cânân bir re'is ki her ne medh söylersem ondan ziyâde ve her şeyden ve her sıfattan bütün âlemden mukaddem idi; her ne kadar cemî'-i enbiyâ ve mürselinden sonra ba's olunmuş ise de ¹²⁸ اول ماخلق الله روحى mücibince ebü'l-ervâh; idi; ¹²⁹ كنت نبيا و آدم بين الماء والطين mazmûn-ı münîfince dahi âlem-i ervâhda bi'l-fiil nebî olup cümle-i ervâh-ı enbiyâyâ meb'ûs idi ve âmme-i enbiyâ [aleyhi's-selâm] onun vucûd-ı pâkı ve hatmiyyeti ile mübeşşerlerdi. Ahd-i ilâhî şu vechle me'hûz idi ki bi'l-farz hangi nebînin vaktinde gelirse, o nebî ona ittibâ' ile me'mûr idi. İşte bu me'âl ¹³⁰ لو كان اخى موسى حيا لما وسسعه الاتباعى ¹³¹ hadîs-i münîfiyle de beyân buyrulmuştur. Bu sûrette onun âhiriyyeti efdaliyyetine münâfi olmadı ve cemî'-i evvelîn ü âhirîn onunla fahr eyledi. “Ahirîn” den murâd bu ümmet-i merhûmedir ve bir hadîs-i nebevîde dahi ¹³¹ ومن دونه تحت لوائى يوم القيمة ¹³¹ diyerek zikrolunmuştur. Maksud evvelîn ü âhirîn taht-ı livâ-yı Muhammedîde bulunacağını beyândır. Ekâbirden biri bu makâmda:

*Gürûh-ı enbiyâ tesbîh-i dürr gibi ser-âmeddir
O tesbîhe imâme gevher-i zât-ı Muhammeddir*

¹²⁸ Allâh ilk önce benim rûhumu yarattı.

¹²⁹ **Âdem** su ve balçık arasında iken ben nebîdim.

¹³⁰ Eğer kardeşim **Mûsâ** benim zamanımda yaşasaydı bana tâbi olurdu.

¹³¹ **Âdem** ve ondan sonra gelen herkes kıyâmet gününde benim sancağım altında olacaktır.

buyurmuşlar. İşte bu ecilden hakikat-ı Muhammediyye cemî'-i mahlukâtın aslı ve akdemi bulunduğu hasebiyle, sûfiyye ona “ta’ayyün-i evvel” ve hükemâ “akl-i evvel” dediler. Cenâb-ı **Muhammed Feridü’-d-dîn-i Attâr** [kuddise sırruhu] *Mantuku’t-Tayr* kitâbında Hazret-i **Muhammed** [aleyhi’s-selâm] Efendimizin yevm-i arasâtta ehl-i arasâtın sâhib ü re’îs ü mu’îni olacağını iki yüz yetmiş beşinci beyt-i münîfiyle beyân buyurmuşlardır. Şöyle ki:

حق مراور اخواجه عرصات كفت
انما أن رحمة مهدات كفت

Müfredât

{حق}: Cenâb-ı Rabbü’l-âlemîn; {مراورا}: ancak o Nebiyy-i Ekrem’i; {عرصات}: meydân-ı arasâtın sâhib ü re’îsi; selâset-i vezn için *{عرصات} kelimesinin {را}sı sâkin okunmalıdır. {آن} zamîri Cenâb-ı **Muhammed** [aleyhi’s-selâm] Efendimize râci’dir; {رحمة} dahi mimin zammıyla {مهدات}a muzâf olup izâfeti masdarın mef’ûlune izâfeti kabîlinden olarak {ذوات مهدات} takdîrindedir.

Meâl: Cenab-ı Rabbü’l-âlemîn; ancak o Nebiyy-i Ekrem’i meydân-ı arasâtın sâhib ü re’îsi ve o mahbûb-ı efhamı, mahzan nûr-ı îmân ve şeref-i islâm ile hidâyet olunan zevâta rahmettir buyurdu.

اللهم صل على سيدنا محمد وعلى آل سيدنا محمد مادات الشمس والقمر¹³²

Cenâb-ı Şeyh, رحمة مهدات, Seyyidü’l-Mürselîn Efendimizin esmâ-i aşeresine işâret buyurmuşlardır. Esmâ-i mezkûre *Şifâ-i Şerîf* şerhi *Âlie’l-Kârîn*in cild-i evvelinin dört yüz doksanıncı sâhifesinde Ma’den-i Merhamet [aleyhi efdalü’t-tahiyyat] Efendimizin

لى عشرة اسماء؛ طه ويس ومحمد واحمد والماحي والحاشر والعاقب وانا رسول الرحمة ورسول الراحة وانا
رحمة مهداة¹³³

hadîs-i şerîfi zikrolunmuştur. Yine şerh-i mezkûrda Sultânu’l- Kevneyn Efendimizin esmâ-i şerîfelerinin adedini bine ve **İbn-i Fâris**’in kavlince iki bin yirmi adede bâliğ olduğunu ve bu esmâ-i şerîfeden doksan dokuz ism-i şerîf üzre kendinin iktisâr eylediğini beyân buyurmuşlardır. Şöyle ki:

* عرصات بفتح الراء جمع عرصة يسكون الراء وهو فى الاصل كل موضع واسع لابناء فيه من فناء الدار وساحتها وجمع للمبالغة كما فى عرفات والمقصود به مقامات يوم القيامة ومواقفها ولا يبعد ان يكون وجه الجمع هو ان كل عرصة مخصوصة بامة (Râ’nın fethiyle “arasât” arsanın çoğulu, râ’nın sukûnuyla “arsât” üzerine bina kurulan her türlü geniş yer, saha. Mübalağalı çoğulu ile kastedilen kıyamet günündeki malum makam, yüksek, özel mevki).

¹³² Ay ve güneş devrettikçe Allâh’ın selâmı Hazret-i **Muhammed** ve onun ailesi üzerine olsun.

¹³³ ... benim on adıma gelince; onlar Tâha, Yâsin, Muhammed, Ahmed, Mâhî, Hâşir, Âkib, Resûlü’r-rahmet, Resûlü’r-râhat ve Rahmet-i mühtâd’dır.

فصل

فى اسمائه عليه الصلاة والسلام وماتضمنته من فضيلتهاى المشعرة بتفضيله على سائر الكرام؛ اعلم ان ابن العربى المالکى فى الاحوذى؛ شرح الترمذى حكى عن بعضهم؛ ان الله تعالى الف اسم وللنبى صلى الله تعالى عليه وسلم الف اسم ثم ذكر منها على التفضيل؛ قال الحلى وقدرأيت مجلدين فى القاهرة مصنفا يقال له المستوفى فباسماء المصطفى لابن دحية الحافظ جمع فيه للنبى صلى الله تعالى عليه وسلم فوق الثلثمائة وكان شيخ مشايخناالسيوطى اختصره فى كراريس وسماها بالبهجة البهية فى الاسماء النبويةواقترت منها على التسعة والتسعين وفق عدد اسماء الله الحسنى الثابتة بالطرق المرضية اذقد قال ابن فارس هى الفان وعشرونفى الجملة كثرة الاسماء تدل على شرف المسمى المشعرة بكثرة النعوت والاصاف¹³⁴

yine buranın tafsîli *Mantıku't-Tayr* kitabında şerh ü beyân edildi.

Artık ümmet-i Muhammedenim diyen insân evkât-ı hamsede onun rûhâniyyetine ne kadar tasliye ederse kendi nefsinin ihyâ etmiş olur. Hulâsa işte bu eflâk, şânında¹³⁵ اول ما خلق الله القلم¹³⁵ buyrulan kalem-i hakîki ve nûr-ı Muhammedîden vucûda gelmiş ve pergâr gibi üzerimizde deverân eden şu felek, kalem vâsıtasıyla bu kadar acâib ü melekûtu tuttu. Böyle olunca dâmen-i şerî'at-ı Muhammediyyeye dört elle yapışmalıyız. Ya'nî şerî'at, tarîkat, ma'rifet, hakîkat, tahsîl ederek kâbil-i feyz-i ilâhî olup dünyâ ve âhirette necât bulalım. Zîrâ bu bâbda:

كوهر پاك ببايد كه شود قابل فيض
ورنه هرسنك وكلى لؤلؤ ومرجان نشود¹³⁶

buyrulmuştur.

İnsân vahdâniyyet-i Hudâ ve nübüvvet-i Muhammediyyeyi maa't-tasdîk mümkün olabildiği kadar menâhîden ictinâb ve evâmîr-i ilâhiyyeye imtisâl ederek bu zikrolunacak üç sıfatı kendi nefsinde meleke getirmek ehemm ü elzemdir. Birincisi budur ki akvâl ü ef'âlinde istikâmet üzre olmalıdır. Öyle ise Kâdirâ:

me'âli: Ey Dervîş **Abdülkâdir!** Doğru kelâmdan başka söyleme, zîrâ müslümanlığın tarîki ancak doğru söylemektir. Nitekim Cenâb-ı

¹³⁴ Fasl: Hazret-i peygamberin isimlerine gelince onlar onun tüm faziletlerini ortaya koyarlar ve böylece onu sair kimselerden ayırırlar. **Tirmizî** şerhinde bazılarında şöyle rivayet edilir: Allâhu te'âlanın bin ismi vardır ve Hazret-i peygamberin de bin ismi vardır. Daha sonra onlar detaylandırılmıştır. **Halebî** der ki: 'Kâhire yazarları hazret-i Mustafâ'nın isimlerini hakıyla tasnif etmişlerdir. **İbn-i Dihye el-Hâfız**, hazret-i peygamberin isimlerini üç yüzden fazla bir şekilde toplamıştır. Şeyhlerimizin şeyhi **Suyûtî** ise *Bî'l- Behcetî'n Nebiyye Fî'l-Esmâi'n-Nebeviyye* adlı eserinde bunları özetlemiştir. Bunlarda doksan dokuzu Allâh'ın güzel isimleri olarak kabul görmüştür. **İbn-i Fâris**'in dediğine göre ise iki bin beş yüz tane. Bütün bu söylenenlerden şu anlaşılır ki isimlerin çokluğu isim sahibinin özelliklerine, övgüye değer vasıflarına ve şerefine delalet eder.

¹³⁵ Allâh ilk önce klemi yarattı.

¹³⁶ Kâbil-i feyz olmak için tertemiz bir cevher gerekir. Nitekim, her taş ve balçık inci ve mercana dönüşmez.

Hâfız بایزبانیکست ای فدای آنکه دلش بازبانیکست buyurmuşlardır ki “kalbiyle dili bir olana ben kurbân olayım” demektir.

Artık şu halde doğru sözlü, iyi nefisli olmağa ihtimâm et ki azâb-ı cehennemden âzâd u halâs olasın. Zîrâ; ehl-i cehennemden ekserîsinin azâbı adem-i istikâmet ve bed-nefislikten ileri gelmiştir. Öyle ise ¹³⁷ فاستقم كما امرت ایyet-i kerîmesinin mazmûn-ı münîfî üzre akvâl ü ef’âlinde istikâmet üzre ol. Çünkü islâm olan bir kimsenin halk ile mu’âmelesinde ve her bir etvârında halka menfaati olup mazarratı olmaması ehl-i cennet alâmetlerindedir. Ale’l-husûs ¹³⁸ لا ضرر ولا ضرار فی الاسلام hadîs-i şerîfi buyurulduğu gibi ¹³⁹ خیر الناس من ینفع الناس؛ شر الناس من یضر الناس ¹⁴⁰ hadîs-i nebevîsi de bu ma’nâyı beyân eder. “Bed-nefs” şol kimseye denir ki kalbinden bütün halkın mazarratını ister. O zarâr u ziyânı ya bizzat kendi eliyle ya lisân ve malıyla eder. Bu hâl ise sıfat-ı islâmiyyete yakışmayan sıfatlardandır. *Buhârî Şerîf*’de; ¹⁴⁰ المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده hadîs-i hikmet-âmizi mesturdur. Me’ânîde dahi ta’rîz bahsinde, ta’rîze misâl olarak bu hadîs-i şerîf getirilmiştir. İşte böyle kimse, halka ezâ ve cefâ etmede akreb, hayye vü mâr gibidir. Nitekim:

نیش عقرب نه برای کین است
مقتضای طبیعتش این است

denilmiştir ki me’âli: “Akrebın sokması buğz u adâvetinden ötürü değildir; onun hilkatının muktezâsı ancak budur; ya’nî sokmak ve halka ezâ ve cefâ etmektir” demek. Artık bu gibi kimseler mâr-sîret olduklarından bu çirkin huylarını terk edemezler. Zîrâ ¹⁴⁰ میگذار داماخو خود را نمیگذارد darb-ı meseli bunlar hakkında söylenmiştir ki me’âli: “yılan gömleğini bırakır ammâ sokmak huyunu bırakamaz” demektir. Yırtıcı hayvanların hepsi hatta arslan bile yırtıcılık huyunu terk eder fakat yılan ve yılan tabîatında olan kimseler çirkin huylarını terk ile tebdîl-i ahlâk-ı hasene edemezler. Halbuki ehl-i sünnet indinde tebdîl-i ahlâk câiz ve mümkündür. Lâkin mücâhede ederek nefisine muhâlefetle tahsîl olur. İşte cehennemden eşedd-i azâbıyla muazzeb olacaklar bu gibi ahlaksız kimselerdir. “Nîk-nefs” dahi şol kimselerdir ki bütün gün efkârı halkın râhat ve menfaatine masrûf olur. *Buhârî Şerîf*’de ¹⁴⁰ ولكن امرئ مانوا hadîs-i nebevîsi bu ma’nâyı müş’irdir. İşte ehl-i cennet sıfatı budur. Artık gözünü aç bu sıfatla mevsûf olmanın çâresine bak ki ehl-i hakîkat ashâbından

¹³⁷ Emrolunduğun gibi dosdoğru ol! (Hud-112)

¹³⁸ İslamda zarar ve zararlılar yoktur.

¹³⁹ İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olandır. İnsanların en hayırsızı insanlara zararı dokunandır.

¹⁴⁰ Müslüman, dilinden ve elinden müslümanların güvende olduğudur.

olasın. Zîrâ, ehl-i hakîkat olan kimseler sıfât-ı behâyimden hâlî ve ahlâk-ı hamîde vü melekîyye ile muttasıf olarak mahlûkât u ibâdullâha rıfk u mucâmele ve herkes ile hüsn-i mu'âmelede bulunup mekr ü hud'a ve buhl u hıkd u hased gibi zemâim-i ahlâktan pâktırlar. İşte onun için hiçbir kimse onların sohbet ü ülfetlerinden müte'ezzî vü mutazarrır olmaz. Belki onlar ile ülfet ü ünsiyyet edenler sûrî vü ma'nevî hayr u bereketlerinden müntefi' olurlar. Lâkin ihtilâf-ı cinsiyyet ve tekâbül-i mazhariyyet icâbından olarak ehl-i şekâvet, o zevât-ı kirâma buğz u adâvet ve ehl-i saâdet olanlar ise meyl ü muhabbet ederler. İşte bu zevât-ı kirâmın ekserîsi laubali-meşreb olup menfaat-i zâtiyye ve umûr-ı dünyevîleri için gerek insân ve gerek hayvândan hiçbir mahlûku incitmezler. Meselâ, ehl-i hakîkat olan bir zâtın kölesi kazâen o zâtın evlâdını katl eylese veyâhud çok bahâlı bir malını zâyi' etse bu işler amden olmayıp hatâen olduğu için artık o kölesini mücâzât etmez. Ve kıs alâ hâzâ, Hazret-i **Âyişe** [radiyallâhu te'âla anha] vâlidemiz ve rivâyet-i uhrâya göre Hazret-i **Enes** [radiyallâhu te'âla anh] buyurmuşlar ki yirmi sene Cenâb-ı Resûlullâh [sallallahu te'âlâ aleyhi ve sellem] Efendimizin hıdmet-i nebeviyyelerinde bulunduğumuz müddet zarfında hiçbir kerre zebân-ı i'câz beyânlarından ne için bunu işlediniz ve terk ettiğimiz mâddeler de dahi ne için bunu terk ettiniz, ya'nî لم فعلتم ولم تركتموه gibi kelâmalarını işitmedik. Her ne olursa hoş görüp umûr-ı dünyeviyye için bir kimseyi rencîde-hâtır etmezlerdi. Amma umûr-ı uhreviyyede pek ziyâde i'tinâ ve dikkat buyururlardı. İşte biz de

141 تخلقوا باخلاق الله؛ اتصفوا بصفات الله؛ وتخلقوا باخلاق رسول الله

kazanmağa sa'y etmeliyiz.

Bâlâda beyân olunan üç sıfattan ikincisi de 142 من لا يرحم لا يرحم hadîs-i şerîfiyle amel ederek cemî'-i mahlukâta gerek insân ve gerek gayrıya rahm u şefkat edip hiçbir kimsenin kalbini kırmamaktır. Zîrâ, هر آینه کرددشکسته حال buyrulmuştur ki me'âli: “kalb kıran elbette perîşân-hâl olur”. Çünkü mazlûmun âhunda te'sîr olur. Nitekim Hazret-i **Mevlevî** [kuddise sırruhu] bu makâmda:

کرچه سوز آه من از حد بدر
آه صاحب در دردا باشد اثر

¹⁴¹ Allâh'ın ahlâkı ile ahlaklanınız; Allâh'ın sıfatları ile sıfatlanınız ve Allâh resûlunun yaratıcısının ahlâkıyla ahlaklanınız.

¹⁴² Merhamet etmeyene merhamet edilmez.

¹⁴³ Gerçi, benim âhımın ateşi en üst seviyede çıkmaktadır. Derd sâhibinin âhı tesirli olur.

buyurmuşlardır. Bâ-husûs bu bâbda ¹⁴⁴ اتقوا* دعوة المظلوم فانه ليس بينها وبين الله حجاب hadîs-i i şerîfi de vardır. Ma'a-hazâ, Nâsih-i Kâinât ve Seyyidü'l- Mevcudât [aleyhi ekmeli't-tahiyyât] Efendimiz Hazretleri من أنب مؤمناً انبه الله buyurmuşlardır ki me'âl-i dehşet-âmizi: ahbâr u inşâ tarîkiyle olarak “kim ki bir mü'mini tahkîr ederse Allâhu te'âlâ onu tahkîr eder veyâhud etsin” demek olur.

Artık rütbe-i celîle-i ebrâra nâil olmak istersen kimsenin senden incindiğini isteme. *Şehnâme* sâhibi **Firdevsî-i Tûsî** Hazretleri dahi bu me'âlde olarak:

پرستیدن دادگر پیشه کن
ز روزی کز کردن اندیشه کن
بترس از خدا و میازار کس
ره رستگاری همیست و پس

neşîdeleriyle tavsiye buyurmuşlardır ki me'âl-i nasîhat-âmizi: ‘Cenâb-ı Hakk’a ibâdeti âdet et; âhir nefesinde rûhunu teslîm edecek günde ecel köprüsünü ne vechle geçebileceğim diye fikr eyle; Cenâb-ı Hak’dan kork, kimseyi incitme; dünyâ ve âhirette tarîk-i necât ve ref’-i derecât ancak budur’ demek. Cenâb-ı **Ömer Hayyâm** dahi bu bâbda biri birinden güzel üç rubâî buyurmuşlardır. İşte o rubâîlerden biri şu:

کر برفلکی ب خاک باز آرندت
وربر سرنازی به نیاز آرندت
فی الجملة بنه توجهل تابتوانی
آزار مجوی تانیاز آرندت

Me’âli: ‘Süllem-i câh ile feleğe dahi çıksan ya’nî felek gibi âlî merâtib ü menâsıbdâ bulunsan âkıbet seni hazîz-i hâke indireceklerdir ve nâzenîn dahi olan günün birinde seni arz-ı niyâza mecbûr edeceklerdir. Hâsıl-ı kelâm, elinden gelebildiği kadar izâle-i cehle çalış ve kimseden incinmemeklik istersen kimseyi incitme’ demektir. İkinci rubâîsi de şu:

کرروی زمین بجملة آباد کنی
چندان نبودکه خاطری شاد کنی
کر بنده کنی بلطف آزا دیرا
بهترکه هزار بنده آزادکنی

Me’âli: Bütün mülk-i cihâni i’ mâr etmiş olsan dahi sence bir vîrân gönülü şâd u ma’mûr etmek kadar mûcib-i ecr u sevâb olamaz. Ma’den-i merhamet [aleyhi efdali't-tahiyyat] Efendimiz Hazretleri dahi işte bu ma’nâya işâret buyurarak

¹⁴⁴ Mazlumun çağrısına icâbet edin. Zîrâ, onunla Allâh arasında perde yoktur.

* Bu hadîs-i şerîf *Buhârî Şerîfin* üçüncü cüz’ünün doksan dokuzuncu sâhifesinde “mestur olup ibtidâ Hazret-i Mu’âz [radiyallâhu anha] hitâben اتقو buyrulmuştur. Sonra cem’ olarak اتقو buyruldu “mu’âz” mimin zammıyladır.

buyurmuşlardır. Bâ-husûs zurefâ-yı ¹⁴⁵Acem: ‘Hudâ-yı Mûteâl, hayr söylemeyen kimseyi sevmez’ me’âlinde olarak derler. Onun için vesâit-i lutf u mürüvvetle bir âzâdı kendine kul etmek bin kul âzâd etmekten efdal u a’lâdır denilmiş. Üçüncü rubâîsi dahi budur:

خواهی که پسندیده ایام شوی
مقبول حضور خاصه و عام شوی
اندربی مومن و جهود و ترسا
بدکوی مباحث تانکو نام شوی

Me’âli: ‘Memdûh-ı enâm ve makbûl-nazâr-ı hâss u âm olmak şerefine nâil olayım dersen değil ehl-i îmânın Yehûd u Hristiyânın bile gıyâbında fenâ lakırdı söyleme ki bu hâl senin şeref ü şân ile iştiyhârını müstelzim olsun’ demektir. Cenâb-ı **Hâfız** dahi bu me’âlde:

مباحث درپی آزار هرچه خواهی کن
که در طریقت ماغیر ازین کناهی نیست¹⁴⁶

buyurmuşlardır. Bununla beraber kalb kırmak birçok fitnenin zuhûruna bâis olur. El-hâsıl ahlâk-ı rezîle maksem-i fitendir işte bu cihetten ekâbirden biri:

يك داغ دل بسست برای قبيله
روشن شود هزار چراغ از قبيله

buyurmuşlardır ki me’âli: ‘Bir ehl-i kabîle için yekdiğeri hakkında olan mu’âmelât-ı nefsâniyye ve gönül kırgınlıkları fitnenin zuhûruna kâfidir. Zîrâ yanmış bir fitilden bin kandil yanıp şu’lelendiği gibi o nefsâniyyet ve o kalb kırgınlığı sebebiyle nice âteş-i fitne alevlenir, uyanır’ demek. İşte bunun için *hadîs-i şerîfi* buyrulmuştur me’âli: ‘Uyuyan fitneyi uyandırana Allâh; la’net etsin’ demektir. Öyle ise artık islâm olan zât halûk olmalı, ya’nî ahlâk-ı hamîde sâhib olarak çirkin huyları terk edip güzel huyları kazanmalıdır. Zîrâ mü’minlere îmândan sonra en ziyâde lâzım olan şey ancak güzel huylardır ve dîn bile hüsn-i ahlâk üzerine müessesdir. **İbn-i Abbâs** [radiyallâhu te’âlâ anh] Hazretleri Masdar-ı Mehâsin-i Ahlâk, Resûl-ı Hazret-i Hallâk [sallallahu te’âla aleyhi ve sellem] Efendimiz Hazretlerinden bu bâbda *hadîs-i şerîfini* rivâyet buyurmuşlardır ki me’âli: ‘Her bir bina için bir temel vardır, İslâmın temeli ise güzel

¹⁴⁵ Rahmetin gereklerinden biri de mü’minin kalbine sūrûr doldurmasıdır.

* سرور در قلب باشد، حیور شادی ظاهر در صورت (Sūrûr kalbde hubûr ve şâdi ise sūrûrette zâhir olur) diyerek beyinleri tefrîk olunmuştur.

¹⁴⁶ Kalp kırmakta dilediği gibi davrananlardan olma. Zîrâ, bizim tarîkatimizde bundan büyük bir günah yoktur.

huydur' demek. *İhyâ-i Ulûm*'da diğeri bir hadîs-i nebevîde *حسن الخلق خلق الله الاعظم* buyrulmuştur. Me'âl-i münîfi: 'güzel huy, azîmü'l-kebîr olan Cenâb-ı Rab-i Zü'l-Celâl Hazretlerinin ahlâkıdır' demek. Ale'l-husûs Cenâb-ı Fahrü'l-Enbiyâ [aleyhi efdali't-tehâyâ] Efendimizin mekârim-i ahlâkın itmâm u ikmâli için ba's buyrulduklarına dâir olan *لا تهمم مكارم الاخلاق* hadîs-i şerîfi, insânların insâniyeti ancak mehâsin-i ahlâk ile kâim olduğunu i'lâm ve hüsn-i ahlâkın meziyyet ü şânını i'lâ etmiştir. Bâ-husûs yevmü'l-mîzânda bile insânların mîzân-ı hasenâtına vaz' olunacak sevâbların efdalini beyân hakkında şeref-vârid olan hadîs-i nebevîde *افضل ما يوضع في الميزان خلق حسن* buyrulmuştur ki me'âli: 'Mîzâna konulacak sevâbın efdali ahlâk-ı hasenedir' demek. İşte bu hadîs-i şerîfle de ahlâk-ı hasenenin insânlara saadet-i uzmâ ve fazilet-i ulyâ olduğu bildirilmiştir. Ve yine bu bâbda an'ane ile nakl u rivâyet oluna gelen ehâdis-i nebevîyeden biri de şu:

روى الحسن عن الحسن عن ابى الحسن عن جد الحسن
ان من احسن الحسن الخلق الحسن

hadîs-i şerîfidir ki me'âli: Şeyh **Hasanü'l-Basrî** hazretleri İmâm **Hasan** [radiyallâhu te'âlâ anh] Efendimiz Hazretlerinden müşârü'n-ileyh dahi peder-i âlî-güherleri İmâm-ı **Alî** [kerremAllâhu veche radiyallâhu te'âlâ anh] Hazretlerinden naklen rivâyet etmiştir ki Maksim-i Mekârim-i Ahlâk Resûl-i Hazret-i Hallâk [sallAllâhu te'âlâ aleyhi ve sellem] Efendimiz Hazretleri ahlâk hakkında 'güzel huy güzellerin en güzelindendir' buyurmuşlar. Çünkü yüz güzelliği hâricî ziynetlerden ma'dûd olup ahlâk güzelliği ise rûh ve kalbimize âiddir. Yüzün güzelliği zâil olur fakat ahlâk güzelliği dâimîdir. Ukalâdan biri 'çirkin isen güzel ahlâk sâhibi ol; o yüzden sevilirsin' demiştir. Zîrâ ahlâkın çirkinliğini hiçbir şey örtemez. Güzel yüz ve temiz elbise kötü huy gizleyemez. Bir zaman gelir ki kötü huy meydana çıkar; sâhibini utandırır. Hulâsâ, kötü huy ve kötü işler, iki âlemde zararların en büyüğü ve yüz karasıdır ki insânı rezîl ü rüsvây eder onun için Cenâb-ı **Mevlevî** [kuddise sırruhu] bu makâmda:

لفظ حق باتومدارا هاكند
چونكه از حد بگذردرسوا كند

buyurmuşlardır ki me'âli: 'Hak te'âlâ hazretlerinin kerem ü nevâziş ü rıfk u mülâyemet sıfatı sana gazab etmeyip hüsn-i mu'âmele ve iltifâtlar eder. Fakat yapmış olduğun kabâhatler hadden tecâvüz ederse seni rezîl ü rüsvây eder' demek. El-hâsıl, dünyâyâ gelmekten garaz ve bu kadar şerîat ü tarîkat îcâdına bâdî, ancak

ahlâk-ı hasene kesb eylemek içindir. Meselâ, bir velî ile bir fâsıkın* arasında hilkatçe ahlâk-ı haseneden başka hiçbir fark yoktur. Eğer bu fâsık u şakî olan kimse, ahlâk-ı zemîmesini, ahlâk-ı hamîdeye tebdîl etmiş olsa idi; o dahi, onun gibi sâhib-i kerâmet bir velî olurdu.* Zîrâ Cenâbullâha ve Resûlune kurbiyyet-i ma'nevîye ancak ahlâk-ı hasene ile olur. İşte bu me'âlî; Menba'-ı Mekârim-i Ahlâk, Resûl-i hazret-i Hallâk [sallAllâhu te'âlâ aleyhi ve sellem] Efendimiz Hazretleri¹⁴⁷ اقر بكم الى احسنكم خلقاً hadîs-i şerîfiyle beyân buyurmuşlardır. Öyle ise insân mekârim-perver olmalı ya'nî ahlâk-ı hamîde sâhibi olmalıdır. Çok kimse vardır ki kendi zâtını bilmiş olur. Fakat ahlâk-ı hamîde tahsîl edemediğinden henüz nâkîsdir ve nice kimseler dahi vardır ki ahlâk-ı hasene tahsîl etmiş ammâ kendi zâtını bilememiş olduğundan o dahi nâkîsdir. Şu hâlde insânın kemâli o dur ki kendi zâtını bilip ahlâk-ı hamîde ile tahalluk etmektir. Zîrâ âlem-i gayb u şehâdetin hazînesinin miftâhı ma'rifet-i nefstir. İşte bu cihetten¹⁴⁸ من عرف نفسه فقد عرف ربه hadîs-i şerîfinde “ma'rifet-i nefis”, “ma'rifetullâh” üzerine takdîm olunmuştur. Çünkü ma'rifet-i nefis, ma'rifet-i Hudâya vesîledir. Kendi nefisini bilenler ile bilmeyenlerin farkı a'mâ ile basîr gibidir.

من كان في هذه اعمى فهو في الآخرة اعمى¹⁴⁹ قل هل يستوى الذين يعلمون والذين لا يعلمون¹⁵⁰

âyet-i kerîmeleri işte bu ma'nâyı müeyyiddir. Bu bahsin tafsîli de altıncı beytin şerhinde gelecektir. Netîce-i kelâm, maksad-ı aksâ, ancak ma'rifet-i Hudâ'dır fakat şu kadar bir mulâhaza vardır ki ma'rifet-i Hudâ ve aşk-ı Hudâ vü Resûl, şer'-i şerîfe imtisâl u ihtimâm ve Fahr-i Kâinât [aleyhi efdali't-tahiyyat] Efendimiz Hazretlerine ittibâ'-ı tâmm ile hâsıl olur. Yoksa şerî'ati verâ-yı ihmâle bırakıp külliyyen amelden ârî olan kimselere nasîb olamaz. Öyle ise şerî'atten bir ân ayrılmayarak güzel huylar tahsîl edip melek-hısâl olalım. Çirkin huyları terk edelim. Zîrâ insân bir şeyden mürde olmadıkça mukâbilinde diğeri bir şey ile zinde olamaz. Meselâ şuglden mürde olan bir kimse ferâgat ile zinde olur. Artık şu hâlde o kimse

مادرين ملك فراغت بنده رحمن شديد
در سراى لى مع الله عاقبت سلطان شديد¹⁵¹

* Kerâmet; velîden olur ve dâimî değildir. (Kerâmet; velîden olur ve dâimî değildir. Mu'cize; nebîye mahsusuttur. Harik-i âdet ise herkesten olabilir).

* فاسق خارج از طاعت و معطن فاجر عادل از حق (Fâsık ibâdet dâiresinden çıkmış olan, fâcir ise Hak'dan büsbütün ayrılmış olandır).

¹⁴⁷ Sizin en yakınınız [Allâh'a] en güzel ahlâka sâhip olanınızdır.

¹⁴⁸ Nefsini bilen rabbini bilir.

¹⁴⁹ Kim bu dünyada körlük ettiyse ahirette de kördür. (İsra-72)

¹⁵⁰ De ki: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” (Zümer-9)

¹⁵¹ Biz ferâgat mülkünde Râhmân'ın kulları olalım ki sonunda “İma'Allah” sarayında sultan olalım.

beytini iftihâren okur durursa sezâdır. İşte sâlik olan bir kimse dahi mübtelâ olduğu ahlâk-ı zemîmesinden bir sıfatı terk ederse onun bedeline ahlâk-ı hamîdeden bir sıfat gelir. Artık ve kıs alâ hâzâ. Ahlâk-ı zemîmeden bi'l-külliye pâk olmayan bir kimse derece-i velâyet ü keşfe erişemez. Herkesin Hak te'âlâya kurbiyyet-i ma'nevîsi ancak ahlâk-ı hamîdesinin mikdârı kadar olabilir. Âtfen zikrolunan اقربكم الى احسنكم خلقا hadîs-i şerîfi ise buna bir şâhid-i adldir. Mücâhede ile nefsinden mürde olan bir kimse “Hudâ” ile zinde olur. Olmayan ise her ne kadar ferâgat ve Hudâ talebinde bulunursa da o devlet-i vuslat ve o tecellî ona müyesser olamaz. Eğer bir kimsenin derûnunda feyz-i ilâhî nebe'ân ederse herkesden ziyâde mütevâzî' ve mütezellil olur. Etmezse herkesden ziyâde mütekebbir ve muannid olur. Fakat âkil ve sâhib-kemâl olan zât dâimâ mütevâzî' olur ki bu sıfat emâre-i feyz-i ilâhî ve alâmet-i cennettir. Cenâb-ı **Şeyh Sâ'dî** [aleyhi rahmetü'l-Bârî] külliyyâtının evvelinde işte bu bâbda:

تواضع کلید در جنتست
سرافرازی وجاه را زینتست
تواضع کند هوشمند کزین
نهد شاخ پرمیوه سربرزمین

buyurmuşlardır ki bu me'âlde olarak:

*Miftâhı tevâzu'dur âlî cinânın
Pîrâye-i zî-kıymetidir rütbe vü şânın
Olmakta kemâl ehli tevâzu' ile her-bâr
Baş eğmededir yerlere ahzân-ı pür-esmâr*

denilmiştir. Hulâsa, güzel huy güzellerin en güzeli olduğu gibi çirkin huy da mahlûkât-ı ilâhiyye içinde bulunan çirkinlerin en çirkinini ve en kötüsüdür. İşte bu müddeâmıza bir delîl-i cemîle de şu zikrolunacak hadîs-i şerîfidir.

از سید ولد آدم؛ وادب آموز خلق عالم؛ صلی الله تعالی علیه وسلم منقولست که؛ (لوکان الخرق خلقاً ویری
ماکان شیئی مما خلق الله اقبیح منه) یعنی اگر تندخویی مصور بودی ودرنظر نمودی؛ هیچ چیزی از مخلوقات
الهیة؛ از آن قبیحتر وزشتربودی؛ این بحث رادر، درر/الاخلاق موبمو بیان نمودیم؛ ولکن هنوز چاپی اش
ندارد؛¹⁵²

موبمو mufassalan demek; “چاپی” basma; “خطی” yazma demektir.

İnsânın kendisine meleke getirecek sıfatlardan üçüncüsü de “zikrullâh” ile kalbini gıll ü gışdan âyine gibi sâf ve mücellâ kılmak ve nokta-i şekk ü şübheyi kalbden

¹⁵² Ademoğullarının önderi ve dünyâ halkının serveri s.a.v den rivâyet edilmiştir ki; Allâh'ın yarattıkları içerisinde sert mîzaclı olmaktan daha çirkin bir şey yoktur. Ya'nî, sert mîzaclılık söz konusu edilirse mahlûkat içerisinde ondan daha çirkin ve kötü bir şey yoktur. Bu konuyu *Dürerü'l-Ahlâk* isimli eserimde uzun uzun anlattım fakat o eser henüz basılmadı.

ihrâc etmektir. “Lâilâhe illallâh Muhammedü’r-Resûllallâh” kelime-i tevhîdiyyesinin hurûfât-ı şerîfesine bir kerre dikkat ile bak ki hiçbir noktalı harf bulabilir misin? Öyle ise artık senin dahi kalbinde olan tevhîdine nokta-i şekk olmamasına bir işâret-i cemîle olduğunu bilmelisin; çünkü “kalb” re’îsü’l-a’zâdır. Onun için Nâsîh-i Kâinât [aleyhi ekme’lî’t-tahiyyât] Efendimiz Hazretleri

¹⁵³ القلب مضغة اذا صلحت صلح الجسد كله واذا فسدت فسد الجسد كله buyurmuşlardır. Zîrâ kalbin ka’be gibi olduğu mâsivâ sanemlerinden tahâret iledir. İşte Cenâb-ı **Hâfız** bu makâmda:

چون طهارت نبود کعبه وبتخانه یکبست
نبودخیردر آن خانه که عصمت نبود

buyurmuşlardır ki me’âli: ayb u günâh ve nâmusa mugâyir olan evzâ’ u ef’âlinden ictinâb etmeyen ehl-i hânede hayr olmaz. Zîrâ bir hânede, ki erkeği harâmdan dışısı nâmahremden kaçınmazsa artık o hâne ve ehl-i hânedan hayr olmadığı gibi hâne-i tecellî olan “ka’be-i dil” dahi mâsivâ sanemlerinden hâlî vü pâk olmazsa onda dahi tecellî-i Hudâ olmaz. Zîrâ, ka’benin ka’be olduğu ancak tahâret ve onu asnâmdan pâk etmektedir. Ve illâ, büt-hâne ile farkı olmaz. Nitekim “büt-hâne” den de “büt” izâle olursa “ka’be” den fark olunmaz. Zîrâ bu sûrette “mescid” olur “mescid” ise “beytullâhın” şu’belerindedir. Cenâb-ı Hak ¹⁵⁴ ان اول بيت وضع للناس للذي ببكة buyurmuşlardır. Ya’nî “ka’be” ol büyü’l-ı Hakdır, sâin ve sâlisin taayünü ondan sonra ve ona muzâftır. “Arş-ı a’lâ” ile sâir ecsâm gibi “kalb” ile sâir “kuvâ” dahi böyledir. Ya’nî kalbin taayünü sâir taayünât-ı vucûddan mukaddemdir. Zîrâ kalb “re’îsü’l-a’zâ ve’-l kuvâ”dır. Bu sûrette re’îs müteayyin olmadıkça; mer’ûs müteayyen olamaz. Nitekim, “rûh-ı Muhammedî” müteayyin olmadıkça sâir ervâh-ı külliye, istifâza-i nûr u vucûd edemedi. Cenâb-ı Hak ¹⁵⁵ انما يريد الله ليذهب عنكم الرجس اهل البيت ويطهرکم تطهیراً buyurdular. Burada رجس den murâd “ehl-i beyte” şeyn veren şeydir. Ya’nî kazr-ı zenbdır ki ırzlarını tednîs eyler, kirletir demektir. Bir hadîs-i şerîfte سلیمان منا اهل البيت buyruldu. Ya’nî **Selmân** [radiyallâhu anh], acemîyyü’l-asl iken ednâs-ı zünûbdan mukaddes ve mutahhar olmakla ehl-i beyt-i resûle muzâf oldu. “Ehl-i beyt” ezvâc-ı mutahhareye dahi şâmidir. “Âl-i abâ” ancak “Hazret-i **Fâtuma**” ve **Alî** ve oğulları Cenâb-ı **Hasan** ve **Hüseyn**”dirler [radiyallâhu te’âlâ anhüm]. Cenâb-ı Resûlü’s-

¹⁵³ Kalp bir parça ettir, fakat o düzgün olursa bütün beden düzgün olur; o bozuk olursa bütün beden bozuk olur.

¹⁵⁴ Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi, (elbette Mekke’de, âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Kâ’be’dir) (Âl-i İmrân- 96).

¹⁵⁵ Allah, sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor. (Ahzâb-33)

Sakaleyn [sallAllâhu te'âlâ aleyhi ve sellem] Efendimiz bir sabâh siyâh bir abâ giydiği hâlde hücre-i saâdetlerinden dışarı çıkıp oturduklarında ibtidâ Hazret-i **Fâtıma** [radiyallâhu anhâ] gelip onu o abânın içine aldılar; sonra Hazret-i **Alî** [kerremallâhu veche ve radiyallâhu te'âlâ anh] gelip onı dahi idhâl-i abâ kıldılar. Ba'dehu Hazret-i **Hasan** ve **Hüseyn** [radiyallâhu te'âlâ anhümâ] onları dahi zamm u ilâve buyurdular. Ondan sonra انما يريد الله âyet-i kerîmesini nihâyetine kadar tilâvet buyurdular. Hulâsa-i kelâm, Cenâb-ı **Selmân** [radiyallâhu te'âlâ anh] “tahâret-i zâtıyyesi sebebiyle” ehl-i beyte muzâf olunca ilâ yevmi'l-kayyime gelen sâir mukaddesler dahi ona kıyâs oluna. Bu sûrette burada cihet-i câmi'a, tahâret-i mezkûredir. Yoksa yalnız hâşimiyyet veyâ gayr ma'nâ değildir. Onun için bir hadîs-i nebevîde ¹⁵⁶ ائتوني باعمالكم ¹⁵⁷ gibi diğerk bir hadîs-i kudsîde dahi ¹⁵⁸ فاذا انفخ في الصور فلانساب بينهم يومئذ ولا يتسائلون ¹⁵⁹ كى تقى الى سىررىنا mazhâr olalım. Li-müellifihi:

قادرا؛ چشم خردت كشای چون اهل يقين
دست بزن دامن شرع متين

me'âli: Ey Dervîş **Abdülkâdir!** Merdân-ı Hudâ gibi çeşm-i basîretini aç; dâmen-i şer'-i metîn-i Ahmedîye yapış, sarıl; zîrâ dâire-i şerîat ve tarîkat-i Muhammediyye'den hârice çıkmak mü'minler için ayn-ı ziyân u dalâlettir. Ma'a-hazâ, mekr-i ilâhî havfı da vardır. Nitekim ekâbirden biri bu makâmda:

ایمن مشواى نازنين
از مکروب العالمين
از قول حق برخوان چنين
والله خير الما كرين ¹⁶⁰

buyurmuşlardır. “Mekr” ta'bîrini her ne kadar zât-ı Bârî hakkında tecvîz etmişlerse de zât-ı Hudâ-yı Müte'âli “mekr” sıfatıyla sıfatlamak şân-ı ulûhiyyete lâyük değildir. Belki “mekr” sıfatıyla mevsûf olan “müznibleri” من جنس العمل mantûkunca

¹⁵⁶ Bütün takvâ sâhipleri benim âilemdir.

¹⁵⁷ Soylarınızla değil amellerinizle bana gelin.

¹⁵⁸ Sûr'a üfürüldüğü zaman, (işte) o gün ne aralarında soy-sop yakınlığı kalacak, ne de birbirlerini arayıp soracaklardır (Mü'minûn-101).

* “takvâ” ihtirâz ez-muharremât; “vera” ictinâb-ı ez-şübehât diyerek beyinleri tefrîk edilmiştir.

¹⁵⁹ Bütün takvâ sâhipleri benim âilemdir.

¹⁶⁰ Ey nâzenîn kimse! Âlemlerin Rabbinin mekrinden daha kutlu bir şey olduğunu düşünme. Nitekim, Hakkın ya da Allâhın sözünde de şöyle gelir: Allâh mekr edenlerin en hayırlısıdır.

kendi amellerinin cinsiyle cezâ* eylemek demek ola. Çünkü âyet-i kerîmede beyân olunan “mekr”in sudûru, ibtidâ kul tarafından olmasını bu ma’nâyı îmâ eder. ¹⁶¹ وبيكرون ويمكر الله gibi veyâhud meşâkile kabîlinden ola; والله اعلم ya’nî; “küffâr u usât” her ne kadar “mekr” ederlerse de Bârî te’âlâ onların kendi mekrleri cinsinden olan “azâb” ile mu’âheze vü azâb eder demektir. Onların mekri nâfiz olamaz. Fakat Hudâ-yı müteâlin azâbı nâfiz olur. Ekâbir-i evliyâ işte bu bâbda buyurmuşlardır ki bir sâlik bu mekr-i ilâhî havfindan kurtulmak için şerî’at dâiresinde olarak gece gündüz riyâzât u mücâhedât ile tevhd-i Bârîde bulunmalıdır ki vucûdunun taalluku, bekâbillâh ve mertebe-i hakîkate erişsin. Sâlik bu mertebeye muvaffak olduğu vakit kendisinde aslâ sıfât-ı beşeriyet kalmaz. Artık irâdesi irâde-i Hak olur. Irâde-i Hakk’ın hilâfında ona hareket mümkün olamaz. Ancak o sâlik zât u sıfâtın âyinesi ve kâinatte seyyid-i âlem olur. Nitekim:

باشد او آينه ذات وصفات
سيد عالم بوددر كائنات¹⁶²

buyrulmuştur. İşte bu makâma eriştikten sonra sâlik-i ârifde “mekr-i ilâhî” havfi kalmaz. Bu makâmdan evvel ise “mekr-i ilâhî”den tamâmiyle emniyet üzre olamaz. Zîrâ sıfât-ı beşeriyeye ve irâde-i nefsanîyeye ile henüz âlûdedir. Ey dervîş şunu da bil ki! Ervâh-ı âdemiyanın iki kısmından birinci kısmı hitâb-ı İlâhîye icâbet ederek belâ demişler idi; işte bu kısma “süedâ” derler. Cemî’-i ehl-i îmân bu kısımdandır; bu kısmın erbâbı bi-hasbei’l-isti’dâd dört mertebeden hâlf olmazlar. Birinci mertebesi şerî’at, ikinci mertebesi tarîkat, üçüncü mertebesi ma’rifet, dördüncü mertebesi de hakîkattir. İşte bu merâtib-i erba’aya sâhib Şerî’at-i Aliyye [ekmelü’t-tahiyye] Efendimiz Hazretleri ¹⁶³ الحديث الشريعة اقوالى والطريقة افعالى والمعرفة حالى والحقيقة رأس مالى hadîs-i şerîfi ile îmâ ve işâret buyurmuşlardır. Birinci mertebe ki şerî’at mertebesidir. Bu mertebenin ashâbı, şer’-i şerîfin evâmirine imtisâl ve nevâhîsinden ictinâb ederek bâtınları şerî’at derecesinde olan mü’minlerdir. Bir müslim bu sıfatta olmazsa her ne kadar küfrüyle kendisine hükm olunamazsa da ehl-i tahkîk onu müslim ve mü’min-i kâmil addetmezler. Zîrâ a’mâl-i sâliha, îmânın kemâli olduğunda aslâ ihtilâf yoktur. Nitekim ¹⁶⁴ من تمسك بسنتى وعمل بشريعتى hadîs-i nebevîsi de bu ma’nâyı müeyyiddir. Çünkü islâmiyetin ednâ derecesi şerî’at ile amel etmektir. Bâ-husûs bir hadîs-i

* “cezâ” der-mukâbil-i nef’ u zarar; “ecr” der mukâbil-i nef’-i tenhâ” diyerek beynleri fark edilmiştir.

¹⁶¹ Ve mekr ederler Allâh da onlara mekr eder (Enfâl-30).

¹⁶² Her kim ki Allâh’ın zât ve sıfatlarına kendisini âyine kılarırsa o kimse kâinatı âlemin en saygını olur.

¹⁶³ Şeriat, sözlerim; tarîkat fiillerim; ma’rifet halim; hakîkatse hazînemdir.

¹⁶⁴ Şeriatimle amel edenler ve sünnetime sımsıkı yapışanlar ancak ümmetimidir.

kudsîde ادخلوا الجنة بكرمى واقتسمواها بقدر اعمالكم buyrulmuştur. Me'âli: Ey kullarım cennete keremim ile giriniz, derecât u makâmâtını da a'mâliniz mikdârı ile paylaşınız, demektir. İkinci mertebe “tarîkat” mertebesidir. Bu mertebenin erbâbı şerî'at ile âmil olduktan sonra bulunduğu tarîkatın âdâb u erkân ve evrâd u ezkârıyla iştigâl ve amel eden kimselerdir. Bu sıfatlar kendisinde bulunmayan kimseye ehl-i tarîkat denilmez. Üçüncü mertebe “ma'rifet” mertebesidir. Bu mertebenin ashâbı da şerî'at ve tarîkat ile amel ederek kendilerinde mükâşefe ve müşâhede peydâ olarak vahdâniyyet-i Hudâyı bi'l-müşâhede teyakkun u iz'ân edip “evliyâullâh”tan ma'dûd olmuşlardır. Dördüncü mertebe dahi “hakîkat” mertebesidir. Bu mertebe ashâbının zâhirleri gibi bâtınları da sûret-i âdemî şerefiyle müşerref olan kimselerdir. İşte bu merâtib-i erba'anın ashâbı, dîde-i basar ile ma'lûm olmak mümkün değildir. Zîrâ umûr-ı bâtınıye ve ulûm-ı ledünniyeden bulunduğu için ancak ehl-i bâtına ma'lûm olur. Ve bir de nefs-i mutmainne ve nefs-i kâmile ashâbı ehl-i hakîkat demektir ki hilkat-i âlem ve îcâd-ı âdemdem murâd bu mertebe-i hakîkate terakkî etmektir. Artık bu bâbda kestirme yol, Cenâb-ı Hakk'a itâat-ı kalb u rûh u ser ile olur. Itâat-i kalb, ancak hazret-i Allâh'a ve Resûlune muhabbet edip gayre muhabbet etmemek ile hâsıl olur. Itâat-i rûh dahi talebde Allâh'ın gayrıye iltifât etmeyip ancak kendisinden kendiyi talep etmekten ibârettir. Itâat-i ser ise vücûdda Allâh'tan gayrıyı görmemektir. Cenâb-ı Resûl-i Kibriyâ [aleyhi ekmele't-tehâyâ] Efendimize itâat dahi Cenâb-ı Hakk'ın ¹⁶⁵ وما آتاكم الرسول فخذوه وما نهىكم عنه فاتھوا 165 kalben ve kalben şerî'atine teba'iyyet ile vücûd bulur. يا'nî hemân Cenâb-ı Hak bizleri tevfikât-ı samedâniyyesine mazhar buyurarak bir an şerî'at-ı Ahmediyyeden ayırmasın [âmin bi-hürmeti Yâ-Sîn sallAllâhu te'âla aleyhi ve sellem]:

[این درود را؛ یارب اندر دهن روح الامین آمین باد]

6

کرمیدراه عشقی فکربد نامی مکن
شیخ صنعان خرقة رهن خانه خمارداشت

Müfredât

Tâlib ma'nâsına olan {مرید}in {راه}a izâfeti ism-i fâilin mef'ûlune veyâhud fâiline izâfeti kabîlindedir. Evvelki izâfete göre ma'nâ; eğer aşkın yoluna tâlib isen demek,

¹⁶⁵ Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin. (Haşr-7)

ikinciye göre ma'nâ; eğer aşk yolunun tâlibi isen. demek olur. {راه}ın {عشق}a izâfeti mecâzen lâmiyyedir. Beyâniyye de olabilir. {عشق} kelimesi de yâ-yı hitâba muzâf olmuştur. {فکر}in {بدنامی}ye izâfeti mevsûfun sıfatına izâfeti kabîlinden olup bed-nâmlık endîşesini; {مکن}: etme. Mısrâ'-ı sâni makâm-ı ta'lîlindedir. {شیخ صنعان}: zîrâ **Şeyh San'ân**; {خرقه}: şeyhlik hırka vu abâsını; {رهن خانه خمار}: mey-fürûşun hânesine rehn; {داشت}: tuttu, rehn eyledi, demektir. Hırka, istilâhât-ı sûfiyyede salâhiyyet ü selâmet ma'nâsına da gelir. {خمار}: mübâlağa-i ism-i fâil olup şarâb satıcı ma'nâsınadır fakat Acem, yedinci beyitte gelen “zünâr” kelimesine müşâkeletten için {خمار}ın hâsını mazmûm olarak okurlar. Istilâhât-ı sûfiyyede, meyhâne ve kâf-ı Arabînin fethiyle mey-kede ve derûn; visâde-i deşt-i âlem-i melekûta denir. “Birûn”, “âlem-i mülk” ma'nâsınadır. “Mey” ve mimin zammıyla “mül” ve “bâde” yek-me'âl olarak şarâb ma'nâsınadır ki istilâhât-ı mezkûrede “aşk-ı ilâhî”de müsta'meldir. İşte bu şarâba Hazret-i **Mevlevî** “mey-i rahmân” ve şarâb-ı menhîye de “bâde-i şeytân” buyurmuşlardır. Şöyle ki:

بس ز نقش لفظهای مثنوی
صورت ضالست و هادی معنوی
چون نبی فرمودکین قرآن زد
هادی بعض و بعض رامضل
الله چونکه عارف گفت می
پیش عارف کی بود معدوم شی
فهم تو چون باده شیطان بود
کی ترا وهم می رحمان بود¹⁶⁶

Şeyh San'ân'ın asıl ismi Abdürrezâk olup kendisi Yemenü'l-asl ve kibâr-ı meşâyihdendir. Habeşîlerden nevbet-i saltanat **Ebrehe**-nâm melike geldikde pây-taht-ı Yemen, Sana idi. **Muhammed Feridü'd-dîn-i Attâr** [kuddise sırruhu] hazretleri, *Mantiku't-Tayr*- nâm kitâbında şeyh-i müşârün-ileyhin hikâyesini beş yüz beyitten ziyâde olarak beyân buyurmuşlardır ki kitâb-ı mezkûrde bu kıssadan daha büyük bir kıssa yoktur. Bu **Dervîş Abdülkâdir bin Dervîş Muhammed bin Ahmed** dahi bi-tevfîkihi te'âlâ bâ-müfredât şerh ü beyân etmiştir. Fakat bî-çârenin elinde ücret-i tab'iyyesi mefkûd olduğundan henüz tab' ettirememiştir. Hikâye-i mezkûrenin ibtidâsı:

¹⁶⁶ Şüphesiz bu mesnevînin sözleri bazen dalâlete, bazen de hidâyete işâret eder. Nitekim, peygamber de şöyle buyurdu ki: “bu Kur'ân, gönülde gâh hidâyete gâh dalâlete müteveccihdir. Allâh Allâh! Ârif kimselerin gözlerinden hiçbir şey kaçması mümkün değilken onlar sürekli “mey”den bahsediyorlar. Onların bahsettikleri mey-i rahmân iken senin anlayışındaki mey bâde-i şeytândır.

شيخ صنعان بود پير محترم
بامريد چار صداندر حرم¹⁶⁷

beytiyle başlar. Mecmû'-ı kitâb beş bin beyitten ziyâdedir.

Altıncı Beytin Me'âli

Ey sâlik-i râh-ı âhiret olan zât! Aşk yolunun tâlibi isen bed-nâmlık fikrini etme, terk et, bırak. Zîrâ **Şeyh San'ân** kibâr-ı meşâyihden bir mürşid-i kâmil olduğu hâlde aşk-ı mecâzîde şeyhlik hırkasını mey-fürûşun hânesine rehn etti. Zâten aşk-ı mecâzîde bulunmak bed-nâmlığı mûcib olduğundan insân aşk-ı mecâzîde kalmayıp hemân aşk-ı hakîkiye mürûr edivermelidir. Zîrâ المجاز قنطرة الحقيقة buyrulmuştur ki: 'mecâz hakîkatin köprüsüdür' demek. Yolcu olan bir kimse köprü'nün başında eğlenmeyip hemân öte tarafa geçiverdiği gibi insân da aşk-ı mecâzîde öyle uzun uzadıya kalmayıp çarçabuk aşk-ı hakîkiye geçivermelidir. El-hâsıl, Ey tâlib-i Hak! aşk-ı ahadîye ve tarîk-i Muhammedîye tâlib isen¹⁶⁸ لا يخافون لومة لائم¹⁶⁸ âyet-i celflesinin me'âl-i münîfini mülâhaza ederek halkın ta'nından korkma. Sen hemân¹⁶⁹ اصحابى كالنجوم بايهم اقتد يتم اهتد يتم¹⁶⁹ hadîs-i şerîfi sırrınca fakr u fâka ile ashâb-ı Resûlullâh yolunu tu; aç, susuz, geceleri uykusuz kalarak Allahu azîmüştânı zikr et; ve râh-ı aşkda zuhûr eden belâlara sabrederek süfehânın zemminden hazer etme. Zîrâ aşk yolunda melâmetten kaçan maksûduna eremez. Bir kerre **Şeyh San'ân**'ın hâlini mülâhaza et ve tercüme-i ahvâlini *Mantiku't-Tayr* kitâbından oku, bak ki Kayserîye şehri dest-i ağıyârın tasarrufunda iken bir duhter-i tersânın aşkına esîr ü giriftâr olup onun vuslatı için bu kadar mürîdlerinden ve hac u ibâdetinden belki dîn ü îmânından bile geçerek yedi sene o kızın hınzîrlarına çobanlık edip güttü ve onunla şurb-ı hamr eyledi. Hattâ bir gün şeyhe hitâb ederek: Ey Şeyh! 'kalk bana şarâb al getir, birlikte içelim' dedi. Şeyhin ise efkar-ı fukarâdan bulunduğundan şarâb alacak bir parası bile yok idi. Hemân galebe-i aşk-ı mecâzî sâikasıyla mürîdlerinin ta'nından ve halk-ı âlemin levî ü zemminden aslâ hayâ vü pervâ etmeyip:

عاشق شغب* نداند در كوى عشق جانان
شام وسحرير آرد از دردو آه وافغان¹⁷⁰

¹⁶⁷ Şeyh San'ân dörtyüz mürîdiyle birlikte Mekke'de yaşayan büyük bir pîrdi.

¹⁶⁸ Hiçbir kınayıcının kınamasından da korkmazlar. (Mâide-54)

¹⁶⁹ Benim ashâbım yıldızlar gibidir. Hangisine tâbi' olursanız kurtulursunuz.

* Yalnız "شغب" hayâ vü edeb ma'nâsınadır. Gavga ve gürültü ve sadâ ma'nâsına olunca; "شور شغب" denir. "سر" taraf, sevdâ, baş, nihâyet, uç, zâhir, ma'nâlarına gelir. Buradaki mesnevîde vâki' olan "سر" ler; taraf ma'nâsınadır; "كليس" istilâhât-ı sûfiyyede "âlem-i hayvânî'ye" "دير" de âlem-i insânî'ye denir.

¹⁷⁰ Sevgilinin aşk köyünde âşık edeb nedir bilmez. Derdinden gece gündüz feryâd figân eder.

me'âlince mahbûbesi yolunda hırka-i ibâdetini meyhâneye rehn ederek bir mikdâr şarâb alıp kız ile berâber içti ve nihâyet deyr-i tersâyı kendine mescid ittihâz etti. Lâkin ¹⁷¹ الاستغفار لكل داءٍ دواء ودواء الذنوب الاستغفار ¹⁷¹ gibî Zîrâ bu bâbda ¹⁷² كمن لاذنب له hadîs-i nebeviyyesi olduğu gibi ¹⁷³ ولم يصروا على مافعلوا ¹⁷³ gibi Hazret-i **Mevlevî** [kuddise sırruhu] dahi bu makâmda:

عاشقى كرزین سروكرزان سرست
عاقبت مارا بدان سرر هیرست ¹⁷⁴

buyurmuşlardır. İşte aşk-ı mecâzî yolu böyle olunca aşk-ı hakîki yolunda artık lâimin levminden hiç sakınmamalıdır. Zîrâ sakınmak noksân-ı sülûkden ma'dûddur. Öyle ise aşk-ı Hudâ ve Resûl yolunda cân fedâ etmeliyiz ki ¹⁷⁵ من مات من العشق فقد مات شهيداً ¹⁷⁵ hadîs-i şerîfinin sırrına mazhar olalım. Bak, Hazret-i **Muhyiddin Arabî** [kuddise sırruhu] dahi bu bâb-ı vuslatta ¹⁷⁶ اقتلونی اقتلونی؛ فان فى قتلى حیاتاً ¹⁷⁶ buyurmuşlardır.

Kıt'a:

*Himmeti gör çeşm-i ibret-bînle ihsâna bak
Râh-ı Hakda bezl-i mâl u cân eden merdâna bak
Nefs-i şûmun arkasında rûz şeb koşmaktasın
Cânını cânâna kurbân eyleyen sultâna bak*

denilmiştir. Çünkü, asıl insânın hicâbı kendi cism-i unsurîsidir. ¹⁷⁷ وجودك ذنب لايقاس عليه ذنب آخر ¹⁷⁷ hadîs-i şerîfi bu ma'nâyı nâtıktır. Rûh cismden çıktığı vakit artık ona hiçbir şey hicâb olamaz. Onun için Cenâb-ı **Hâfız** dahi: ¹⁷⁸ حجاب راه تویی حافظ از میان برخیر ¹⁷⁸ buyurmuşlardır.

El-hâsıl insân kendi varlığını terk edip bu âlem-i gurbetin muhabbetini kalbinden ihrâc ederek ¹⁷⁹ حب الوطن من الايمان ¹⁷⁹ me'âl-i münîfince vatan-ı aslîsine muhabbet etmelidir. Öyle ise:

بدر آى قادر ازین قفس؛ اكر آن طرف كشدت هوس
توبغریت اینهمه؛ خوش نه؛ كه بكویمت بوطن هوس ¹⁸⁰

¹⁷¹ Her derdin bir devâsı vardır. Günâhın devâsı da tövbedir.

¹⁷² Günâhına tövbe eden o günâhı hiç işlememiş gibidir.

¹⁷³ ... bile bile işledikleri (günah) üzerinde ısrar etmeyenlerdir. (Âl-i İmrân-135)

¹⁷⁴ Âşık bir o tarafa bir bu tarafa gider. Fakat sonunda bu kararsızlığıyla bizim kılavuzumuz olur.

¹⁷⁵ Her kim ki aşktan ölürse muhakkak şehîd olmuştur.

¹⁷⁶ Beni öldürünüz, Beni öldürünüz. Benim ölümümde muhakkak dirilik vardır.

¹⁷⁷ Varlığın başka hiçbir günahla kıyâs edilemeyecek kadar büyük bir günahdır.

¹⁷⁸ Ey Hâfız! Senin yolundaki perde kendi varlığındır. Onu aradan kaldır.

¹⁷⁹ Vatan sevgisi imandandır.

¹⁸⁰ Ey **Abdülkâdir**! Eğer oraya (asıl vatanına) gitmek istiyorsan önce bu kafesten çık. Senin içinde bulunduğun bu beden gurbetin ta kendisidir. Ki sana söylüyorum: “vatana heves et”.

Kaanî-i merhûm dahi bu bâbda:

أقلونى يا قضاة الحق من ارض الخطا
دللونى يا هداة الدين الى دار الصواب¹⁸¹

buyurmuşlardır.

Ey ihvân-ı dîn! Şunu dahi bilelim ki enbiyâ ve evliyâ için mevt-i tabî'îden evvel bir urûc vardır. Çünkü anlar موتوا قبل ان تموتوا¹⁸² hadîs-i şerîfinin sırrına mazhar oldukları için herkesin mevt-i tabî'îden sonra görecekları ahvâlî anlar mevt-i tabî'îden evvel görürler ve ahvâl-i âhireti dünyâda müşâhede edip ilme'l-yakîn mertebesinden ayn'e'l-yakîn mertebesine vâsıl olurlar. Bu sebebdan Cenâb-ı **Alî** [radiyallâhu anh efendimiz]¹⁸³ لو كشف الغطاء مارددت يقيناً¹⁸³ buyurmuşlardır. Büyüklerden biri de:

sırrına mazhar olan
gördü anlar haşr u neşri nefha-i sûr olmadan

diyerek mazâmîn-i sâbıkayı tasdîk buyurmuşlardır. Mevt, ıstılâhât-ı sûfiyyede izâle-i hevâ-yı nefis ve ifnâ-yı şehvât-ı tabî'at kılmağa denir. Bu da المجاهدة تورث المشاهدة¹⁸⁴ Bu da sırınca mücâhede ve aşk gayretiyle husûle gelir.

Ayn'ın kesriyle {عشق} ilm bâbından masdar olup gûnâ gûn ta'rîfler ile mu'arrefdir. Cenâb-ı **Muhyiddin Arabî**¹⁸⁵ هو افرط المحبة diyerek ta'rîf buyurmuşlar. Hukemâda¹⁸⁶ شعبة من الجنون يقبل الزيادة والنقصان¹⁸⁶ diye ta'rîf etmişlerdir. Zîrâ ışk, bir illet-i sevduviyyedir ki âşıkın kalbinde ma'sûkundan başka bir şey bırakmaz. Onun için¹⁸⁷ العشق نار فى القلوب تحرق ماسوى المحبوب¹⁸⁷ buyrulmuştur. İşte bu hâl, **Şeyh San'ân** ve serdefter-i meczûbîn ve güzîde-i âşıkân ve kalenderân-ı hakîkat-bîn olan hâfız ve sâir evliyâullâh [kaddesallahu esrârehüm] hazerâtında vâki' olmuştur. Ez-an cümle, kibâr-ı evliyâullâhdan **Baba Tâhir Hemedânî** [kuddise sırruhu] hazretleri de Seyyidü'l- Enbiya [aleyhi ekmeli't-tehâyâ] Efendimiz Hazretlerine olan aşkını şu rubâîsiyle beyân buyurmuşlardır; şöyle ki:

¹⁸¹ Ey dosdoğru hakimler! Beni hata zemininden ... Ey din rehberleri! Bana doğruluk evine varmam için kılavuzluk edin

¹⁸² Ölmeden önce ölünüz.

¹⁸³ Eğer örtünün ardındaki keşf edilebilseydi yakînde tereddüd edilmezdi.

¹⁸⁴ Mücâhede müşâhededan tevârüs edilir.

¹⁸⁵ Aşırı muhabbet ve hevâ

¹⁸⁶ Aşk, cinnetin türlerinden biridir, eksik ve fazla olabilir.

¹⁸⁷ Aşk sevgili dışındaki her şeyi kalblerde yakan bir ateştir.

دلم ازدست عشقت کيڙو وريڙه
مڙه برهم زنم خونابه ريڙه*

دل عاشق بسان چوبتري
سري سوڙه سري خونابه ريڙه

bâ-müfredât me'âli: {دلم ازدست عشقت}: Yâ Resûlâlâh, kalbim senin âteş-i aşkının elinden; {کيڙو وريڙه}: perîşân-hâl olarak yanıp yakılmaktadır; {مڙه برهم زنم}: giryân olan gözlerimin kirpiklerini biri birine yumuyorum; {خونابه ريڙه}: aralarından kanlı yaşlar süzülüp dökülüyor. Benim şu hâlîmi ehl-i aşk olanlar tasdîkde tereddüd etmeyip bana hak verirler. Fakat münkirîn-i hâlât-ı aşka karşı, şu bir misâl ile onları iskât u ilzâm ve sâhib-i aşk olan zâtın hâl u alâmetini onlara îzâh u beyân edebilirim; şöyle ki:

دل عاشق بسان چوبتري
سري سوڙه سري خونابه ريڙه

{دلم ازدست عشقت}: âşıkın kalbi, ne gibi olur; {بسان چوبتري}: yaş odun gibi olur; {سري سوڙه}: yaş odunun bir ucu yanıp; {سري}: öbür ucu; {خونابه}: kanlı yaşlar; {ريڙه}: döker. El-hâsıl ocak derûnunda bulunan yaş odunun bir ucu yanıp diğeri bir ucu da kanlı yaşlar döktüğü gibi âşık-ı ilâhî ve resûl olan zevât-ı kirâm hazerâtının kânun-ı kalbleri dahi yaş odun gibi olup âteş-i aşk-ı Hudâ ve Resûlden yanarak gözlerinden kanlı yaşlar dökerler, akıtırlar, demektir.

Fârisîde aşk ayn'ın fethiyle müsta'meldir. Hulâsa-i kelâm, aşkın iki ma'nâsı vardır. Birincisi, bir keyfiyyet-i muhrîkadır ki kalb-i âşıkda vâki' olarak sâhib-i aşk kelâm söylemeye kâdir ü muktedir olamaz. İşte şu hâlê;

لی فی محبتکم شهود اربع
وشهود کل قضیة اثنان

خفقان قلبی و ارتعاش مفاصلی
وتحول جسمی وانعقاد لسانی¹⁸⁸

kıt'a-i Arabiyyesi de bir şâhid-i adldir. İkincisi dahi şın'ın fethiyle “عشق” bir sarmaşıktır ki ona “لیلاب” ve “عشق” dahi denir; herhangi ağaca sarılsa kurutur. İşte kendisinde “ışk” bulunan kimse dahi zâr u zaîf ve âh u enîn ile giryân olur; bu cihetten;

عاشقا نرا سه علامت اي پسر
آه پردرد و رنگ زرد و چشم تر¹⁸⁹

* Lisân-ı Loride “بی” ma'nâsına olduğu gibi “ريڙه” de “ريزد” ma'nâsındadır; “چوبتر” yaş odun; demektir. “سوڙه” dahi “سوزد” ma'nâsındadır.

¹⁸⁸ Her âşık ve mâşuk arasında olduğu gibi bende de senin aşkının dört belirtisi vardır: kalbimde hafakanlar, eklemlerimde titremeler, bedenimde değişim ve dilimde düğümlemeler.

denilmiştir.

“عاشق” ıstılâhât-ı sûfiyyede, mütehayyir ü müştak-ı cemâl ü celâl-i ilâhî olan zâta denir. Âşık-ı billâh u resûl olan zevât-ı kirâmın ekser-i evkatta ibâdetleri cezbe ile olur. Cezbe ve ihtiyâr ile olan amelin farkı şudur ki Fahr-i Âlem Ber-Güzîde-i Benî Âdem [sallAllâhu te’âlâ aleyhi ve sellem] Efendimiz Hazretleri bu “cezbe” hakkında لا صلاة تم الا بالحضور¹⁹⁰ [kuddise sırruhu] buyurmuşlardır ki me’âli: ‘cezbe ile olan bir amel cezbesiz olan ins ü cinn’in ameline mukâbil ve belki onların amelinden efdaldır’ demek. Zîrâ cezbe’de “rûh” vardır, akl gibi değildir. **Dâvud** [aleyhi’s-selâm] ehl-i arzın en âbidi idi. Her gün ehl-i arzın ameli kadar semâya ameli merfû’ olurdu, diye haber-i nebevî vârid olduğu cezbe-i mezkûreye binâendir. Çünkü zikr ü salâtın maksûd huzûrdur. Onun için Cenâb-ı **Mevlevî** [kuddise sırruhu]¹⁹⁰ لا صلاة تم الا بالحضور buyurmuşlardır. ¹⁹¹ فويل للمصلين الذين هم عن صلاتهم ساهون. 191. âyet-i kerîmesi işte buna bir şâhid-i addir. Gerek evrâd ve gerek ezkâr ve gerek salavât olsun bunları okumak arzu eden kimse, evvelâ abdestli bulunup kibleye dönerek okumağa başlaya fakat kırâatinin ibtidâsından intihâsına kadar Hak’dan gayrı hâtırına bir şey getirmeyerek hemân huzûr-i Hazret-i Hak ile okursa pek müessir ve müsmir olur. ¹⁹² تفكر ساعة خير من عبادة سبعين سنة. 192. hadîs-i nebevîsi işte bu ma’nâyı müeyyiddir. Hulâsa-i kelâm salavat u ezkâr ve evrâd-ı Kur’an hakkında huzûr-ı kalb pek ziyâde lâzımdır. Hazret-i **Osmân** [radiyallâhu te’âlâ anh] Efendimiz şöyle buyurmuşlardır ki:

لو طهرت قلوبكم ما شبعتم من كلام الله تعالى يعني اكر دلها شما از غل و غش پاک و ظاهر شود از خواندن كلام خداى متعال هرگز سيرنميشويد ويژه* من اراد ان يتكلم مع الله فليقرأ القرآن¹⁹³ فرمود شده

Zîrâ huzûr-ı kalb olmayıp da kalbi ile efkâr-ı dünyeviyede lisânıyla da ezkâr u evrâdda bulunursa böyle gaflet ile olan evrâd u ezkârın hiç bir te’sîri yoktur. Hattâ sûfiyye hazerâtı buyurmuşlar ki bir sâ’at huzûr ile olan zikr bir sene huzûrsuz olan zikrden efdal u enfa’dır. Onun için ¹⁹⁴ باحق به از دنیا وما فيها. 194. buyurulmuştur. Artık cemî’-i ibâdât u tâ’atta huzûr lâzımdır. Çünkü zikrden maksûd huzûrdur ve huzûrun netîcesi müşâhededir ve müşâhedenin gâyeti ma’rifetullâhtır; ma’rifetullâh ise câlib-i muhabbet-i Hudâ’dır. İşte hilkat-i âlemden de murâd

¹⁸⁹ Aşğın üç alâmeti vardır ey oğul! Nemli göz, sararmış yüz ve acı feryât.

¹⁹⁰ İbâdet huzûr olmadan tamam olmaz.

¹⁹¹ Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, onlar namazlarını ciddiye almazlar. (Mâ’ûn-5)

¹⁹² Bir saatlik tefekkür yetmiş senelik ibâdetten hayırlıdır.

* “ويژه” bâ-husûs, demek.

¹⁹³ “Eğer kalbleriniz temizse Allâhu Teâlanın sözüne doymazsınız”. Yani, eğer gönülleriniz kirden pastan arınmış durumda ise yüce Allâh’ın sözünü okumaya asla doymazsınız. Nitekim, “Kim Allâh ile konuşmak isterse Kur’an okusun” buyurulmuştur.

¹⁹⁴ Allâh ile bir nefeslik huzûr, dünyâ ve dünyadaki her şeye değer.

muhabbet-i Hudâ ve resûl-i Hudâdır. Huzûr, ıstılâhât-ı sûfiyyede ibâdet-i hâlisenin netîcesi olan ferah-ı dil ve makâm-ı vahdete denir. Huzûr ile geçen bir nefes dünyâ ve mâ-fihâdan hayırlıdır. Onun için *يك نفس باخداشدين به از ملك سليمانى* buyurulmuştur ki ‘bir ân Allâhu azîmüşşânın zikriyle olmak saltanat-ı Süleymân’dan efdaldır’ demek. Sûfiyye indinde gaflet ile vakit geçirmek küfr ile vakit geçirmek gibidir. Bunun için sûfiyye hazerâtı beyenlerinde ¹⁹⁵ *مومنى باخودى كافرئ* ¹⁹⁵ dedikleri gibi şu iki beyti dahi bu bâbda buyurmuşlardır; şöyle ki:

اكر بيخود شوى مرد خدائى
وكر باخود شوى از حق جدائى
اكر آن باخودى پيوسته باشد
در اسلام بر توپسته باشد¹⁹⁶

Kâfir, ıstılâhât-ı sûfiyyede sâhib-i a’mâl bâ-tefrika veyâhud bir nefes Hak’dan gaflete denir. İşte burada şu ma’nâ irâde edilmiştir. Bî-hodi de hâl-i istiğrâka denir. Eğer bir sâlik, huzûru kendi nefsine meleke ederse cemî’-i evkâti belki nevm ü yakazası bile ibâdet ü tâ’at üzre olmuş olur. Onun için *نوم العالم خير من عبادة الجاهل* ¹⁹⁷ denilmiştir. Huzûr-ı dâimde bulunan zevâtın ba’zılarına cezbe gelir. Cezbe dedikleri o hâldir ki ârifin kalbini, taraf-ı ilâhîden bir nev’ çekmekdir ki kalb-i ârif, bî-ihyâr Hakk’a müncezib ü mâil olur. Yoksa avâmın fehm ettikleri gibi meslûbü’l-akl olan mecânîne meczûb denilmez zîrâ cezbe başka cinnet başka. Bir de meczûb hâss, velî âmdir. Bu sûrette ¹⁹⁸ *كل مجذوب ولى بلا عكس* ¹⁹⁸ denilmiştir. Sâlik-i meczûb, ekser-i merâtibi mevhibe-i ilâhiyye olarak kesb etmiştir. Onun için:

بى رنج و تعب: كنج بقا يافته اند
بى علم و عمل؛ عزو عطا يافته اند
مجدوبانند بسى لطيف و تمكين
لطفى بكمال از خدا يافته اند¹⁹⁹

denilmiştir. Çünkü cezbe, inâyet-i ilâhiyye muktezâsı olarak sâliki Hakk’a takarrub ettirip bî- külfet ve bî-sa’y, tayy-i menâzil ve kat’-ı merâhil ve sâir mâ-yehtâcu ileyhi tehîyye vü âmâde eder. Meczûbân-ı ilâhî, ekseriyâ şu beytin me’âlini söylerler; şöyle ki:

¹⁹⁵ Müminin gafleti kâfirin idrâkine denktir.

¹⁹⁶ Allâh dostu gaflet içinde olursa kendine geldiğinde de Allâh’tan uzaklaşmış olur. Bu farkındalık ne kadar uzarsa İslâm da sana o kadar yaklaşır.

¹⁹⁷ Âlimin uykusu câhilin ibâdetinden hayırlıdır.

¹⁹⁸ İstisnâsız bütün meczûblar velîdir.

¹⁹⁹ Bekâ hazinesi zahmetsizce ve yorulmadan bulunabilir. Allâh’ın izzeti ve ikrâmı da ilm ve amel olmadan bulunabilir. Meczûblar için latif ve temkinli olmak yeterlidir. Zira, kusursuz ihsân ancak Allâh’tan bulunabilir.

کار مادر میانه پیدا نیست
کرم اوست سعی مارا نیست²⁰⁰

Sûfiyye derler ki cezbe, harâbede defîne bulmağa benzer; çok velîler bu cezbe-yi temennâ ve arzû ederler; ammâ herkese müyesser olamaz; ancak Hudâ-yı Mûteâl'in ıstıfâ vü ihtiyâr ettiği kimselere nasîb olur.²⁰¹ âyet-i kerîmesi bu ma'nâya işârettir. İşte bu cihetten cezbe-i aşk-ı Hudâ vü Resûl memdûhdurlar. Çünkü her şey gayret-i aşk ile tahsîl olunur. Zîrâ aşk, âşık ile ma'şûk arasında bir vâsıtaadır. Akl ise âkıl ve ma'kûl arasında râbîta değildir. Onun için Cenâb-ı Hak' a mahbûb u ma'şûk denir, ma'kûl denmez. Çünkü Cenâb-ı Hak, akl ile idrâk olunamaz; zîrâ ma'kûl değildir ki kuvâ-yı bâtına ile idrâk oluna; "mahsûs" da değildir ki "havâss-ı zâhire" ile görüne. İşte bu sebebden Resûlü's- Sakaleyn [sallâllâhu te'âlâ aleyhi ve sellem] Efendimiz Hazretleri²⁰² العقل لاقامة العبودية لالادراك سرالربوبية²⁰³ buyurmuşlardır. Diğer bir hadîs-i şerîfde dahi تفکر وافى آلاء الله ولاتفكر وافى ذات الله²⁰³ buyurulmuştur. Çünkü aklın şânı, ancak idrâkı mümkün olanı tecvîzdir, gayrı değil. **Muhammed Feridü'd-dîn-i Attâr** [kuddise sırruhu] hazretleri *Mantku't-Tayr-nâm* kitâbında bu bâbda pek çok hikmet-âmiz beyitler buyurmuşlardır. O beyitlerden biri de şu:

عقل اکر از تو وجودی پی برد
لیک هرگز ره بکنهت کی برت

beyt-i münîfidir ki me'âli: Ey Ma'bûdum! 'akl her ne kadar eserden müessire istidlâl tarîkiyle vucûdunu idrâk ederse de fakat hakîkatinin bilmeye yol bulamaz' demektir.

Ömer Hayyâm; dahi bu bâbda şu rubâîyi buyumuştur:

کنه خردم درخور اثبات تونست
واندیشه من بجز مناجات تونست
من ذات ترا بواجبی کی دانم
داننده ذات توبجز ذات تونست

Me'âli: 'Yâ Rabb zât-ı akdesini isbâta muktedir olacak kadar hissiyât-ı akliyyeye mâlik değilim ancak benim düşündüğüm, dergâh-ı ulûhiyyetine niyâz u du'â ve havâicimi arz etmekten başka değildir. Ben senin künh-i zâtına, ke-mâ-hû Hakka, nasıl kesb-i vukûf edebilirim ki seni senden başka ne kimse bilmiş ve ne kimse tanımıştır' demek.

²⁰⁰ Bizim yapıp ettiğimiz işler ortada yoktur. Bizim çalışmalarımız değil, onun cömertliği vardır.

²⁰¹ Şüphesiz onlar, bizim katımızda hayırlı, seçkin kimselerdendir. (Sâd-47)

²⁰² Akıl kulluğun ikâmesi için vardır. Rubûbiyyet sırrının idrâki için değildir.

²⁰³ Tefekkür Allâh'ın ihsânını anlamak için yeterlidir. Ama, onun zâtını anlamak için değil.

Hazret-i **Mevlevî** [kuddise sırruhu] dahi bu makâmda:

من چه کویم یک رکم هشیار نیست
وصف آن یاری که اورا یار نیست²⁰⁴

buyurmuşlardır. Artık nice ukalânın burak-ı akılları, künh ü hakikat-i Hudâ-yı Müteâl'i anlamak vâdisinde cevelândan uzak kaldıkları gibi bülbül-i nâtıkaları da onu ta'rîf ü tavsîfde lâl ü ebkem olmuştur. Hattâ A'kal-i Enbiyâ [aleyhi ekmeli't-tehâyâ] Efendimiz Hazretleri dahi işte bu ma'nâya işâret ederek;

لااحصى ثناء عليك انت كما اثنيت على نفسك
buyurmuşlardır ki lisân-ı Fârisî üzre me'âl-i münîfi şu:

نمی توانم شمرد ثنائی را بر تو؛ چنانکه ستایش کرده نفس خود را²⁰⁵

demektir. Bu hadîs-i şerîfın sebab-i vürûdunu Şeyh **Ahmed Gazzâlî** [kuddise sırruhu] hazretleri *Uyûnü'l-Mecâlis-nâm* kitâbında şöyle beyân buyurmuşlardır ki Sultân-ı Enbiyâ [aleyhi efdali't-tehâyâ] Efendimiz Hazretleri leyle-i mi'râc'da bisât-ı inbisâta kadem basıp cümle vârını hizâne-i gayba teslîm ederek edeb ile لااحصى ثناء عليك انت كما اثنيت على نفسك buyurdular. Bunun üzerine bir hitâb-ı ilâhî geldi ki: 'Yâ Muhammed! Sen her lâyük olmayandan pâksın, bana benden senâ eyle' buyurdu. Habîb-i Hudâ ve şefî'-i ruz u cezâ [sallallahu te'âla aleyhi ve sellem efendimiz] hazretleri de²⁰⁶ التحیات buyurdu. Sâye-i beşeriyette iken لااحصى ثناء عليك buyurmuştu. Makâm-ı kurba vâsıl olunca onun beyânı التحیات oldu. Ekâbirden biri Fahr-i Âlem Ve Edeb-Âmûz-ı Benî Âdem [sallAllâhu te'âlâ aleyhi ve sellem] Efendimiz Hazretleri sâye-i beşeriyette iken Allâhu azîmüştânın zâtını lâyükıyla vasfda lisân-ı mu'ciz-beyân-ı peygamberîlerini âciz bulunca dürr-nisâr eden dürc âsâ fem-i saâdetlerinin üzerine لااحصى ثناء kilîdini taktı me'âlinde olarak

دروصف ذات اوچو زبانا کلید یافت؛ بردرج درفشان دهن کرد قفل لا

buyurmuştur. Şeh-süvâr-ı arsa-i kerâmet olan hazret-i imâm **Alî** [kerremallahu veche ve radiyallâhu te'âlâ anh] efendimiz dahi

العجز عن درك الادراك ادراك والبحث عن سر ذات السراشراك²⁰⁷

buyurdıkları gibi **İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe** hazretleri dahi bu bâbda

اعتسام الوری بمغفرتك؛ عجز الواصفون عن صفتك؛ تب علينا فاننا بشر ما عرفناك حق معرفتك²⁰⁸

²⁰⁴ Tek bir damarım bile ayık değilken ben ne söyleyeyim. Yâri vasf etmek için söyleyebileceğim tek şey onun yâr olmadığıdır.

²⁰⁵ (Ey Allâh'ım) senin kendini övdüğün gibi ben seni övmekten âcizim.

²⁰⁶ Bütün övgüler ve ibâdetler Allâhadır.

²⁰⁷ Onu idrâk etmekten âciz olmak idrâkin ta kendisidir ve onun sırlı zâtının sırlarından bahsetmek şirk koşmaktır.

buyurmuşlardır. Şeyh **Ebû Alî Sînâ** dahi bu ibârât ile ma'fîret-i Hudâ'yı talebde bulunmuşlardır. {تب علينا};²⁰⁹ ما را توبه کن قبول رحم demektir.

Ekâbir-i zevâtan *Târîh-i Mu'cem* sâhibi dahi bu bâbda;

بأحدوث سمات و نقص ججات
كى توان كفت نعت ذات و صفات
اوازن برترست و عالیتر
كه بوصفش نطق ز نند بشر²¹⁰

ذاته ذات فیاضة لا متمكنة ولا متحيزة ولا متصلة ولا منفصلة مبراة عن الاحيان والالین؛ معرأة عن الوصل والیین؛ له الحمدوالثناء ومنه المنع والعطاء وبه الجودوالبقاء فسبحان الذى بيده ملكوت كل شيء والیه ترجعون²¹¹

buyurmuşlardır.

سبحان من لم يجعل سبيلاً الى معرفته الا بالعجز عن معرفته²¹²

Ekâbirden biri, râvîsi Cenâb-ı İmâm **Alî** [radiyallâhu anh] Efendimiz olan ibâre-i xadaradanî؛ ارخود را بدانى hadîs-i şerîfinin me'âl-i münîfini من عرف نفسه فقد عرف ربه şerîfesiyle beyân buyurmuşlardır ki: 'Rabbini bilirsin eğer kendi nefsinı bilirsın' demek olur. Çünkü ma'rifet-i nefis ma'rifet-i Hudâ'yı müstelzimidir. Onun için bir hadîs-i kudside diğér hadîs-i kudside يا انسان اعرف نفسك حتى تعرف ربك²¹³ hadîs-i kudside buyurulmuştur. Zîrâ dünyâya gelmekten murâd ma'rifet-i nefsi, bi't-tahsîl ma'rifet-i Hudâ'ya nâil olmaktır. İşte onun için âyet-i kerîmesinin tefsîrinde müfessirîn-i izâm و ما خلقت الجن والانس الا ليعبدون²¹⁵ ile tefsîr ليوحدون²¹⁷ ve ليعرفون²¹⁶ [rahimehumullâh]

²⁰⁸ (Ey Allâh'ım) yarattıklarının temizliği senin bağışlayıcılığınla; vasf edicilerinin âcizliği ise senin sıfatların sebebiyledir. Bizi bağışla! Bizler insanız ve seni lâyıkıyla bilmekten âciziz.

²⁰⁹ Tövbemizi kabûl et ve bizi bağışla.

²¹⁰ Bunca alâmeti var ve tüm yönler onun için eksikken zâtının ve sıfatının layıkıyla övülmesi nasıl mümkün olsun. İnsan onu vasf etmek için ne söylese söylesin o söylenen her şeyden daha yüce ve değerlidir.

²¹¹ Onun zâtı ayrılmayan, birleşmeyen, bir yere sığmayan ve yerleşmeyen feyyâz bir zâttır. Nerede ve ne sıklıkta sorularından müberrâ, erişmek ya da mesâfeli olmak yaklaşımlarından münezzehtir. Cömertlik ve sonsuzluk, ihsân ve bolluk ondandır. Tüm övgüler onadır. (Her şeyin hükümrânlığı elinde olanın şânı pek yücedir ve siz O'na döndürüleceksiniz. Yasin-83).

²¹² Bilinmekliğinin aczi dışında marifetini sebîl etmeyen Allâh'ı tesbîh ederim.

²¹³ Ey insân! Nefsinı bil ki rabbini bilesin.

²¹⁴ İnsan benim sırrımdır ve ben onun sırrıyım.

²¹⁵ Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım. (Zâriyât-56)

²¹⁶ Bilsinler diye...

²¹⁷ Tevhîd etsinler diye...

etmişlerdir. Bu bâbda vâki' olan ehâdîs-i şerîfe pek çoktur. Ez-cümle bir hadîs-i kudsîde

يادود كنت كنزاً مخفياً فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق ليعرفوني²¹⁸ اولاعرف

buyurulmuştur. Hulâsa-i kelâm, her kim ki tahsîl-i kemâlât etmek ve eşyâyı kemâ-hî bilip anlamak isterse kendi nefsinin bilip anlamaya gayret eylesin. Hattâ bu bâbda²¹⁹ الهى الهى؛ خلصنا عن الاشتغال بالملاهى وارانحائق الاشياء كماهى²²⁰ hadîs-i şerîfi vârid olmuştur. Büyüklerden bir de şu hadîs-i şerîfi iktibâs ederek

buyurmuşlardır. Çünkü maksad-ı aksâ ve gâyet-i kusvâ ma'rifetullâh'dır.

Cenâb-ı Şeyh Sa'dî [kuddise sırruhu] dahi bu husûsda:

برك درختان سبزدردنظر هوشيا
هروراقى دفترىست معرفت كردكار

beyt-i tevhîd-âmizini buyurmuşlardır ki 'akl u basîret sâhibinin nazar-ı ibretinde ağaçların yeşil yaprakları, her varakı, fa'âl-i mutlak olan Allâhu azîmüştânı bilmekte büyük bir kitâb-ı ma'rifettir' demek. Istilâhât-ı sûfiyyede basîreti, kalbde bir nûrdur ki onunla hakâik-i eşyâ ve bevâtın-ı umûr idrâk olunur diye ta'rîf etmişlerdir ve yine tevhîd bâbında ekâbirden biri de

هرکياهى که برزمين رويد
وحده لاشريك له كويد²²¹

buyurmuşlardır. Arabî olarak dahi

قفى كل شئى له آية
تدل على انه الواحد²²²

buyurulmuştur. Şurasını da anlayıp bilelim ki "ilm-i billâh"tan künhüne ve külliyyetine ilm lâzım gelmez. İşte bu cihetten mukallidin îmânı sahîhtir. Fakat usûl-i dînde istidlâl lâzımdır. İstidlâlde, delîl-i ânî tarîkiyle eserden mü'essire intikâl kâfîdir. Çünkü nazar mîzândır. İmân u tâate rağbet etmek fî-nefsi'l-emr îmân u tâat emr-i müstahsen olduğu ecilden mu'teberdir. Yoksa taleb-i sevâb ve havf-ı ikâb garazıyla mukayyed değildir. Zîrâ cennet ve cehennem olmasa dahi Hak te'âlâ ibâdete müstehaktır. "İlm istidlâlî" enbiyâ aleyhimü's-selâma göre olur mu olmaz mı diyerek bir su'âl vârid olursa cevâbında ilm istidlâlî enbiyâ aleyhimü's-selâma göre

²¹⁸ Ey Dâvud! Ben gizli bir hazîne idim, bilinmeyi istedim ve beni bilsinler diye halkı yarattım.

²¹⁹ Allâh'ım eşyânın hakîkatini bana olduğu gibi göster.

²²⁰ Allâh'ım Allâh'ım! Oyunlarla ve boş eğlencelerle meşgûl olmaktan bizi kurtar. Ve eşyânın hakîkatini bize olduğu gibi göster.

²²¹ Toprakta biten her ot "O tektir ve ortağı yoktur" der.

²²² Her şey O'nun birliğine delâlet eden bir izdir.

olamaz. Meğer ki kable'n- nübüvve ola; nitekim Kıssa-i Cenâb-ı **Halîl**'de mezkûrdur ki kevâkibe nazar ettikte ufûlu hasebiyle ulûhiyyete adem-i istihkâklarını istidlâl eyledi, diyerek bir cevâb verilebilir. Eserden mü'essire intikâle “delîl-i ânî” denir. “Delîl-i limmî” bunun aksinedir.* Cenâb-ı Hak kendi sıfât-ı bî-pâyânından her âdemin vücûdunda bir mikdâr enmûzec vaz' eyledi. O da hayât, ilm, sem', basar, irâdât, kudret, kelâm ve gayrihâ; tâ ki insân eserden mü'essire ve kalîlden kesîre intikâl ve istidlâl eyleye; ان الله خلق آدم على صورته²²⁴ لان القليل يدل على الكثير²²³ denildi. 224 hadîs-i şerîfi dahi bu ma'nâyı müşîrdir. **Kaanî** merhûm dahi delîl-i ânî tarîkiyle tevhîd-i Hudâ'ya dâir yüz otuz yedi beyit söylemiş biz de o ebyât-ı tevhîd-nümâdan beş beytini teberrûken bu makâma yazıverdik şöyle ki:

تا چند مکرو دغدغه ای دیوزشتخو
تا چند کفرو سفسفه ای مست ژاژخا
بربودمن دلیل بس این چرخ کردکرد
برذات من کواء بس این دیردیرپا
کوپنده بیاید تادف کند خروش
کوپنده بیاید تا که کند صدا
سریست زیر پردو که میپوید آسمان
آبیست زیر پرّه که میگرد آسیا
بی نوبهار کل نشود بوستان فروز
بی کردکار که نشود آسمان کرا²²⁵

beyitlerini okuyarak tevhîd-i Bârîde bulunmuşlardır. **Muhammed Feridü'd-dîn-i Attâr** [kuddise sırruhu] hazretlerinin dahi *Mantuku't-Tayr-nâm* kitâb-ı müstetâbında tevhîd-i Hudâ'ya dâir buyurmuş oldukları bir çok ebyât-ı mergûbe-i tevhîd-nümâsından biri de şu:

پستی خاک و بلندی فلك
دو كواھش پس بود دريك بيك

me'âli: zemînin alçaklığıyla semânın yüksekliği birer birer Allâhu azîmüşşânın vücûduna delâlet eder. İki, şâhid-i adl olmağa kâfîdir. Hulâsa:

* Ya'nî mü'essir ile esere istidlâl olunursa “limmî” ve eser ile mü'essire istidlâl olunursa “ânî” tesmiye olunur. Meselâ gece vakti uzak bir mahalde âteş görülüp de onunla o mahalde duman bulunduğu istidlâl olunursa; “delîl-i limmî” dir; gündüzün duman görülürse onunla âteş bulunduğu istidlâl olunursa “delîl-i ânî” dir. Şu dahi bilinmelidir ki; delîl eğer âharın kelâmını nakl ü hikâyeye mütevakıf olursa delîl-i naklî ve-illâ, delîl-i aklî tesmiye olunur.

²²³ Çünkü az çoğa delâlet eder.

²²⁴ Allâh **Âdem**'i kendi sûreti üzere yarattı.

²²⁵ Ey çirkin yaratılışlı şeytan! Ne zaman dek hile ve düzenbazlık. Ey yolunu şaşırılmış sarhoş! Ne zamana dek küfür ve inkar. Feleğin dönüşü ve bu yaşlı kainat benim için yeterli bir delildir. Ritmin varlığı tefe, tefin varlığı ritme delalet eder. Gök perdesinin altında kalanlar sırdır, ama değirmenin altında biliriz ki sular halkalanarak akar. Bahar olmadan nasıl ki gül açılmazsa yaratıcı olmadan da kainat var olmaz.

ففى كل جزءٍ من هذ المصنوعات؛ دلالة كافية على ان الله هوخالقها وموجد هامن غيرشريك ولامعين ولذلك سنل بعض الاعراب عن الدليل على وجود الله؛ فقال البعر*تدلعلى البعير واثراقدام يدل على الميسر؛ فسماء ذات ابراج واراض ذات فجاج؛ افلا يدلان على اللطيف الخبير و اقرب المصنوعات اليك نفسك؛ قال الله تعالى (وفى انفسكم افلا تبصرون) ففى نظرك الى نفسك وما اشتملت عليه من سمع وبصر وذوق وشم ورضاء وقضب وكفر وایمان وشهوة وعدمها كفاية فى الاعتبار ودلالة على ان الله سبحانه وتعالى قادر على كل شئ ويبيده الاعطاء والمنع والوصل والقطع والخفض والرفع والضروالنفع ماشاء الله كان ومالم يشأ لم يكن؛ قال بعض العارفين من تفكر فى عجائب المخلوقات كان من المقربين وقال بعضهم تفكر ساعة خير من قيام ليلة فان التفكر حجج العقل وقال بعضهم التفكر مرآة تريك حسناتك وسيأتك وتدل لك على ان الله هو الصانع المختار²²⁶

Ser-mezhebimiz İmâm-ı Hümâm Ebû Hanîfe hazretleri bir gün Dehrîler ile mubâhasede bulduklarında Dehrîler²²⁷ ومايهلكنالادهر diyerek vucûdu hâlîkı ne'ûzübillâh inkâr edip demişler ki: 'Dehr'in gayrı bir hâlîk olsa idi mer'î olmak lâzım gelirdi'. İmâm-ı A'zam efendimiz vucûd-ı hâlîkı isbât etmek için her ne kadar bir çok deliller serd ü beyân eylemişse de Dehrîler aslâ mülzem olmayıp her mevcûdun vucûdu mer'î olur demişler. Cenâb-ı İmâm cevâbında her mevcûd mer'î olmak lâzım gelmez buyurmuşlar. Dehrîler tekrar Cenâb-ı İmâm'a hitâben: Yâ İmâm, bu müddeânı isbât et dediklerinde Cenâb-ı İmâm hemân bir kâse süd ihzâr edip buyurmuş ki bu südün içinde yağ mevcûd mudur değil midir onlar demişler ki mevcûddur. Cenâb-ı İmâm bunun üzerine eğer mevcûd olsa idi mer'î olmak lâzım gelirdi demekle Dehrîler cevâbdan âciz kalmışlar. Binâen aleyh Cenâb-ı İmâm vucûd-i âlem Hak ile kâimdir. İşte süd ile yağ gibi buyurmuşlar.

İmâm-ı Kuşeyrî [aleyhi rahmetü'l-Bârî] hazretleri dahi bu bâbda²²⁸ كالأرا نحة فى الورد وكالدهن فى السمسم olarak tavsîf ve tevhîd etmişlerdir. **Hâce Muhammed Bahâuddîn Nakşibend**

* "البعرة" bi'l-feth, deve ve koyun tersi, cem'i "بعر" ve "بعرت" ve "ابعار" gelir. "بذاب ال كلب" ma'nâsına da müsta'meldir. "ال بعير" deve, cem'i "اباعر" ve "ابعرة" gelip "insân" gibi ism-i cinstir; "جمل" ve "ناقاً" ya şâmildir.

²²⁶ Yaratılmışların her bir parçası onları yaratan ve yaratmada ortağı olmayan yaratıcısı için yeterli bir delildir. Bazı Araplar, Allâh'ın varlığına delil istediklerinde; deve pisliği devenin, ayak izi yürüyenin, yer ve gök ise yaratıcısının delilidir denilmiştir. Cenâb-ı Hak buyurur ki; 'kendi nefsinizde de öyle görmüyor musunuz? (Zariat-21)'. Nitekim nefsinde baktığında görürsün ki; duyduğun, gördüğün, tattığın, kokladığın, inandığın ve inkar ettiğin vb. her şeyi kapsar ve bunların hepsi kavuşturan engelleyen, kesen birleştiren, kaldıran indiren, zarar ve fayda veren elin sahibi durumundaki Cenâb-ı Hak'a delalet eder ki o dilediğinde olur ve dilemediğinde olmaz. Kimi arifler demiştir ki; 'yaratılmışların gariplikleri üzerine düşünenler mukarrettirler' ve bazıları da der ki; 'bir saat düşünmek gece kalkışlarından hayırlıdır.' Ve tefekkür aklın haccıdır' ve bazıları der ki; 'tefekkür dilediğini yaratmakta özgür olan Allâh'ın sendei iyi ve kötü görüntüleridir.

²²⁷ Bizi ancak zaman yok eder (Câsiye-24).

²²⁸ Gülde koku, susamda yağ gibidir.

[kuddise sırruhu] Hazretleri de ²²⁹ مکانی زتوخالی نه تودر هیچ مکانی buyurmuşlardır. Urefâdan biri de;

*Nâr-ı gam nûr-ı safâ hep bir çerâğın pertevi
Çeşm-i irfân ile baksan arada bîgâne yok*

buyurmuştur. Ehl-i vahdet bu eşyânın her biri bir tecellîye mazhardır. Ya'nî derîçe misâli olup mazâhirden görünmüştür ki bu nûr-ı vahdetin sıfâtı bu kadar derîçelerden zuhûr u şu'le-pâş olmaktadır. ²³⁰ خفی لشدة ظهوره buyurmuşlardır. İşte bu cihetten;

*Zuhûru perde olmuştur zuhûra
Gözü olan delîl ister mi nûra*

denildi.

Şehnâme sâhibi **Firdevsî-i Tûsî** Hazretleri dahi tevhîd-i Bârî hakkında;

*جهانرا بلندی و پستی تویی
ندانم چه بی هر چه هستی تویی*

buyurmuşlardır ki me'âli: dünyâda a'lâ ve ednânın hâlıkı sensin; bilemem nesin fakat her ne vâr ise sensin. Ya'nî İlâhî, sâhife-i hestîde isbât-ı vucûd eden eşyâ hep sendendir ve hep seninle kâimdir. Senden gayrı hiçbir şeyde vucûd-ı hakîki yoktur. Belki her şeyin vucûdu senin pertev-i nûrundur. Meşhûd u nâ-meşhûd kâffe-i mevcûdât senin âsâr-ı kudretin ve senin envâr-ı azametindir ve mecmû'a-i kâinât senin bedâyi' ü garâib-i hikmetin ve senin şa'şaa-i cemâl-i hazretinden ibârettir, demek.

Mevlânâ **Abdurrahman Câmî** [kuddise sırruhu] Hazretleri dahi;

*حدیث مشکل و سرپست معلق
که در کون مکان کس نیست جز حق*²³¹

buyurmuşlardır. Seyyidü'l- Enbiya [aleyhi efdali't-tehâyâ] Efendimiz Hazretleri dahi işte bu ma'nâya işâret buyurarak ²³² من رآنی فقد رأی الحق ve hadîs-i diğerde ²³³ لا تسبوا الدهر فان الدهر هو الله buyurmuşlardır ki ²³⁴ هو خلق الله demektir.

Cenâb-ı **Ebû Bekri's-Sıddık** [radiyallahu te'âlâ anh]:

²²⁹ Ne senden bağımsız bir mekân olur, ne de sen herhangi bir mekânda olursun.

²³⁰ Zuhûrunun şiddetinde gizlenen tesbîh ederim.

²³¹ Ne kapalı bir sır ve ne müşkil bir işdir ki bu varlıklar âleminde Allâh dışında hiçbir kimse yok.

²³² Beni gören şüphesiz Hakk'ı görmüştür.

²³³ Dünyaya sövmeyiniz. Şüphesiz ki o Allâh'ın ta kendisidir.

²³⁴ O Allâhın yarattığıdır.

235 buyurdukları gibi Hazret-i **Ömerü'l-Fârûk** [radiyallâhu te'âlâ anh] dahi: 236 رأيت ربي بقلبي buyurmuşlar ve Hazret-i **Alî** [radiyallâhu te'âlâ anh] efendimiz dahi 237 لم اعبدرباً لم اره ومارأيت شيئاً الاورأيت الله قبله وبعده "اناالحق" 238، "انالله" 239، "سبحان ما اعظم شأنى" 240، "ليس فى جبتى سوى الله" 241، "لوعرفتمونى لسجدتمونى" 242

gibi kelimât-ı gâmızât hep bu makâmın iktizâsındandır. Bu bâbda söylenilecek daha pek çok sözler varsa da كالموا الناس على قدر عقولهم hadîs-i şerîfi sırrınca nâsa anlayabilecekleri kadar söz söyleyiniz emri olduğundan artık o sözleri söylemekten vazgeçildi. Zîrâ 243 من التكلف انا وانشاء امتى براء من التكلف 243 hadîs-i şerîfi dahi buna ayrıca bir delîl-i cemîldir.

“Velâyet” ıstılâhât-ı sûfiyyede abdin Hak’la inde fenâi’n-nefs kâim olmasıdır. “Hürriyet” de ıstılâhât-ı mezkûrede ağıyardan ve kayd-ı mâsivâdan ve şehevât ü hevâdan âzâd olmağa denir. Kibâr-ı evliyâullâhtan Şeyh **Nizâmî-i Gencevî** [kuddise sırruhu] hazretleri dahi *Mahzenü'l-Esrâr-nâm* kitâbında bu makâmda bir çok ebyât-ı şerîfeler buyurmuşlardır. Biz dahi o ebyât-ı mezkûreden altı beytini şerh ederek bu bahse teberrûken ilâve ediverdik. İşte o ebyât-ı mergûbe şunlardır:

[1]

ای همه هستی ز تو پیدا شده
مور ضعیف از تو توانا شده

Me’âli: Ey ma’bûdum! Bütün mevcûdâtı sen halk buyurmuşsun za’if karınca bile senin sıfât-ı subûtiyyenden olan kudret sıfatının tecellisine mazhariyetinden dolayı güçlü, kuvvetli olmuştur. Bu beyitte, sıfât-ı subûtiyye-i fi’liyyeden Hudâ’nın “tekvîn” ve “kudret” sıfatları beyân edilmiştir ki Hudâ-yı müte’âl her şeyi yaratıcı

235 Hiçbir şey görmedim ki onda Allâh’ı görmeyeyim.

236 Rabbimi kalbimle gördüm.

237 Görmediğim rabbe ibâdet etmem. Hiçbir şey görmedim ki ondan önce ve sonra Allâh’ı görmeyeyim.

238 Ben Hakkım.

239 Ben Allâhım.

240 Şânım ne kadar yücedir.

241 Cübbemin altında Allâhtan gayrisi yoktur.

242 Beni tanısaydınız bana secde ederdim.

243 Ben ve ümmetimin temiz mensupları tekellüften âzâdedir.

olup ondan başka yaratıcı yoktur; a'lâ ve ednâ onun mahlûkudur, demek. **Örfî-i Şîrâzî** bu makâmda:

ذات تو قادرست باجا دهر محال
الابا آفریدن چون تو بکانه²⁴⁴

buyurmuşlardır. Ve bir de Şeyh-i müşârün-ileyhin şu beytinde za'îf ile tuvânâ ibâresinin cem'inde, ilm-i bedî'de beyân olunan vücûh-ı tahsîn-i kelâmın kısım-ı ma'nevîsinden san'at-ı tezâd vardır. "Tezâd" iki zıdd olan ve biri birine mukâbil gelen ma'nâları bir mahalde cem' etmeye denir o da burada za'îf ile tuvânâdan ibârettir.

[2]

زیر نشین علمت کائنات
مابنو قائم چو تو قائم بذات

Me'âli: Kâinat senin lütf ü merhametinin sancağı altında ya'nî himâyesi tahtında oturucudur. Biz senin sıfât-ı subûtiyyenden olan "hayât" sıfatının tecellîsiyle hayâtta'yız. O tecellî, bizden munkatı' olduğu anda terk-i hayât bizde mukarrerdir. Fakat sen Azîmüştân, bizzât kâimsin ki zâtında, sıfâtında ve ef'âlinde kimseye muhtâc değilsin. Kıyâm binefsihi olmak ancak sana mahsûs bir sıfattır. El-hâsıl sen bizzât kâim olduğun gibi biz de senin hayât sıfatının tecellîsine mazhariyyetle kâimiz, demektir. İşte bu beyitten sıfât-ı selbiyye ve zâtiyyenin altıncısı olan "kıyam binefsihi"yi icmâlen bildiğimiz gibi sıfât-ı subûtiyyenin birincisi olan "hayât" sıfatını da bildik "kıyam binefsihi"nin ne demek olduğunu biraz îzâh edelim; şöyle ki: Hudâyı müte'âl bizim gibi mekâna muhtâc değildir. İşte bunun için hiç bir yerde değildir. Nerede olduğunu sormak zât-ı ilâhiyyesini bir mâddeye benzetmek demektir. Halbuki Sâni'-i te'âlâ hazretleri hâlıktır. Mahlûk değildir. İttisâl ve kurbiyyeti olmaksızın her şeyle beraberdir. Her yerde hâzır ve nâzırdır. Zamân ve mikdârdan münezzehtir. Çünkü zamân bizim gibi hâdis ve fânîler içindir. İşte gelecek üçüncü beyit dahi bu makâmı îzâh eder.

[3]

هستی تو صورت پیوندنی
توبکس وکس بتومانندی

Me'âli: Ey ma'bûdum! Senin varlığın; bitişik, muttasıl, ârızî sûret değildir. Senin ba'z ve cüz'lerin yoktur. Öyle ba'z u cüz'lerden terkîb olunmuş değilsin.

²⁴⁴ İmkansızlıklar aleminde dahi sen her şeye kadirsin. Sen öyle bir biriciksin ki senden başka yaratıcı yoktur.

لان ذاتك فياضة لامتمكنة ولا متحيزة ولا متصلة ولا منفصلة مبراة عن الاحيان والالين معراة عن الوصل واليبين؛
لك الحمد والثناء؛ ومنك المنع والعطا وبك الجود والبقاء²⁴⁵

sıfatlarıyla mevsûf ancak sensin.

“Muhâlefetün lilhavâdis” ve vahdâniyyet sıfatları sıfât-ı selbiyye ve zâtıyyendendir ki, zâtında sıfâtında ve ef’âlinde kimseye benzemezsin şerîk ü nazîrin yoktur. Li-mütercimihî:

ديكر چه كويم اى
ليس كمثلك شى

Me’âli: Ey ma’bûdum! ‘Senin misl-i mefrûzunun misli bir şey olmayınca senin mislin olmayacağı hüveydâ vü âşikârdır’ demek. “Hüveydâ” zuhûr-ı aklîde “âşikâr” kelimesi de zuhûr-ı hâricîde müsta’meldir. İşte şeyh-i müşârün-ileyhin şu beytinin mısra’-ı evvelinden sıfât-ı selbiyye ve zâtıyyenin ikincisi olan “kıdem” sıfatı anlaşıldığı gibi mısra’-ı sâniyiyle de sıfât-ı mezkûreden beşincisi olan “muhâlefetün lilhavâdis” sıfatı ile dördüncüsü olan “vahdâniyyet” sıfatı anlaşılmıştır. El-hâsıl muhâlefetün lilhavâdis demek Cenâb-ı Allâh; aklın tasavvur edeceği şeylerden hiçbir şeye benzemez, hiçbir şey de ona benzetilemez. Eğer benzetilecek olsa hâlık ile mahlûk arasında fark olmamak lâzım gelir. Bu sûrette Allâhu azîmüştânın hâşâ hâlık olmaması îcâb eder. Bu ise bâtıdır.

[4]

آنچه تغیر نپذیرد تویی
وآنکه نمرده است و نمیرد تویی

Me’âli: ‘Zât u sıfâtında tagayyür kabûl etmeyen şey, ancak sen olduğun gibi fevt olmamış ve fevt olmaz zât dahi ancak sen Azîmüştânın ki sıfât-ı subûtiyyenden ebedî hayât sıfatıyla muttasıfsın’ demek. İşte bu beytten dahi Hudâ-yı Mûte’âl’in sıfât-ı subûtiyyesinden “hayât” sıfatını sarâhaten bildik ki hayât sıfat-ı ilâhiyesi “ilm” ü “kudret” sıfatlarının sihhatini isbât eder. “Îrâde” sıfatı dahi hayât sıfatının hakîkatini isbât eder.

[5]

ماهمه فانی وبقایس تراست
ملك تعالی و تقدس تراست

²⁴⁵ Çünkü senin zâtın ayrılmayan, birleşmeyen, bir yere sığmayan ve yerleşmeyen feyyâz bir zâttır. Nerede ve ne sıklıkta sorularından müberrâ, erişmek ya da mesâfeli olmak yaklaşımlarından münezzehtir. Cömertlik ve sonsuzluk, ihsân ve bolluk ondandır.

Me'âli: Fakat biz hep fânîyiz; varlığının âhiri olmamak ancak sen Azîmüştâna munhasır olduğu gibi âlî ve zevâlden masûn olan saltanat-ı ulûhiyyet ve nekâsiden münezzehe bulunmak dahi zât-ı ecell ü a'lâna mahsûs u maksûrdur. Zîrâ bu âlem cemî'-i eczâ vü sıfâtıyla muhdestir. Yoktan vucûda gelmiş ve sonradan olmuştur. Ve onu yoktan var eden ancak Allâhu azîmüştândır. Allâhu te'âlâ hazretleri cemî'-i mahlukâtın vucûdundan evvel "hâlık" ve merzûkînin vucûdundan evvel "râzık" makhûrînin vucûdundan evvel "kâhir" ve âbidînin vucûdundan mukaddem "ma'bûd" sâilînin ya'nî sorucuların vucûdundan evvel "mucîb" yerlerin ve göklerin vucûdundan mukaddem "ganî" ve memlûklerin vucûdundan evvel mâlik ve kâffe-i mahlûkâtın fenâsından sonra "bâkî"dir. Hak te'âlâ'nın varlığı kendinden olup gayriden değildir. Kendisine vucûdda bir şey sebk etmemiştir. Ve zâtı üzerine zâid sıfât-ı kadîme-i ezeliyi vardır ki o sıfât kendi zât-ı a'lâsının aynı ve gayrı olmayıp zâtıyla kâimdir. Zevâlden ve tagayyürâtta berîdir. Allâhu te'âlâ hazretlerinin sıfât-ı zâtiyye ve sıfât-ı fi'liyyesi demek zâtına mahsûs sıfatları ve fi'line mahsûs sıfatları demektir. Sıfât-ı zâtiyye ve sıfât-ı fi'liyyesi kendi ile kâimdir. Hiçbir vakit kendinden ayrılmaz ve kendisinin aynı da değildir. Zîrâ sıfat mevsûfun hiçbir vakit aynı olamaz. Gayri de değildir. Zîrâ Allâhu te'âlâ hazretlerinin sıfâtı zâtından ezeli olduğu cihetle ayrılmaz. Gayri olsa ayrılmak lâzım gelir. Meselâ kitâbet ki yazmak demektir. İşte bu bir sıfat ve hâlden ibâret olduğundan zât ve cism mahsûs olan bir kâtibin aynı değildir. Fakat kâtib yazdığı anda o sıfatla mevsûf yazmadığı hâlde o sıfattan hâlî ve diğer bir sıfatla mevsûf olmuş olur. Çünkü insânın kendisi gibi her bir sıfatı da hâdis olduğundan ba'zı kıyâm hâlinde ve ba'zı kerre uyku hâlinde ve ba'zı kerre de yemek veyâ içmek sıfât-ı sâiresinde bulunur. Lâkin Cenâb-ı Hakk'ın sıfâtı kadîm ve ezeli ve ebedî olduğu cihetle kendisinin gayri olmuş olsa âlemde birkaç kadîmin bulunması iktizâ eder. Halbuki kadîm olan zât ancak Allâhu te'âlâ hazretleridir. Ve cehl ü kizb gibi cemî' sıfât-ı noksâniyyeden ârî ve berîdir. Ve kemâl-i sıfâtlarıyla muttasıftır. Bu beyitte "ملك" kelimesinin mim'i feth ü zamm ile okunabilir. Her iki sûrette ma'nâya bir zarar gelmez. İşte bu beyitten dahi sıfât-ı selbiyye ve zâtiyyenin üçüncüsü olan "bekâ" sıfatı anlaşıldığı gibi "fânî" ile "bekâ"nın cem'inde sanat-ı tezadd bulunduğu dahi fehm olundu. Hulâsa bu beş beyt ile sıfât-ı selbiyye ve zâtiyye tamâmen bilindiği gibi sıfât-ı subûtiyyeden dahi yalnız hayât, kudret, tekvîn sıfatları da bilindi. Sıfât-ı subûtiyyeden kalan dört sıfat dahi şunlardır: İlm: Allâhu azîmüştânın bilmesi olmak; sem': işitmesi; basar: görmesi; irâdet: dilemesi; kelâm: söylemesi olmak demektir.

ذات ترا هست بقای ابد
لطف تو روزی ده هر نیک و بد

Me'âli: 'Artık hulâsa-i kelâm ebedî olan "bekâ", zât-ı ulûhiyyetine maksûrdur. Senin lütf u keremin dahi mü'mine ve muhâlifine rızık vericidir. Netîce-i merâm her şeyi yaratan ancak sen Allâhu azîmüştânsın; künh ü hakîkatinî akl idrâk edemez. Fakat sıfât-ı ilâhiyyenden zâtını ve vahdâniyyetini anlar ve tasdîk ederiz' demektir. Sıfât-ı ilâhiyye üç kısma ayrılmıştır; onlar da sıfât-ı subûtiyye, sıfât-ı fi'liyye, sıfât-ı selbiyyedir. Hayât, ilm, sem', basar, irâdet, kudret, kelâm, tekvîn Cenâb-ı Hakk'ın sıfât-ı subûtiyyesidir. Halk, inşâ, ibdâ, imâte, terzîk Cenâb-ı Hakk'ın sıfât-ı fi'liyyesidir ki bunlar hep tekvîn sıfatına ta'alluk eder. Çünkü "tekvîn" sıfatı her şeyi yoktan var eden ancak Allâhu te'âlâ'dır. Her ne isterse yaratır. Rızkımızı, ibâdetimizi, günâhımızı, iyiliğimizi, fenâliğimizi, îmânımızı ve bütün sıfatlarıyla mahlûkâtı yaratan ancak odur. Cenâb-ı Hak nakâisden berî olduğundan sıfât-ı subûtiyyesinin zıddlarından münezzehtir. Sıfatları ezelîdir. Vucûd, kıdem, bekâ, vahdâniyyet, muhâlefetün lihavâdis, kıyâm binefsihi dahi Cenâb-ı Hakk'ın sıfât-ı selbiyyesidir. İşte bu beyt ile de Cenâb-ı Hakk'ın sıfât-ı fi'liyyesinden "terzîk" sıfatını da bildik ki Cenâb-ı Hak'dan gayrı bir rezzâk ve bir hâlık yoktur.

İlme müteallik kelâm muhtasar olarak bu makâmda beyân olunacaktır. Istılâhât-ı sûfiyyede "ilme'l-yakîn" enbiyâ ve evliyânın îrâd eyledikleri ulûm u ma'ârifle Hakkı bilmek demektir. "Ayne'l-yakîn" ise müşâhede-i kalbiyye ile vahdet-i hakîkiyyeyi müşâhede kılmak ma'nâsınadır. "Hakke'l-yakîn" dahi makâm-ı cem'-i ehadiyyette Hakk'ı müşâhede etmek demektir.

Rûhü'l-Beyân sâhibi **İsmâil Hakkı** [kuddise sırruhu] Hazretleri bu bahsi "*Kitâb-ı Hitâb*" nâmında olan bir eserinde mutavvel olarak beyân buyurmuşlar. Biz dahi muhtasaren burada beyân etmek istedik. Şöyle ki: "ilm" bir i'tibâr ile üç kısım olup o da "ilme'l-yakîn", "ayne'l-yakîn", "Hakke'l-yakîn"den ibârettir. Zîrâ âhirîn ilm yakîninin merâtibinden olmakla ilmden ma'düddur. "Derece-i ihsân" îmândan olduğu gibi ma'a-hâzâ "îmân" gayba, "ihsân" müşâhedeye taalluk eder ve "ilme'l-yakîn" delîl ile hâsıl olan ilmdir ki dahl u şübhe kabûl etmeye; ve-illâ, "ilm" denilmez. Onun için ilm kelimesi yakîne muzâf oldu. Zîrâ yakîn ilm'in kalbde rüsûh ve istikrârına derler. Ulemâ-i rüsûmun vehm ettikleri gibi "nefs-i ilme" demezler. Ve "ayne'l-yakîn" ise müşâhede ve keşf ile hâsıl olan ilmdir. Ve her "ayn"da rüsûh

olmadığından bu dahi “yakîn” e muzâf oldu ve “Hakke’l-yakîn” “ayne’l-yakîn” mertebesinin sırrı ve hakîkatidir.

Meselâ bir kimse Mekke şehrinde Ka’be olduğunu bilir ve bu husûsta aslâ şübhesi olmaz. İşte ona “ilme’l-yakîn” derler. Sonra varıp Ka’be’yi müşâhede eder ve yakîni vuzûh bulur. Ona “ayne’l-yakîn” derler. Ba’dehu ayn-ı basîreti açılıp Ka’be’nin Hakk’a muzâf olarak Beytullâh olduğunun sırrını bilse ve ma’nâ-yı ehadiyyet-i zâtîyye Ka’be ile sûret bulduğunu iz’ân etse ve sâir esrâr-ı külliye ve cüz’iyyesine muttali’ olsa ona “Hakke’l-yakîn” derler. Ayniyette rüsûh lâzım geldiği gibi hakkıyyette dahi iktizâ etmeyen lafz-ı Hak dahi yakîne muzâf oldu. Zîrâ ba’zı hakîkat vardır ki mertebe-i sıfâta olmakla ıztırâb kabûl eder. Mertebe-i zât ise böyle değildir. Ve bir de “hakîkat-i Hakke’l-yakîn” dahi vardır ki Cenâb-ı Resûlullâh [sallAllâhu teâlâ aleyhi ve sellem] Efendimize mahsûstur. Onun için o mertebeye duhûle hiçbir kimse kâdir olamaz. **Ebû Yezîd-i Bistâmî** [kuddise sırruhu] o mertebeye duhûl murâd ettikte o mertebeden bir nûr şa’şa’âtı zâhir olup müşârün-ileyhi ihrâk eyledi. Şu kadar vardır ki ehl-i kemâlin mertebelerine vusûl ve duhûl mümkün olamadığı sûrette yerden gökte olan yıldızlar seyr ü temâşâ olunduğu gibi uzaktan olsun seyr olunabilir.

Dünyâda “ra’iyyet”, pâdişâhın tahta cülûsunu ve sarâyını görürler fakat o makâmın lezzeti ne idiğini ve ne olduğunu idrâk edemezler. Nitekim bal demekten ağız tatlı olmaz belki o balı yemekle olur. İşte Seyyidü’l- Enbiya [aleyhi ekmeli’t-tehâyâ] Efendimiz Hazretleri; bu makâmda

واسنلك لذة النظر الى وجهك الكريم ابدأ دائماً سرمداً دون ضراء مضرة ولافتنة مضلة²⁴⁶

buyurmuşlardır. Şu hadîs-i şerîfde bulunan “darrâ” ve “mazarrat”dan murâd ba’de’t-tecellî, husûl-i hicâb veyâ bir sıfât ile tecellîdir ki sedl setr-i hücut ü müstelzimdir. “Fitne-i mudille” den dahi murâd, her şübhedir ki ilm ü şühûda hâlel getire veyâhud naksını îcâb ede. Şu sûrette gerektir ki devâm-ı şühûd u kemâl feyz-i vucûd üzerine ola. Zîrâ âlim olan bir kimsenin sıfatı haşyettir ki o da bir şeyin netîcesine ittîlâ’dan hâsıl olur. Gayrin hâli ise havfdır ki mutlaka şârî’i ya’nî vâzî’ı şerî’at olan Hak [celle ve alâyı] va’îdinde tasdîkten gelir. Istîlâhât-ı sûfiyyede {التجلى};

عبارة عن ظهور الذات الالهية وصفاتها وفعالها²⁴⁷

²⁴⁶ Yâ Rabbî, senin güzel yüzüne fitne ve hileden kurtulmuş edebî ve kesintisiz bir bakışın lezzetini arzuluyorum.

²⁴⁷ Tecellî: Fiillerinden, sıfatlarından ve zâtının ilâhlığından ortaya çıkmış bir ibâredir.

diye ta'rîf olunmuştur. Şâfi'-i Ümmet [aleyhi efdali't-tahiyyat] Efendimiz Hazretleri bu bâbda ²⁴⁸ اذالنجلى الله لشيء خضع له كل شيء 248 buyurmuşlardır. Diğer bir hadîs-i şerîfde dahi ²⁴⁹ ان الله خلق آدم فتجلى فيه 249 vârid olmuştur.

7

وقت آن شیرین قلندر خوش که در اطوار سیر
ذکر و تسبیح ملک در حلقة زنار داشت

Müfredât

Cenâb-ı **Hâfız** altıncı beytinde **Şeyh San'ân**'ı sarâhaten zikr edip sonra yine mezkûr beytinde رهن خانه خمار ibâresiyle şeyh-i müşârün-ileyhin kıssasına telmîh buyurdıkları gibi işbu yedinci beytinin {وقت آن شیرین قلندر} ibâresinde vâki' olan {آن} ism-i işâretiyle de şeyh-i mezkûre işâret buyurmuşlardır. {شیرین قلندر} terkîbi sıfatı mevsûf üzere takdîm kabîlinden olarak vasf-ı terkîbîdir. {شیرین}: latîf ve tatlı demek; {قلندر}: de dervîş-i mücerred-i lâubâlî ma'nâsınadır. {شیرین قلندر} buyurulduğu hırkasını şarâba rehn edip kendisi mücerred ve üryân kaldığı içindir. Kalenderân-ı hakîkat ıstılâhât-ı sûfiyyede tecrîd ü tefrîd ile nûr-ı Muhammedîye vâsıl olan zevât-ı kirâma denir ki bunlar kendilerine müteallik olan ta'mîr ü tahrîbi aslâ kayırmayıp ekseriyâ sa'y u gayretleri rüsûm u âdâtın tahrîbinde ve halkın âdâb muhâlatâtı kuyûdundan halâs olmağadır ve onların sermâye-i hâlleri ferâğ-ı hâtır ve tasfiye-i kalbin gayrı değildir. Öyle zâhid ve âbidlerin merâsimleriyle resmlenmezler ve iksâr-ı nevâfil ü tâ'atte bulunmazlar ve azâim-i a'mâle riyâdan havf ettiklerinden temessük-i izhâr etmezler. Ancak edâ-yı ferâiz ve zikrullâha muvâzabet ederek gece gündüz tasfiye-i kalbe çalışırlar. İşte bu tâife-i amellerinde riyâ etmemekte "Melâmîyye"ye müşâbihtirler. "Melâmîyye" ile "Kalenderân"ın beyninde fark şudur ki Melâmîyye cemî'-i nevâfil ü fazâile temessük ederek işledikleri fezâil ü nevâfilî sıdk u ihlâs-ı kalb için nazar-ı halktan gizli tutarlar ve a'mâl-i sâliha ve temessük-i cemî'-i fazâil ü nevâfilden bir an hâlî kalmazlar. Kâide-i ihlâsa hâlel gelmemek için mazınne-i riyâ olan zuhûr-ı tâati ma'siyyet addedip onu işlemekten hazer ederler. "Kalenderân ise "hadd-i farâiz u zikrullâh" tan hârice çıkmazlar. Ve nazar-ı halkdan izhâr u ihfâ-yı a'mâl ile de mukayyed olmazlar. Fakat şimdiki zamânın Kalenderî ve Melâmîleri böyle değildir. Onlar ancak kendilerine Kalender ve Melâmî süsünü

²⁴⁸ Allâh bir şeye tecellî ederse onun başına her türlü musîbet gelir.

²⁴⁹ Allâh Âdem'i yarattı ve onda tecellî etti.

vererek ribka-i İslâmiyye ve şerî'at-i Ahmediyeyi boyunlarından atıp doğru yoldan çıkmışlardır. Ya'nî ²⁵⁰ خلع ربة الاسلام من عنقه hadîs-i şerîfi sırınca habl-i metîn-i şer'-i şerîfin halkasından boynunu çıkarıp merta'-ı dal'alet ü ibâhatte koyunlar gibi yayılmaktadırlar. Hattâ sünen-i revâtibden olan bıyıklarını bile kesmezler. Halbuki ²⁵¹ من لم يقض شاربه فليس منا hadîs-i şerîfiyle menhîdir. Ma'a-hâzâ onların yedlerinde bu hadîs-i şerîfin hilâfını isbât edebilecek kavî bir delîl ü bürhânları da yoktur.

ای درویش بازای بتوچه
هر بزرا بیای خود آویزند

پس

کفتکو سودی ندارد طالب دیدار باش

Ey dervîş tövbe vü istiğfâr et sana ne her koyunu kendi bacağından asarlar. Öyle ise kîl ü kalîn bir fâidesi yoktur. Sen hemân Cemâlullâha âşık u tâlib ol.

قادرا مپیسیچ ازدرستی عنان
که اینست آیین اسلامیان

Me'âli: Ey Dervîş **Abdülkâdir!** ²⁵² ولا تزروا زرة وزراخري mazmûn-ı münîfince sen hemân doğruluktan atf-ı inân etme zîrâ müslim ü mü'minlerin tarîki ancak doğruluktur.

{خوش است که}, {خوش که} takdîrinde olup güzeldir ki demek olarak {وقت آن شیرین قلندر} mübtedâsının haberidir. {اطوار} da uslûb u ahvâl ma'nâsına olan {طور}ın cem'idir. Bu gibi cem'lere cem'-i killet denir. {سير}: yürüme, gezme geşt ü güzâr etmek demek ise de burada ahvâl-i sülûk murâddır ki seyr ü sülûk ahvâlinde demek. Ehl-i sülûk iki tâife olup bir kısmı ²⁵³ وجه الله یریدون âyet-i kerîmesi sırınca ancak maksad-ı a'lâ olan ²⁵⁴ وجه الله ve kurb-ı ilâhî tâlibleridir. İkinci kısmı da ²⁵⁵ جنت و نعم جنتی nazm-ı celîlince müştehiyât-ı nefis olan ²⁵⁶ من یرید الآخرة tâlibdirler. Sâlike üç şey ziyâdesiyle lâzımdır. Birincisi “sülûk” ikincisi “hıdmet” üçüncüsü de “urûc” dur. Her kimde ki bu üç hâlet var ise şeyh ü muktedâ olmaya lâyıktır. Bu üç sıfatla mevsûf olmayan zât mürşid ü rehberliğe lâyık değildir. Sülûkun ma'nâsı doğru revîş ü hareketten ibârettir. Hıdmet dahi gece gündüz

²⁵⁰ İslâm kemendini boyunlarından atıp...

²⁵¹ Bıyıklarını kesmeyen bizden değildir.

²⁵² Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez. (En'âm-164, İsrâ 15, Fâtır 18, Zümer 7)

²⁵³ Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak isteyenler (Rûm-38)

²⁵⁴ Allah'ın hoşnutluğu.

²⁵⁵ ...Allah size arzuladığınız zaferi gösterdikten sonra... (Âl-i İmrân-152)

²⁵⁶ Benim cennetim ne güzel cennettir.

“zıkrullâh” etmeye sa’y u gayrettir. Urûc da terakki-i bâtından ibârettir ki bâtını an-be an kat’-ı derecât edip merâtib-i ulyâya vâsıl olmaktır. Seyr ü sülûka dâir tafsîl gelecektir. Tâlibân-ı âhiret dahi dört sınıftır; onlar da: zühhâd, fukarâ, huddâm, ibâddan ibârettir. Zühhâd, nûr-i îmân ü îkan sebebiyle âhiretin güzelliğini müşâhede ve kubh u nakm-ı dünyâyı muâyene ederek fânî dünyânın ziynet ü muzahrefâtına iltifât ü rağbetten i’râz ve hakîkaten bâkîye rağbet göstermişlerdir. Zâhidlerin sûfilere tahallüfleri o sebebdendir ki zâhid kendi hazz-ı nefesine meşgul olduğundan Hak’dan mahcûb olmuştur. Zîrâ onun âhireti ve cenneti talebi ²⁵⁷ وفيها ماتشتهيه الانفس âyet-i kerîmesi sırrınca makâm-ı hazz u nefis olduğundandır. Fakat sûfiyye ise yalnız müşâhede-i cemâl-i ezelf ve muhabbet-i zât-ı lem-yezelf sebebiyle ²⁵⁸ الله على اهل الله mertebesini bulmuştur.

“Fukarâ” dahi o kimselerdir ki bidâyet-i tasavvuf olan fakrı ihtiyâr ettiklerinden esbâb u emvâl-i dünyâdan bir şeye mâlik olmayalar ve fazl u rızvân-ı Hudâ’yı talebde cemî’-i halkı terk etmiş olalar. İşte fukarânın şu terkine sebep üç şeydir. Birisi budur ki dünyânın helâli hesâb, harâmı azâb olduğundan ya recâ-i tahfif-i hesâb yâhud ikâbdır. İkincisi, ümîd-i fazl u sevâb ve fukarâ, ağniyâdan; beş yüz yıl evvel cennete girecek diye müsâbakat-ı duhûl-i cennettir. Üçüncüsü de, iksâr-ı tâ’at ve huzûr-ı kalb için taleb-i cem’iyyet-i hâtır ve ferâgat-i enderûndan ibârettir. Fukarâ’nın Melâmiyye ve Sûfiyyeye tahallüflerine sebep tâlib-i cennet ve kendi nefslerinin hazzını talebde olmalarıdır. Melâmiyye ve Sûfiyye ise ancak taleb-i Hak; ve takarrübü taleb edicilerdir ammâ hâdim onlara derler ki ferâiz-i edâdan sonra nevâfil-i ibâdât üzerine takdîm ederek fukarâ-i sâbirîn ü sâlihînin hizmetlerini ihtiyâr ederler. Ve şer’-i şerîfde mezmûm olmayan kesb ve deryûze ve ba’zı fütûhât ile ahz u i’tâlarını i’tâ-yı Hak bilip ecr ü sevâb-ı âhiret ümîdiyle onları mâ-yehtâcu ileyhlerine sarf ederler. “İbâd” dahi o zâtlardır ki neyl-i sevâb-ı âhiret için dâimâ vezâif-i ibâdât ve nevâfile muvâzabet ederler. Bunların her birinde şevâib-i hazz-ı nefis olduğundan kemâl-i vuslat ve kurbete mâni’ olmuşlardır. Bu evsâf-ı cemîle sûfiyyede dahi vardır. Lâkin şevâib-i ilel ü agrâzdan müberrâ ve muarrâdır. Zîrâ onlar Hakk’a Hak için ibâdet ederler. Öyle ecr ü sevâb garazı için etmezler. İşte bu

²⁵⁷ Canlarının istediği ve gözlerinin hoşlandığı her şey oradadır. (Zuhruf-71)

²⁵⁸ Allâh ehline ise o ikisi de haramdır.

zevât-ı kirâmın zâhir hâlleri ahz u i'tâda, bâtınları da dâimâ zikr-i Hudâ ile meşgûldurlar ki ²⁵⁹ رجال لاثليهم تجارة ولابيع عن ذكر الله

{ذكر وتسييح}in mim'in ve lâm'ın fethalarıyla olan {ملك} izâfet-i lâmiyye olup meleğin zikr ü tesbîhini {در حلقه زنار}: zünnârın halkasında; {داشت}: tutardı, ya'nî eylerdi. Zal'ın kesriyle {ذكر}: lisân u kalb veyâhud kalem ile yâd etmek; zammıyla olursa yalnız kalb ile zikr etmeye denir. Hâ-i mühmele'nin fethi ve lâm'ın sükûnuyla olan {حلقه}nın {زنار}a izâfeti lâmiyyedir. Zâ-i mu'ceme'nin zammı ve nun'un teşdîdiyle {زنار}: nasârâ vü mecûs tâifesinin bellerine bağladıkları birçok halkalı siyâh bir iptir ki kuşaktan aşağı doğru sarkıtırlar. İşte bu ip ve ser-pûş-i nasârâ alâmât-ı küfrden bir alâmettir. Cenâb-ı **Hâfız**'ın “halka-i zünnâr” buyurduğu “zünnâr”da çok halka bulunduğu içindir. “Tesbîh” dahi halka gibidir. Bu sebepten {ذكر وتسييح} ملك در حلقه زنار داشت Ehl-i Fâris; hâ'yı ها okurlar. İşte burada dahi “halka”nın hâ'sını ها gibi okumalıdır.

Yedinci Beytin Me'âli

O latîf-i kalender olan Cenâb-ı **Şeyh San'ân**'ın vakt ü hâli güzeldir. Seyr ü sülûk ahvâlinde, meleğin zikr ü tesbîhini, zünnâr halkalarında ederdi; ya'nî sûret-i küfrde bile şerâit-i İslâmiyyeye riâyet eylerdi. Zîrâ şeyh-i müşârün-ileyh tecrîd ü tefrîd ile nûr-ı Muhammedîye vâsıl olan kalenderân-ı hakîkattendir. Çünkü onlar nazar-ı halktan laubâli ve kendilerini melâmet hırkası altında setr etmiş ve derûnu Allâh aşkıyla dolmuş ve kisve-i avâmda bulunarak hâlini kimseler bilmez.

Ey harîm-i zât-ı akdes-i muhayyirü'l-ukûl olan kayyûm* Allâh ve ey esrâr-ı tecellisine kurbân olduğum Mevlâm ²⁶⁰ فلما تجلى ربه للجبل جعله دكا همه موجودات قائم بالوست كه اكرزورغبت بموجودات نبودى پيوسته هيچ چيزى در وجود بقا نيافتى (tüm mevcûdâtın varlığı onunla kâimdir ki eğer onun rağbeti mevcûdât üzerine erişmezse hiçbir şey varlığını sürdürmez.)

²⁵⁹ Allah'ı anmaktan... alıkoyar. (Nur-37)

* Harîm-i zât-ı akdes; ve harîm-i vasl; ve harîm-i hakîkat; cümlesi; kurb-ı ma'nevî-i Hudâ” dan ibârettir; zîrâ derece-i kurb-ı Hudâ nâ-ehle mestûr ve mahfûz olduğu için “harîm” itlak edilir “kayyûm” da ebedî ve ezelf; ve kâim bi'z-zarûre olan Hudâ-yı Müteâl hazretleridir ki; (tüm mevcûdâtın varlığı onunla kâimdir ki eğer onun rağbeti mevcûdât üzerine erişmezse hiçbir şey varlığını sürdürmez.)

²⁶⁰ Rabbi, dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. (A'râf-143)

buyurmuşlardır ki me'âli: 'insânın nefsinin şeref ü izzeti, cûd u sehâ ve kerem ü atâ ile olduğu gibi kerâmeti de beş vakit namâzını kılmakladır; her kimde bu iki sıfat bulunmazsa o kimsenin ademi vucûdundan daha iyidir' demek. İşte bu sebebden mü'minler ve husûsiyle evliyâ-i kirâm [kaddesallahu esrârehüm] hazerâtı leyl ü nehâr namâz ü tekbîr ü tehlîl ü tesbîh ü tahmîd ve temcîd ile meşgûl bulunurlar. Tekbîr "Allâhuekber", tehlîl "Lâilâheillallâh", tesbîh "Subhânallâh", tahmîd "Elhamdülillâh", temcîd "Lâ havle velâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm" demektir. Temcîd'in ma'nâsı: "Lâ havle": günâhlardan kaçılmaz; "ve lâ kuvvete": ibâdete kudret-i kıyâm yoktur; "illâ billâh": ancak Allâhu te'âlânın yardımıyla vardır. Öyle Allâh ki "El-Aliyy" rütbesi cümle mahlûkâtın rütbesinden âlî; öyle Allâh ki "El-Azîm" azametini akl ihâta edemeyen Allâhu azîmüştânın yardımıyla ma'siyetten kaçıp sakınmak ve ibâdete kudret-i kıyâm vardır. Demek işte bu mezkûratı zikretmekte pek çok sevap vardır. Cenâb-ı Sa'dî [radiyallâhu anh]tan rivâyet olunur ki bir gün Fahr-i Kâinât [aleyhi ekmeli't-tahiyyat] Efendimiz Hazretleri ashâbına hitâben bâkiyât-ı sâlihâtı* çok zikr ediniz buyurdular. Ashâb hazerâtı, Yâ Resûlallâh o bâkiyât-ı sâlihât nedir? Diye su'âl ettiklerinde cevâbında:

التكبير و التهليل والتسبيح والحمد لله ولا حول ولا قوة الا بالله العظيم

buyurdular. *Meâlimü't-Tenzil*'de sûre-i kehfde şöyle beyân olunur ki: bir gün Seyyidü'l-Mevcudât [aleyhi efdalü's-salavât] Efendimiz Hazretleri bir kavme uğrayıp o kavme hitâb ederek 'elinize kalkanınızı alınız' buyurdular. O kavim, Yâ Resûlallâh, düşman mı geldi? Dediler. Hazret cevâbında: 'yok, âteş-i cehenneme karşı bir kalkan tedârik ediniz' buyurdular. Kavm tekrâr, cehennem âteşine mukâbil olabilecek bizim kalkanımız nedir diye bir su'âl dahi ettiler. Sultânü'l-Enbiyâ [aleyhi efdalü't-tehâyâ] Efendimiz Hazretleri yine cevâbında

سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله اكبر ولا حول ولا قوة الا بالله العظيم

buyurdular. *Buhârî Şerîf*in yedinci cüz'ünün iki yüz dokuzuncu sahîfesinde dahi

افضل الكلام اربع²⁶⁶

سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله اكبر

buyrulduğu gibi aynı sahîfede;

كلمتان خفيفتان على اللسان ثقيلتان في الميزان جيبتان الى الرحمن، سبحان الله وبحمده سبحان الله العظيم²⁶⁷

* Bâkiyât-ı sâlihât, ta'bîr-i Kur'ânî olup indellâh ecri bâkî olan a'mâl-i sâlihaya denir.

²⁶⁶ Sözlerin en fazîletlileri dört tânedir.

²⁶⁷ Sözlerden öyle iki söz vardır ki dilde hafif ama Allâh indindeki terazide ağırdır. Bunlar; Subhanallâh, ve bi-Hamdihi Subhanallâhu'l-Azîm'dir.

diyerek beyân buyrulmuştur. Cenâb-ı Hak bizleri dahi bu gibi zikr ü tesbîh ile vaktini geçiren kullarından eylesin. [âmin bi-hürmeti Yâ-Sîn sallAllâhü te'âlâ aleyhi ve alâ-âlihi ve ashâbihi ecma'în]

يارب اندر دهن روح لامين آمين باد²⁶⁸

8

چشم حافظ زيربام قصر آن حورى سرشت
شيوة جنات تجرى تحتها الانهار داشت

Müfredât

Mübtedâ olan {چشم}in {حافظ}a izâfeti lâmiyye olup ‘**Hâfız**’ın gözü’ demek. Taht ma’nâsına cihât-ı sitteden olan {زير}in dam ma’nâsına olan {بام}a {بام}ın da köşk ma’nâsına olan {قصر}a {قصر}ın da hûrî yaratılışı ma’nâsına vasf-ı terkîbi olan {آن حورى سرشت}e izâfetleri lâmiyye olup {چشم} mübtedâsının haberi olarak ‘**Hâfız**’ın gözü, o hûrî yaratılışı cânânın köşkü damının altındadır’ demek. Bir de bâm ıstılâhât-ı sûfiyyede âlemiyânın idrâkinden pûşide olan mahall-i tecellî ma’nâsınadır. İşte burada mahall-i tecellî-i ilâhî olan kalb murâddır.

Sin’in kesriyle {سرشت}in hilkat ü tabî’at ma’nâsına geldiği *Tuhfe-i Vehbî*’de oldu.

Tabîat meniş dahi nihât ü sirişt

diyerek zikr olunmuştur. Mısrâ’-ı sâni mısrâ’-ı evvelde bulunan {قصر}ın sıfatıdır. Cilve ma’nâsına olan {شيوة}nin bağçeler ma’nâsına cennet in cem’i olan {جنات}a izâfeti lâmiyye, yâhut beyâniyye olup ‘cennâtın şîve vü cilvesini’ demek. Öyle cennât ki {تجرى}: akar; nerede {تحتها}: cennetlerin altında; ne akar {الانهار}: ırmaklar. {تجرى} fi’l-i muzâri’-i müfred-i müennes-i gâibe; {تحتها} da {تجرى} kelimesinin mef’ûlun fihi ya’nî zarfı, {الانهار} da lafzan merfû’ fâilidir. {تجرى} maa-fâile cümlesi cümle-i fi’liyye mahallen mecrûr {جنات}ın sıfatıdır. Mısrâ’-ı sâni, âyet-i kerîmeden muktebestir. Fakat burada zarûret-i vezn için {جنات}ın tenvîni ıskât edilmiştir. “Şîve” ıstılâhât-ı sûfiyyede cezbe-i ilâhî ye denir. Kur’ân-ı Kerîmde cemî’-i mevâzi’da {من تحتها} olup ancak sûre-i tevbenin âhırinde,

²⁶⁹وَأَعِدْ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ
Kur’ânın ittifâkıyla {من}sız olarak {تحتها}dır. Yalnız şüyûh-ı kırâatten **İbn-i Kesîr**

²⁶⁸ Allâhım, Cibrîl aleyhisselâmın dilinde âmîn sözü olsun.

Hazretleri bu sûrede dahi {من} ile okur. Şüyûh-ı kırâat yedi olup her bir şeyhin iki râvîsi olduğundan on dört rivâyet olmuş olur. Sâhib-i *Nisâb-ı Sıbyân* o şüyûhu bu dört beyitle tafsîl buyurmuşlardır şöyle ki:

استاد قرائت بشمر پنج ودوپیر
بو عمرو علا نافع ابن کثیر
پس حمزه وابن عامرو عاصمرا
ازجنس کسائی شمر و هفت بکیر

یعنی کسائی نیز از جمله فر است

ازمکه تختست ابن کثیرست امام
نافع زمینه ابن عامر از شام
در بصره ابو عمر و علا دارد نام
عاصم چوکسائی حمزه از کوفه ثماء²⁷⁰

Ey ihvân-ı dîn! Sizlere ihtâr ederim ki “vusûli ilAllâh” ancak aşk ile olur. Kırâ’at-i seb’ayı on dört rivâyetle ezber olarak tilâvetle olamaz. Ve illâ, bu üslûb üzere Kur’ân-ı Şerîfi kırâ’at edenler evliyâullâhtan olmaları lâzım gelirdi. İşte bu me’âli Cenâb-ı **Hâfız-ı Şîrâzî**;

عشقت رسد بفریاد کر خود بسان حافظ
قرآن زبیر بخوانی در چارده روایت

beyt-i münîfiyle beyân buyurmuşlardır ki ‘ancak aşk-ı ilâhî ve resûl senin feryâdına erişir, her ne kadar bizzât hâfız gibi Kur’ân-ı Kerîmi on dört rivâyet üzere ezber olarak tilâvet edersen de’ demek olur. {بفریاد}, {بفریادت} takdîrindedir. {بسان حافظ} ibâresinde, tevriye ve îhâm vardır. “îhâm” edebiyâta iki ma’nâsı olan bir kelimeyi îrâd ile ma’nâ-yı ba’îdini irâde etmekten ibâret bir san’at-ı bedî’iyyedir. Buna “tevriye” de denilir; cem’î îhâmât gelir.

Sekizinci Beytin Me’âli

Hâfız’ın gözü, o hûrî-sirişt cânânın köşkü damının altında ırmaklar akan cennetler şîvesine mâlik oldu. Cenâb-ı **Hâfız**, o cânânın kasrını cennete ve kendi gözünün yaşlarını da derûn-ı cennette cereyân eden ırmaklara teşbîh eyledi. Beyt-i mezkûrun ma’nâ-yı hakîkisi şöyle demektir ki **Hâfız**’ın nazarı [erhamürrahimî ve

²⁶⁹ Allah onlara, içinde ebedi kalacakları, zemininden ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. (Tevbe-100)

²⁷⁰ Kıraat üstadları yedi piri sayarlar. **Ebû Amr, Alâ Nâfi, İbn-i Kesir, Hamza, İbn-i Âmir, Âsım, ve Kesâî**. Yani Kesâî de bu yedi imama dahildir. İbn-i Kesir Mekke’de, Nâfi Medine’de, İbn-i Âmir Şam’da, Ebû Amr Basra’da, Âsım Kesâî ve Hamza da Kûfe’de hükümrandır.

latîf bi ibâdihî] olan Cenâb-ı Allâh'ın ²⁷¹ وفى رواية عرش الله سırınca hâne-i tecellîsi, arşullâh âsâ olan kalbin tahtına ve kelâm-ı esrâr-ı ihlâsınadır. Zîrâ “kalb” hakkında ²⁷² من اخلص الله اربعين صباحاً ظهرت ينابيع الحكمة من قلبه على لسانه hadîs-i şerîfi vârid olmuştur. Ya'nî zuhûr-ı hikmet cezâ-i ihlâs'dır. Belki ihlâs ve zuhûrun her biri, fi'l-i hakîka, ayn-ı minnet ve mahz-ı fazl-ı ilâhî bâbındadır. Bu sûrette ihlâs-ı mezkûr, taleb-i zuhûr için olursa hâlis olmaz. Binâen alâ hâzâ, sâha-i kalbi ondan dahi tathîr ü tahlîs lâzımdır. İşte bu hakîr Dervîş **Abdülkâdir**, kendisini ve gayrıyı hâb-ı gafletten îkâz ve ihlâs-ı a'mâle sa'y u teşvîk için;

هر که بجان خدمت یزدان کند
خدمت وی رحمت رحمان کند²⁷³

dedi. Evliyâullâhın ravza-i kalbi bir hadîka-i rahmândır ki onda âb-ı hayât ve ulûm u ma'ârif ve şarâb-ı aşk-ı ilâhî ve esrâr-ı ehadiyyet ve enhâr-ı cennet cârî olur. Cenâb-ı Hak böyle bir kalbi bizlere de nasîb; buyursun [âmîn bihürmeti Yâ-Sîn, sallAllâhü te'âlâ aleyhi ve alâ-âlihi ve sahbihi ecma'in]. Artık murg-ı rûh bu kafes-i tende iken gözümüzü açalım; zikrullâh ile tasfiye-i kalbe çalışalım; zîrâ Cenâb-ı Hak ²⁷⁴ buyurmuşlardır. Ma'a-hâzâ

انما الدنيا كبيت العنكبوت؛
وكلن فان وربنا لا يموت؛

باقى ذوالجلال حق رادان؛
ذکرکن کل من علیها فان²⁷⁵

mazmûnunca dünyâ fânî ve ömürlerimiz ise çok azdır. Nitekim Cenâb-ı Fahr-i Kâinât [aleyhi ekmeli't-tahiyyât] efendimiz; ²⁷⁶ اكثر اعمار امتى بين الستين والسبعين hadîs-i buyurmuşlardır. El-hâsıl dünyâda her şeyi tahvîl* ve tağyîri kabûl etmektedir. Öyle ise o nâzenîn, kıymetli ömrümüzü bu fânî dünyâda ²⁷⁷ فجملها ساعة hadîs-i şerîfinin emri muktezâsınca ibâdet ü tâ'atte bulunduralım. Zîrâ,

Sâ'at-i vâhidedir ömr-i cihân
Sâ'ati tâ'ate sarf eyle hemân

buyurulmuştur.

²⁷¹ “Mü'minin kalbi Allâh'ın evidir”; bir rivâyette de “Allâh'ın arşıdır”.

²⁷² Kim ki Allâh'ın ihlâsıyla kırk geceyi ihyâ ederse sabahında kalbinden diline hikmet pınarları akar.

²⁷³ Her kim ki can u gönülden Allâh'ın hizmetini görürse o hizmet rahmet-i rahmânî bâis olur.

²⁷⁴ O gün ki ne mal fayda verir ne oğullar. Allah'a arınmış bir kalp ile gelen başka. (Şu'arâ 88-89)

²⁷⁵ Dünya dedikleri muhakkak örümcek evi gibidir. Hepimiz fânîyiz, bir tek rabbimiz ölümsüzdür. Celâl sâhibi ve ebedî olan Allâh bilir (herşeyi). Onu zikret. Zîrâ (Yer üzerinde bulunan her canlı yok olacaktır.) (Rahmân-26).

²⁷⁶ Ümmetimin ömürleri çoğunluk 60 ila 70 arasında olacaktır.

* Tahvîl zât için tağyîr sıfat için kullanılır) (Tahvîl zât için tağyîr sıfat için kullanılır) diyerek beyinleri tefrîk edilmiştir.

²⁷⁷ Dünyâ bir saatliktir ve o da tâatten ibârettir.

Li-müellifihî:

طمع مداردین فانوس خیال
که دوامالحال من المحال

me'âli: Ey Dervîş **Abdülkâdir!** Bu fânus-ı hayâl gibi olan dünyâda tama'ı terk et. Zîrâ gerek iyi, gerek kötü hâlin devâm ü sebâtı muhâl kabîlindedir. Tama'ın kötülüğü şöyle dursun طمع سه حرفست هر سه میان تهی lafz-ı tama' üç harftir. Üçünün de ortası boştur. Çünkü tama' lafzı hatt-ı sülûs ile yazılacağı vakit ta ve mim ve ayn'ın ortaları boş olarak yazılır. İşte şu hâlde lafz-ı tama' lisân-ı hâl ile benimle uğraşan netîcesinde, benim gibi içi boş dünyâ ve âhirette nâ-hoş ve zarar-dîde olarak sıfrü'l-yed olduğu hâlde kalır diye şu hakîkati sana ve senin emsâline i'lâm etmektedir.

پس دیگر پس؛ خویشتن را از زیر یوغ طمع خام؛ برهانی؛ چه روزی باشد که خدانکرده یوغی آرد برسرت*
me'âli: Öyle ise ey dervîş artık elverir, kendini tama'-ı hâmın boyunduruğu altından kurtarasin. Zîrâ bir gün olur ki, Allâh etmesin, o tama' başına bir belâ getirir. Fakat bununla beraber yine terk-i tama' etmiyorsan bu sebebden korkarım ki bir mu'teriz tarafından;

و غیرتقی یأمر الناس بالنقی
طیبیب یداوی الناس وهو مریض²⁷⁸

beytiyle muhâtab olunmayasın. Bâ-husûs bu bâbda²⁷⁹ لم تقولون مالا تفعلون²⁷⁹ âyet-i celîlesi dahi vardır. Li-müellifihî:

ای جاه طمع خام افتاده
بیای خود به بلامیروی توبیچاره

me'âli: Ey tama'-ı hâm kuyusuna düşmüş olan zavallı **Abdülkâdir!** Sen bîçâre, gâfil olarak kendi ayağınla belâya gidiyorsun haberin yok; artık yetişir tama'ın esîri olma. Ekâbirden biri de bu makâmda:

طمع از هر که کردی اسیر او کشتی
میجویی بر هر که کردی امیر او کشتی

buyurmuşlardır ki me'âli: hırs u tama' sâikasıyla her kime garaz-ı ihtiyâc edersen onun esîri ve her kime iyilik edersen onun efendisi olursun demektir. Şu hâlde bu fânî dünyâda iken aklını başına topla. Li-müellifihî:

چون روز بروز میشود یوم بتر
ظهر الفساد فی البر؛ مارا برهان بستر

* Evvelki یوغ boyunduruk; ikinci یوغ belâ ma'nâsındır, طمع خام da mümkünü'l-husûl olmayan şeyi temennî ve tevakkü' etmeye denir.

²⁷⁸ Takvânın yanı sıra insanlara tertemiz olmaları emredilmiştir. Şu hâlde bak! Halkı tedâvî eden doktorun da kendisi hastadır.

²⁷⁹ Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz? (Saff-2)

Li-müellifîhi:

Çünkü oluyor günden güne yevm beter
280 *ظهر الفساد في البريرة bize bürhân yeter*

Zîrâ, insân dünyâda ne kadar yaşarsa encâmı fenâdır. Bâkî ancak Hudâ'dır. Bu konağa her gün gelip giden çoktur; fakat dönüp gelen hiç yoktur. Şu vefâsız dünyâ kimseye kalmaz. Öyle ise dünyâ varlığı kimseye mal olamaz olduğunu bilerek ona göre hareket etmeliyiz. Zîrâ, sûfiyye indinde vucûd iki kısım olup bir kısmı vucûd-ı hakîki diğerk bir kısmı da vucûd-ı hayâlî ve zillî. Hudâ-yı Mûteâl'in vucûdu hakîkidir; âlemin vucûdu ise hayâlîdir. Onun için **Abdurrahman Câmî** [kuddise sırruhu] Hazretleri bu makâmda:

كل مافی الكون وهم اوخیال
281 او عكوس فی مرایا او ظلال

buyurmuşlardır ki Hudâ-yı mûteâlin vucûdu *نما هست؛ نیست* dır ve âlemin vucûdu *ولکین هست نما* dır; zîrâ *بیکیار* hayâl ü nümâyişten ibârettir. Ya'nî âyinede görünen akis gibidir ki aslâ vucûdu yoktur; hemân şu görünüşten ibârettir. Vucûd-ı hakîki ancak Hudâ-yı mûteâlin vucûdudur. Vucûd-ı hakîkinin hâssası bu âlemi mevcûd gösterir; yoksa hakîki olarak bu âlemin vucûdu yoktur; bu görünen vucûd vucûd-ı hayâlî ve zillî ve fânîdir. Fakat aşk-ı Allâh ve muhabbet-i Resûlullâh ile memlû bir kalb bâkîdir. İşte böyle bir kalbe mâlik ü mazhar olmak için etvâr u akvâlî şerîata mutâbık bir şeyhin elini tutarak gece gündüz zikrullâhta bulunmalıdır; zîrâ insân şeyhsiz şeyh olamaz; onun için **İbrâhîm Hakî** [kuddise sırruhu] Hazretleri istifhâm-ı inkârî ve teşbîh tarîkiyle şu beyti ne kadar güzel buyurmuşlardır.

علم باطن همچو روغن * علم ظاهر همچو شیر
کی بود بی شیر روغن کی بود بی پیر پیر

Me'âli: 'İlm-i bâtın yağ gibi, ilm-i zâhir dahi sût gibidir. Sût olmaksızın yağ nasıl olamadığı gibi ilm-i zâhir dahi olmaksızın ilm-i bâtın nasıl olur. İnsân şeyhsiz nasıl şeyh olabilir' demek. Zîrâ insân nefis-i emmâre ve sû-yı akrân ü şeytândan nasıl tahlîs-i girîbân edebilir.

نفس یکسومیکشد شیطان ظالم یکطرف
282 این میان هر دو کافر من عجایب مضطرم

²⁸⁰ Yeryüzünde fesâd ortaya çıktı. (Rûm -41)

²⁸¹ Kâinattaki her varlık vehm veya hayâl ya da ayna üzerine düşmüş akisler ya da gölgeler gibidir.

* "râ'nın fethi ve vâv'ın sükûnuyla "kevdin" vezninde "revgan" mutlakâ yağa denir. İzâfetle tahassus eder "revgan-i bâdâm" ve "revgan-i zeyt" gibi "bürhân" hüccet-i kât'aya denir.

²⁸² Nefis bir tarafa zâlim şeytân bir tarafa çekiyor. Bense bu iki kâfir arasında perîşân bir haldeyim.

me'âlince; artık insân, evsâfi sebk eden şeyh gibi bir şeyh-i şerîat-perver bularak ona intisâb etmelidir. Nitekim ²⁸³ هر چندسکندر زمانی بی پیر مروتودر خرابات؛ ای بسا ابلیس آدم روی هست پس بهر دستی نشاید داد هست

me'âli: Ey sâlik-i râh-ı âhîret olan zât! Sana ihtâr ve vasiyyet ederim ki âdem yüzlü, şeyh kıyâfetinde, çok şeytânlar, reh-zenler vardır. Öyle ise her bir ele el vermek lâyük değildir, ya'nî hevâ-yı nefsinin mağlûbu bulunan, iblîs-sıfat, mütekebbir kimseler şeyh ü mürşid ittihâz olunamazlar. Zîrâ, şeyhlik öyle yalnız arkasında kolları geniş cübbe ve bîniş, başında tâc u destâr, elinde asâ ve tesbîh, gözünde sürme, yüzünde gayr-ı mesnûn bıyık ve sakal ile değildir. Belki erlik, merdlik, şeyhlik, ²⁸⁴ كل الطرق مسدودة الا من اقتفى اثر رسول الله سırınca sünen-i seniyye ile âmil olarak yetmiş şeytândan daha kötü olan düşmen-ı nefse gâlib olmaktadır:

ای بسا ابلیس آدم روی هست
پس بهر دستی نشاید داد هست

سرز هوا تافتن از سرور بیست
ترك هوا قوت پیغمبر بیست²⁸⁵

buyurulmuştur. Çünkü hevâ vü heves, çirk-âb-ı mâsivâ ile âlûde-dâmen olanların sözleri de kendileri gibi murdâr olur. Artık bu sıfatları hâiz olan “tashîfli” şeyhlerin irşadı gurâb gibi ancak tarîk-i cehennem olur. Nitekim ²⁸⁶ denilmiştir. Bâ-husûs tecrîd ü tefrîd ile nûr-ı Muhammedî'ye vâsıl olan kalenderân-ı hakîkat indlerinde, bu gibi şeyh ü zâhidlerin libâs-ı takvâ i'tikâdıyla kendileri zevk-i rûhânîden hâlî buldukları gibi nûr-ı ma'rifetullâh îrâs etmeyen atlas gibi latîf a'mâl-i zâhireleri dahi yarım pâre mikdârı bile kadr ü i'tibârı yoktur. Zîrâ cansız cesedir ve kalbi de nûr-ı ma'rifetullâhtan ârif bir hâne-i haseddir. İşte Hazret-i **Mevlevî** bu sıfatlarla mevsûf olan meşâyih ü zâhidler haklarında dahi;

ظاہرش چون کورکافر پر حلل
باطنش قہر خدای لم یزل

buyurmuşlardır ki me'âli: 'zâhir hâli nasârâ mezârına benzer. Pür zînet ü zîver, ammâ bâtını vâcib-i te'âlânın zulmet-i hâne-i kahr u gazâbıdır' demek.

²⁸³ Zamânın İskender'i olsan dahi harâbâta pîrsiz gitme.

²⁸⁴ Allâh resûlunun izine tâbi olmayanlar için bütün yollar kapalıdır.

²⁸⁵ Başın hevâ ve hevesten ayrılması ancak o ulu önder sâyesindedir. Zîrâ, hevâyı terk etmek peygamber kuvvetidir.

²⁸⁶ Bir kavmin kılavuzu karga olursa varacağı yer ancak cehennemdir.

Evliyâullâhtan **Dervîş Yûnus** [kuddise sırruhu] Hazretleri dahi böyle tâc u destâr ile iftihâr ederek refât eden sûrette şeyh-i necdî, sûrette iblîs-vâr olan eşhâs-ı rezîle haklarında:

*Dervîşlik baştadır tâcda değildir
Kızdırmak oddadır sacda değildir
Ararsan Mevlâyı kalbinde ara
Kudüs 'de Ka 'be 'de Hac 'da değildir*

buyurmuşlar. Çünkü mahbûb-ı Hudâ olmak öyle tâc ü destâr ile değildir. Belki tahsîl-i ma'rifetullâh ve istiğrâk-ı envâr-ı Muhammediyye ile ve bunlardan mâ-adâ Cenâb-ı Allâh'ın hıdmetinde bulunarak âyine-i kalbde hezâr esrârullAllâhı müşâhede zînetiyle arûs-ı kalb müzeyyen ü mücellâ olmaktadır. İşte bu nükteye binâen ²⁸⁷ *ان الله لا ينظر الى صوركم بل ينظر الى قلوبكم* Ba'zı kütüb-i ahâdiste bu hadîs-i vâki' *ان الله لا ينظر الى صوركم ولا الى اعمالكم ولكن ينظر القلوبكم ونياتكم* ²⁸⁸ *ان الله لا ينظر الى صوركم ولا الى اعمالكم ولكن ينظر القلوبكم ونياتكم* 288 şerîfin ibâre-i şerîfesi olmuştur. Öyle ise beyhûde dervîşlik, şeyhlik, arslanlık da'vâsında bulunmamalıdır. Hazret-i **Mevlevî** [kuddise sırruhu] Efendimiz yine bu makâmda:

*ماهمه شیران ولی شیر علم
حمله مان ازبان باشد دمبدم*
حمله مان پیدا وناپیداستی
جان فدای آنکه ناپیداستی*

buyurmuşlardır ki me'âli: Biz hepimiz nefsimize gâlip şîr-i Hudâyız diye iddiâ ederiz. Fakat biz bayrak arslanıyız. Hiçbir işe yaramayız. Zîrâ bizim hamle ve hücûmumuz rûzgârdan ya'nî sâika-i hevâ-i nefsâniyyemizden olur. Bizim hamlemiz de kendi nefsimiz gibi fânîdir; ol bâkî-i zülcelâle cân fedâ ve kurbân olsun ki künh ü hakîkati ma'lûm değildir. Ey dervîş artık sana ne söyleyeyim ve ne nasîhat edeyim ki onunla hâb-ı gafletten uyanasın zâhirde her ne kadar vucûdun küçük ise de bâtında büyüktür. Zîrâ

*بقیمت تو به از هر دو جهان
چه کویم قدر خود را خود ندانی*

ya'nî: Senin kıymetin iki cihânın kıymetinden daha iyidir. Fakat ne söyleyeyim ki sen kendi kadr ü i'tibâr ü haysiyyetini kendin bilemiyorsun artık aklını başına toplama zîrâ:

²⁸⁷ Allâh sizin görünüşünüze değil kalplerinize bakar.

²⁸⁸ Allâh sizin görünüşünüze ve işlerinize değil, değil kalplerinize ve niyetlerinize bakar.

* Burada bulunan "hamle" kelimeleri; zarûret-i vezn için izâfetten maktû' olarak okunur. "پیداستی" ile "ناپیداستی" de bulunan "yâ'lar" zâiddir. "ست" da edât-ı haberdır bayrak ma'nâsına olan "alem" den murâd; İrânîlerin eyyâm-ı resmîyelerinde çektikleri arslan sûretli bir bayraktır ki onun hareketi dâimâ rûzgardan olur sâir bayrakların da hareketi böyledir. Fakat onlarda arslan sûreti olmadığından bu beytte "شیر علم" diye tahsîs buyurulmuştur.

صبح سپیده دم زد آماده فناباش
یعنی سوادملکت بردست آب نیمی

mısrâ'-ı sâni ta'lîl ü tefsîr makâmında olarak me'âli şöyle demektir ki saçın, sakalın ağardı; mevtine hâzır ol; zîrâ senin vücûdun mülkünün şehrini yarım su, galebe vü isti'lâ etmiştir. Ya'nî vücûdunda bulunan kanların yarısı su olmuştur. İşte bu galebe vü isti'lâ bugün yâhut yarın mevtin gelmesine bir alâmet olduğundan sen hemân ibâdet ü tâ'atle meşgûl bulun nitekim²⁸⁹ الموت یأتی بغتةً والقبر صندوق العمل*²⁸⁹
Burada muhatab ü mücîb ancak tecrîd tarîkiyle Dervîş **Abdülkâdir**'dir gayri değil.
Ey dervîş!

بین پیش ازین جوان بودی؛ آن جوانی را بدبکار* بردی؛ دیگر ا کنون پیرشدی با همه این هنوز بعبادت مول
نداری

Ey dervîş! Bak, düşün bundan mukaddem genç idin, o gençliği sû-i isti'mâl eyledin, artık şimdî ihtiyâr oldun, bununla berâber daha ibâdete meyl ü muhabbetin yoktur. Kulağından penbe-i gafleti izâle et de sana edilecek şu nasîhatleri hıfz et ve dinle de onlarla amel et zîrâ Cenâb-ı Allâh üzn-i vâiye ashâbından râzı olur. Öyle ise

کوش خر بفروش و دیگر کوش خر
کین سخن را در نیاید کوش خر²⁹⁰

*تاجونی مستی تاپیری سستی؛ پس خدارا کی پرستی؛ اکنون هم خزان پیری رسید؛ وارکان تناسب اجزای
بدن و صورت؛ بلزلهٔ رعشهٔ پیری منهدم کردید! دیگر چشمت بمال؛ هوشت بسر آر؛ هوای نفست را بگذار؛
بخدای متعال بندگی کن، تابخشایش الهی را مظهر بشوی*گفت، راست فرمودید، دیگر مپرس بسیار خطا
و غفلت کردم، تاسراز بالین غفلت برداشتم؛ کاروان عمر گذشت

dervîş cevâbında doğru buyurdunuz. Artık sorma; çok hatâ vü gaflet eyledim, ben gaflet yasdığından başımı kaldırıncaya kadar ömür kâfilesi savuştu, geçti. {یعنی هنوز کل مراندنچیده بهار عمر گذشت} ya'nî daha arzû ve murâd güllerini toplamadan ömrün bahârı geçiverdi. Netîce-i kelâm gençliğim elimden çabuk gitti, dedi. Artık insân gençliğim elimden beyhûde yere geçti, gitti diyerek me'yûs olmamalıdır zîrâ insân gençliğim elimden beyhûde yere geçti, gitti diyerek me'yûs olmamalıdır zîrâ denilmiştir ki me'âli: 'Hudâ-yı müteâlin afvı bizim günâhımızdan ziyâdedir' demek.

²⁸⁹ Ölüm ansızın gelir ve kabîr amel sandığıdır.

* "بردی بدبکار" sû-yi isti'mâl eyledin; demek.

²⁹⁰ Eşek kulağını sat da bir başka kulak satın al. Zira bu sözü eşek kulağı anlamaz.

* {تاجوانی}: delikanlı; olduğun müddetçe; mestî, hevâ vü hevesin ser-hôşusun {چشمت بمل}; artik gözünü iyi aç; {تابخشایش الهی را}: ta ki merhamet ü ihsân-ı ilâhîye {مظهر بشوی}: nâil olasin.

Mesnevî*-i Dervîş Kâdirî

هر چند بد و کناهاکارم
ولیک از لطف حق امید وارم
عصیان من ارزحد بیرونست
احسان خدا از آن فزونست²⁹¹

لا تفتنوا من رحمة الله²⁹³ ile ومن يغفر الذنوب الا الله ولم يصروا على ما فعلوا و هم يعلمون²⁹² Bâ-husûs âyet-i celîle-i müjde-resânları vardır.

بدین مژده کرجان فشانم رواست
که این مژده آسایش جان ماست²⁹⁴

Artık hemân gece gündüz mağfiret-i Hudâ'yı taleb ü münâcâtta bulunmalıyız. Zîrâ

Gerçi²⁹⁵ تأمن لا den oldum nâ-ümîd
Nükte-i²⁹⁶ لا تأیسوا verir ümîd

denilmiştir.

اینک پنج بیت نیز از مناجات دریش عبدالقادر بن درویش مهمد بن احمدست که مثنوی درویش قادری نامیده شده²⁹⁷

الهی؛ رویم سیاه و ریشم سفید
نظر رحمت کن پر این عبید
خداوندا؛ بحق رسول رحیم
مرا آزاد کن؛ از نار جحیم
دیگر چه گویم یارحیم ویا غفور
تومرا کن از عباد شکور
تانکو کاری کنم لیل ونهار
سودمندباشم از عمر خود چون نوبهار

* Mesnevîyi ibyat methwî diyerek ta'rîf etmişlerdir ki mesnevî vezinleri mütevâfık, kâfiyeleri mütehâlif olan beyitlerdir ki o beyitlerden her biri iki kâfiye sâhibi ola demektir. Meselâ Cenâb-ı **Mevlevî**'nin

بشنوازی چون حکایه میکند
وز جدا بیها شکایه میکند
کز نیستان تامرا بیریده اند
از نفیرم مردوزن نالیده اند

Mesnevî-i Şerîfinin beytleri gibi. {نامیده شده}: tesmiye olunmuştur; demek.

²⁹¹ Her ne kadar kötü ve günâhkârsam da Allâh'ın lutfundan her dâim ümitliyim. Gerçi isyânın haddi aşar ama Allâh'ın ihsânı ondan çoktur.

²⁹² ...ki Allah'tan başka günahları kim bağışlar ve bile bile işledikleri (günah) üzerinde ısrar etmeyenlerdir. (Âl-i İmrân-135)

²⁹³ Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. (Zümer-53)

²⁹⁴ Bu müjdeye cân versem revâdır. Çünkü, cânımızın âsâyîşi de bu müjdenin ta kendisidir.

²⁹⁵ Güvenmeyiniz.

²⁹⁶ Ümitsizliğe düşmeyiniz.

²⁹⁷ Bu beş beyit de **Ahmed** oğlu Dervîş **Muhammed** oğlu Dervîş **Abdülkâdir**'in münâcâtındandır ki âit olduğu esere *Mesnevî-i Dervîş-i Kâdirî* adı konulmuştur.

يا كريم ذوالجلال والكمال
تومرا يوم الجزا بنما جمال

Me'âl-i Münâcât

1. İlâhî! Yüzüm kara, sakal ak, nazar-ı rahmetinle bu kullarına bak. Zîrâ bu kulların mahall-i merhamet olmuşlardır. Ancak âtîfet-i ilâhiyyene muhtâcdırlar.
2. Ey ma'bûdum! Resûl-i rahîmin hakkıyçün beni nâr-ı cahîminden âzâd et.
3. Ey bî-çârelere merhamet eden ve Ey âsîleri mağfîret edici gaffâr Allâh! Artık ne söyleyeyim; sen beni ziyâde şükr edici kullarından et.
4. Ta ki gece, gündüz sâlih amel edeyim de nev-bahâr gibi serî'ü'z-zevâl olan ömrümden fâide-mend olayım, istifâde edeyim.
5. Ey celâl ü kemâl sâhibi olan Kerîm Allâh! Yevm-i cezâda cemâl-i bâ-kemâlini sen bana göster demektir.

Şu ikinci münâcât dahi beş beyt olarak dervîş-i mûma-ileyhindir:

هیچ میدانی چه کوید در سحر بلبل رود
انت ربی انت حسبی یاودود
روز و شب میکنم دعا و درود
ادعونی استجب لکم امر و دود
چیزی دگر نخواهم جز جمال و دود
انت ربی انت حسبی یاودود
شام و سحر کریه کنم پیش و دود
انت ربی انت حسبی یاودود
این گفته شد پیش و دود
قائلش شد عبدالودود

Yalnız Birinci Beytin Me'âli: 'Vakt-i seherde Cenâb-ı Allâh ve resûlu **Muhammed** [aleyhi's-selâm]ın aşkından ağlaya, sızlaya, inleyerek çay gibi gözyaşlarını akıtan âşık-ı bî-çâre dervîşin ne zikr istediğini bilir misin; işte o dervîşin zikr ettiği mısra'-ı sâni olan انت ربی انت حسبی یاودود cümle-i celîle ve cemîlelerden ibârettir' demek.

{رود}: ırmak, nehir, dere, çay ma'nâsına olup burada mubâlağaten gözyaşları irâde edilmiştir. {بلبل}den de dervîş-i mûma-ileyh maksûddur. Bülbül'e dâir olan bahs kitâbın evvelinde beyân edilidi. Beşinci beytin mısra'-ı sânisinde zarûret-i vezn için **Abdülkâdir** bedelinde {عبدالودود} yazılmıştır, denir. Veyâhud esmâ-i hüsnâ'dan

vedûd ism-i şerîfinin ma'nâ-yı münîfi ubbâd-ı sâlihîne muhabbeti ve rızâ ve merhameti kesîr olan Allâhu te'âlâ hazretleri demek olup işte onun afv u mağfiretine nâil olmak için ancak abd lafzı el-vedûd ism-i celîline muzâf kılınmıştır, denilebilir. Hulâsa-i kelâm insân bir mürşid-i kâmil bulup uzlet ü kanâati ihtiyâr ederse; ömründen* istifâde eder. Zîrâ dünyâ ve ukbâda üns-i maa-Allâh'tan elezz ü a'zam hiçbir şey yoktur. Üns-i maa-Allâh'a nâil olan zât hiçbir vakt lezâiz-i dünyeviyeye meyl ü muhabbet etmez zîrâ ²⁹⁸ من أنس بالله استوحش عن غير الله ²⁹⁹ buyurulmuştur. İşte onun için;

*Ehl-i Hak hergiz cihânda kimseye yâr olmadı
Meşrebine çün muvâfık yâr bulunmaz neylesin*

denilmiştir.

Cenâb-ı Mevlevî [kuddise sırruhu] dahi:

سینه خواهم شرحه شرحه از فراق
تابکویم شرح درد اشتیاق²⁹⁹

buyurmuşlardır.

Ekâbirden biri dahi:

کند همجنس باهمجنس پرواز
کیوتر باکوتر باز باباز
باکسی منشین که نبود باتو در کوهر* یکی
رشته پیوند صحبت اتحاد کوهرست
جنس را باجنس اکرکیری قیاس
آن بسان آب و روغن این چوشیروشکرست³⁰⁰

buyurmuştur.

Ömer Hayyâm dahi bu bâbda iki rubâî buyurmuşlardır biri şu:

* {عمر}: müddet-i imâret-i beden; {بقا}: zıdd-ı fenâ; {کریم}: cûd-i ihsân ü inâyet edici ve şeref ü mecd ü izzet sâhibi olan zât; {عظمت}: der-zât-ı celâl der- sıfât müsta'melest; {جود}:, atâ-i kable's-su'âl; {کرم}: ba'de's-su'âl diyerek beyinleri tefrîk edilmiştir.

²⁹⁸ Allâh'a samîmi olarak yakınlık duyan onun gayrisinden uzaklaşır.

²⁹⁹ Özlem derdini açıklayabilmek için hasret acısıyla paramparça olmuş bir kalp isterim.

* Kâf-i Fârisîyle cevher vezninde "gevher" burada; akl u edeb ü hüner ü kemâl ve tâhirü'l-asl ma'nâlarıdır. *Tuhfe-i Vehbî*'nin

*Güherin gösteremezdi üstâd
Yok idi kadrini anlar nakkâd*

beyti dahi bu ma'nâlara bir şâhid-i adldir. Zât ve bir şeyin künh ü hakîkati ve aksâm-ı cevâhirden elmâs ve yâkut ve inci ve la'l ve zümrüd ma'nâlarına da gelir.

³⁰⁰ Güvercinin ancak bir diğer güvercinle uçabildiği gibi her cins de hemcinsiyle uyum sağlayabilir. Öyle kimselerle bir arada olmaya bak ki seninle aynı özden olsun. Zira sobet ipliği aynı cevhere bağlandığında düğümlenebilir. Cinsler birbiriyle kıyas edildiğinde (eğer aynı cevhere dayanıyorsa) su ve yağ süt ve şekerle dönüşebilir.

جانم بقدای آنکه او اهل بود
سر در قدمش اکر نهم سهل بود

خواهی که بدانی بیقین روز جزا
دوزخ بجهان صحبت نا اهل بود

me'âli: 'Ehl-i dile cânım fedâ olsun eğer ayaklarını dahi öpsem yine azdır. Yakînen cehennem neden ibâret olduğunu bilmek istersen bilmiş ol ki cehennem, âlemde kaba ve ehliyetsiz adamın ülfet ü musâhabetinden ibârettir' demek. Diğer bir rubâîsi dahi şudur:

بامردم پاك اصل و عاقل آميز
وزنا اهلان هزار فرسنگ كریز
كرزهر دهد ترا خرمند بنوش
وروش رسد زدست نا اهل بریز

buyurmuşlardır ki me'âli: 'Dâimâ asîl u âkıl zevâtın musâhabetini ihtiyâr et ve nâ-ehllerin ülfetinden fersah fersah firâr et. Âkıl kimse sana zehir verirse ya'ni bi'l-farz şu zehri iç diye teklîf ederse de kabûlde tereddüd eyleme. Ehliyetsiz adam sana şerbet dahi sunsa hemân döküver içme' demek. El-hâsıl ³⁰¹ لايعرف اقداركم hadîs-i nebevîsınca kadr-dân olmayıp hürmeti yerine getirmeyenlere mürâca'at mûcib-i züll ü hakâret olmakla o misüllü ahbâbdan mücânebet lâzımdır.

Netîce-i kelâm, bundan evvel arz ettiğimiz vech üzere insân bir şeyh-i şerîat-perver bulup tarîke girmelidir. Yoksa, ben ümmî ve câhilim belki tarîkate bir hatâ ederim diyerek "zikrullâh"dan kaçmamalıdır. Ben tarîkate bir hatâ ederim, diyen ba'zı sebük-mâz kimseler sanki tarîkate intisâb etmezden mukaddem hatâ ve günâh etmezlermiş de dâhil-i tarîkat olunca bir hatâ ederim diye ictinâb etmektedirler. Rivâyet olunur ki **Cüneyd-i Bağdâdî** [kuddise sırruhu] Hazretlerinin tekyesine on sekiz yaşlarında fakîrül-hâl ümmî bir civân gelip misâfir olmuş. Birkaç gün onda meks ü ârâm ettikten sonra tekyede bulunan dervîşân tâifesi; görmüşler ki bu civân tarîkat ne olduğunu bilmiyor, ibâdet ü itâatten haberi yoktur, diyerek mezkûr civânı tekyeden tard u ihrâc etmek istediklerinde o civân, beni şeyhinizin huzûruna götürünüz, ricâ ederim ki beni dahi sizler gibi mürîdliğe kabûl buyurup şu tekyenin bir lokma ekmeğiyle taayyüş edeyim dedikde o misâfir civânı Cenâb-ı **Cüneyd**'in huzûruna götürüp demişler ki bu civân câhil ibâdetten haber-dâr değildir, bunu tekyeden tard edelim mi diye istîzân etmişler. Hazret-i **Cüneyd**'in o anda dîde-i

³⁰¹ Gücünü ve kabiliyyetini bilmediğin kimselerin (ayaklarının) yükselmesine izin verme.

basîreti güşâde olup derece-i hakîkate vâsıl olmuş imiş. Civânın bâtınına nazar eyledikte görmüş ki civânın bâtını tamâmiyle derece-i hakîkate erişmiş fakat sülûk u ictihâdı olmadığından kendisinden haberi yoktur. Bunun üzerine hazret-i **Cüneyd** dervîşlere sormuş ki ‘ne için bu civânı tekyeden tard etmek istersiniz’ dedikte onlar be-tekrâr ‘bu civân ibâdet bilmez ve mürîd-i tarîkat değildir’ demişler. Cenâb-ı **Cüneyd** buyurmuşlar ki sahîh bu âdem mürîd-i tarîkat değildir. Lâkin murâd-ı tarîkattir. Ey ahmaklar benim kırk senede riyâzât u mücâhedât ile tahsîl edebildiğim dereceyi bu zât on sekiz yaşında iken tahsîl eylemiş, tekyemizde böyle bir ehl-i hakîkat bulunmasını çok mu gördünüz, diyerek onları tevbîh u tekdîr eylemiştir.

سبحان من لا مانع لما اعطاء ولا معطى لما منعه

zîrâ

عطای کردکار بهانجوید
توبنده باش اوبهانه جوید

buyurulmuştur ki me’âli: ‘Fa’âl-i mutlak olan Allâhu azîmüştânın atâ vü bahşîşi senden mukâbilinde bahâ vü meblağ istemez, sen hemân ona kul olmağa bak, ubûdiyyette kusûr etme, o gaffâr Allâh senin günâhlarını afv u mağfiret etmeye bahâne ve sebep arar’ demektir. Hazret-i **Fâtîma** [radiyallâhu te’âlâ anhâ] vâlidemizin bir câriyesi şöyle rivâyet eder ki fahr-i kâinât [aleyhi ekmeli’t-tahiyyât] Efendimiz Hazretleri Cenâb-ı **Fâtîma** [radiyallâhu te’âlâ anhâ]nın yanında esrâr-ı mi’râcdan haber veriyorlardı. Ben o esnâda Yâ Resûlallâh, o makâm-ı kurbda büyüklerin isimleri zikr olduğu bir sırada bendelerin ve fukarânın zikri de hiç vâki’ oldu mu, lutfen o esrârdan birini beyân ile ben fakîreyi de behre-mend buyurasınız dedim. Ma’den-i Şefâat efendimiz cevâb olarak buyurdular ki Hak Te’âlâ اغفر الذلة کی اطلب العلة buyurdu ki me’âli: ‘bahâne isterim ki günâhkârların günâhlarını mağfiret edeyim’ demek. Fakat ona karşı ettiğın kullukta riyâ vü süm’a ve kibr ü ucb olmasın hâ! Zîrâ hûd-bîn olan Hudâ-bîn olamaz. Ya’nî kendisini gören Hudâ’yı göremez. Öyle ise:

يك قدم بر نفس خود زن ديكرى دركوى دوست
هر چه بينى نيك و بد تاين و آنت كار نيست

me’âli: Ey sâlik râh-ı âhîret! Sen hemân bir ayağın sana düşmen-i kavî olan nefesine vaz’ et. Ya’nî nefisini mücâhede ile ayağının altına alarak ıslâh et. Öbür ayağın da dost-ı hakîki olan Allâhu azîmüştânın makâm-ı ubûdiyyetine vaz’ edip ibâdet etmekte ol. Zîrâ bu misâfirhânede senin işin ancak ubûdiyyet vazîfesini îfâdan

ibârettir; yoksa iyi ve kötüden her ne görürsen bu iyi âdem, o kötü âdemdir diyerek uğraşmak değildir. Hâ, çünkü bu bâbda

ولا تزر وازرة وزر اخرى³⁰³ gibi buyurulduğu gibi³⁰² وان شراً فشر³⁰² âyet-i celîlesi de vardır. Kâf-ı Arabînin zammıyla “kûy” ıstılâhât-ı sûfiyyede, takdîr-i hükmî tahtında mecbûr u makhûr olmak ve makâm-ı ubûdiyyette bulunmak ma’nâsınadır. İşte bu şerh edilen beyitte olduğu gibi “sülûk”, mutlaka gitmek ma’nâsına evvelki bâbdan masdardır. “Sâlik” de gidici ma’nâsına ism-i fâil olup âlem-i zâhire ve bâtına seyr etmek me’âlini müstemildir. Ammâ ıstılâhât-ı sûfiyyede sefer-i ma’nevî dörde taksîm olunup o da “seyr-ilallâh”, “seyr-fillâh”, “seyr-maallâh”, “seyr-anillâh” ma’nâlarına muhtasdır. “Seyr-ilallâh”, mertebe-i nefsdan vucûd-ı hakîki cânibine olan “seyr-i ma’nevî”dir. Bu sefer mebd’-i tecelliyât-ı esmâdır ve nihâyet-i sefer vech-i vahdetten ref’-i hicâb-ı kesrettir. “Seyr-fillâh”ın ma’nâsı da sıfâtullâh ile muttasıf ve esmâullâh ile mütehakkık ve ahlâkullâh ile mütehallik ve cümle sıfât-ı beşeriyye fânî vü muzmahill olmak demektir. İşte bu sefer-i sâni, nihâyet hazret-i vâhidiyyetdir ve bu seferin nihâyeti vucûd-ı kesret-i ilmiyyeden ref’-i hicâb olarak ulûm-ı ledünnîye münkeşif olmaktır. Sefer-i sâlis olan “seyr-maallâh” ayn-ı cem’a ve hazret-i ehadiyyete sâlikin terakkî etmesi ve her mertebede “Allâh” ile olan seyrinden ibârettir.

Eğer bunda şâibe-i* isneyniyet bi’l-küllîye mürtefi’ olmazsa, makâm-ı “kâbe kavseyn” derler, bi’l-küllîye mürtefi’ olursa, makâm-ı “ev ednâ” denir ki nihâyet-i velâyettir. Bu sefer-i sâlisin nihâyeti, zevâl-i tekayyüdât ü ezdâddır. Zâhiren ve bâtınen mertebe-i aynü’l-cemde mahv bulmaktır. Dördüncüsü de “seyr-anillâh” dır ki ba’de’l cem’ tâlibinin tekemmülü ve müstersîdînin irşadı için sahve rucû’dur. Bu makâma “bekâ ba’de’l-fenâ ve sahve ba’de’l-mahv ve fark ba’de’l-cem” dahi denir. Ve sefer-i râbi’in nihâyeti Hak’dan halka ma’a’-l-istikâmet ve’l-adâlet rucû’ edip “şühûdi’l-vahdeti fi’l- kesreti, ve’l- kesret fi’l- vahdet” kılıp “tecellî’l- Hak fi’l- halk ve izmihlâlü’l- halk fi’l- Hak” mertebesini görmektir.

³⁰² İnsanlar amelleriyle değerlendirirler. Hayırlı ameller işlemişlerse hayırlı, şer ameller işlemişlerse hayırsızdırlar.

³⁰³ Hiçbir günahkâr, başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez. (İsra-15, En’âm-165, Fâtır-18, Zümer-7).

* “şâibe” eser, emâre, şübhe, şâibe-i tereddüd gibi; “isneyniyet” ikilik burada “tenkiye” pâk u pâkize kalmak ma’nâsınadır.

{قال القاشانى فى اصطلاحه الفرق} {شهودالخلق بلا حق؛ والجمع؛ شهودالحق بلا خلق و جمع الجمع؛ شهودالخلق قائمأبالحق. ويسمى هذاالمقام؛ الفرق بعدالجمع} انتهى كلامه³⁰⁴

işte bu mezkûrâtın küllîsi, Seyyidü'l- Enbiya [aleyhi ekmeli't-tehâyâ] Efendimiz Hazretlerinde kemâliyle mevcûd bulunduğundan Cenâb-ı **Muhammed Feridü'd-dîn-i Attâr** [kuddise sirruhu], *Mantiku't-Tayr* kitâbında dört beyt ile Seyyidü'l-Mevcudât'ın aşk u tecellî-i ilâhîye müteallik hâllerini güzel bir sûrette tasvîr ü beyân buyurmuşlardır. Şöyle ki:

چون دلش بیخود شدی دربحرراز
جوش او میلی برفتی درنماز
چون دل او بود دریای شکر ف
جوش بسیاری زند دریای ژرف

Müfredât

{چون دلش بیخودشدی}, {چون شدی دلش بیخود}, {چون دلش بیخودشدی} takdîrinde olup Cenâb-ı **Muhammed** [aleyhi's-selâm]ın kalb-i sa'âdetleri medhûş u mütehayyir şaşıp kalmış olduğu vakt; nerede; {دربحرراز}: esrâr deryâsında; {جوش او میلی} ibâresi dahi {میل چوش او} takdîrinde olarak Hazret-i **Muhammed** [aleyhi's-selâm] efendimizin zevk ü aşkının meyl ü muhabbeti; {برفتی}: giderdi; nereye; {در نماز}: namâza, ya'nî namâz kılmaya heves ederdi. {چون}: zîrâ; {دل او}: Cenâb-ı **Muhammed**'in kalb-i sa'âdeti; {بود}: idi; ne idi; {دریای شکر ف}: azîm deryâ idi demek. {دریای}nın {شکر ف}e izâfeti mevsûfun sıfatına izâfeti kabîlinden olarak beyâniyye olup büyük deryâ demektir. Zîrâ şın'ın kesri ve kâf-ı Fârisînin fethi ve râ'nın sükûnuyle {شکر ف} ve {اشکر ف} azîm ma'nâsına geldiği gibi gâyet latîf ü kavî vü tüvânâ vü vakâr ü haşmet ü temkîn ma'nâlarına da gelir. {جوش بسیار}: çok dalga; {زند}: fi'l-i muzâri' olup urur demek; fâili de {دریای ژرف} olarak, derîn deryâ çok temevvüc eder, dalgalanır demektir. Zîrâ {دریای ژرف}: derîn büyük deryâyâ denir. Zâ-yı Fârisiyyenin fethi ve râ'nın sükûnuyla {ژرف} dahi derîn ma'nâsına geldiği gibi kebîr ve her şeyi kühüyle bilici ve âkıbet ü encâm ve dûr ü dirâz ve im'ân-ı nazar ü itkan-ı fikr ma'nâlarına da gelir.

Şu İki Beytin Me'âli

Eşrefü'l- Enbiyâ [efdalü't-tehâyâ] Efendimiz Hazretlerinin kalb-i saâdetleri, esrâr deryâsında medhûş u mütehayyir olduğu vakit onun zevk-i aşkının meyl ü

³⁰⁴ **Kâşânî** fark maddesinde şöyle der: Hak'sız halkın şuhuduna cem denir. Halksız Hakk'ın şuhuduna cemü'l-cem denir ve haşkın şuhudu Hakk'a bağlıdır. Buna makan denir. Fark ba'de'l-cem ise, burada söz tükenir.

muhabbeti namâz kılmaya heves ederdi. Zîrâ resûl-i kibriyâ'nın kalb-i münevverleri azîm bir deryâ idi. Derîn büyük deryâ ise çok temevvüc eder. O hazret şu hâlde bu gelecek iki beytin me'âlini buyururlardı şöyle ki:

درشدن کفتا ارحنا یا بلال
تابرون آیم ازین ضیق خیال

بازدرباز آمدن آشفته او
کلمینی یا حمیرا کفته او

Müfredât

{درشدن}, Cenâb-ı **Muhammed** [aleyhi's-selâm] {وقت درشدن بمسجد} takdîrinde olup Hazret-i **Muhammed** [aleyhi's-selâm] Efendimiz, mescid-i saâdete gittiği zamân demek. {درشدن}: gitmeye ve girmeye derler. {کفتا} burada {میکفت} takdîrindedir. {ارحنا}: irâheden me'hûz olup bizi dinlendir ma'nâsına emrdir. Muhâtab Cenâb-ı **Bilâl** [radiyallâhu anh]tır. {نا بردن آیم}: ta ki çıkıp kurtulayım; ne'den; {ازین ضیق خیال}: bu dar fikrden. {بازدرباز آمدن} in dahi takdîri {بازدرباز آمدن او} olup o fahr-i âlem efendimizin mescid-i saâdetten hâne-i saâdetlerine aşk-ı ilâhîden hayrân u ser-gerdân olarak avdet buyurdıklarında demek. {میکفت او یا حمیرا کلمینی} ibâre-i şerîfesinin takdîri de {کلمینی یا حمیرا کفته او} olup {میکفت}: söylerdi; kim {او}: Cenâb-ı **Muhammed** [aleyhi's-selâm] efendimiz; ne söylerdi; {یا حمیرا}: yâ **Âyişe**; {کلمینی}: bana söyle. Beyt-i evvel makâm-ı sekr ü istiğrâktan, beyt-i sâni de mertebe-i sahvden haber verir ki beşeriyet âlemdir. {آشفته} burada, aşk-ı ilâhîden hayrân u ser-gerdân ma'nâsına olarak {درباز آمدن} ın fâili olan {او} zamîr-i gâibinden hâldir. Hâl burada fâilin hey'etini beyân etmiştir. Ehl-i Fâris {خیال} kelimesini hâ-i mu'cemenin kesriyle okurlar. Bâ-husûs burada {بلال}e müşâkeletten için kesr ile okunur.

Üçüncü ile Dördüncü Beytin Me'âli

Seyyidü'l-Enbiya [aleyhi efdali't-tehâyâ] Efendimiz Hazretleri, mescid-i saâdetlerini teşrîf buyurdıkları zamân, Cenâb-ı **Bilâl** [radiyallâhu anh]a hitâben Yâ **Bilâl**, Kur'ân-ı Kerîm tilâvet* ve ezân okuyarak bizi dinlendir. Ta ki bu dar fikirden çıkıp kurtulayım, derdi. Çünkü mir'ât-ı mücellâ-yı cân-ı **Bilâl**, pertev-i nûr-ı Muhammedîden iktibâs-ı nûr-ı cemâl ü kesb-i kemâl ettiğinden nidâ-yı dil-nüvâzî rûh-efzâ vü râhat-zâ olmakla seyidü'l- beşer ve şefî'-i rûz-ı mahşer [sallAllâhu

* Tilâvet "mahsûs be-Kur'ân", "kırâat" eam.

te'âla aleyhi ve sellem] Efendimiz Hazretleri, her ne zamân kesret-i da'vetten kendilerinde râyiha-i taayyün istişmâm etseler, âlem-i lâ-taayyüne pervâz etmek için ارحنا يا بلال diye buyururlardı. Ve âvâz-ı **Bilâl**'den nefehât-ı kudsiyyeyi işitip gark-ı deryâ-yı vahdet olurlardı. Şu hâlde şarâb-ı aşk-ı ilâhîden mest ü hayrân olarak yine mescid-i saâdetten hâne-i saâdetlerine avdet buyurdukları zamân ümmü'l-mü'minîn olan Hazret-i **Âyişe**-i Sıddîka [radiyallâhu te'âlâ anhâ]ya hitâb ederek Yâ **Âyişe**, bana söyle der idi. El-hâsıl, [aleyhi ekmeli't-tehâyâ] Efendimiz Hazretlerine, tecellî-i zât galebe edip şu'ûr-ı beşeriyyeden kâmilen gâib olsa emr-i da'vete kıyâm göstererek âlem-i beşeriyyete tenezzül etmek için Cenâb-ı **Âyişe** [radiyallâhu te'âlâ anhâ] validemize takarrub edip يا حميرا كلميني يا حميرا buyururlar idi. Ve bir de, vucûdunu bana karîb ederek kelimâtını sem'ime ilkâ et ki hattâ senin cezb ü teshîrinden benim âlem-i bî-rengîde ve tecellî-i zâtta müstağrak olan bu kûh-ı vucûdum, tecelliyât-ı sıfât ile tahalluk u televvün hâsıl ederek âlem-i bî-rengîden âlem-i rengde bulunan beşeriyyete tenezzül edeyim der idi. Hâ'nın zammı ve mim'in fethiyle {حميراء}; {حمرا}nın tasgîri ve te'nîs-i lafzî olup beyâz hâtuna denir.

قال عليه السلام: خذوا شطردينكم من الحميراء وفي رواية من هذه الحميرا قال ابن الاثير في شرح هذا الحديث يعنى عائشه كان عليه السلام يقول يا حميراء يريد البيضاء فان العرب يقول، امرة حمراء اي بيضاء³⁰⁵

Seyyid-i Şerîf [kuddise sırruhu] Hazretleri, tecellî-i zâtî sıfâttan hiçbirinin iştirâkı olmayarak mebde'î zât olandır. Fakat Hak, mevcudât üzerine hays-ı zâtıyla tecellî etmeyerek hüçüb-i esmâiyyeden biri vâsıtasıyla tecellî eylediğinden bu tecellî dahi esmâ vü sıfât vâsıtasıyla olur. Tecellî-i sıfâtî ise zâttan taayyün ü imtiyâzı i'tibârı ile mebde'î sıfâttan biri olan tecellîdir buyurmuşlardır.

Fenâfillâh ıstılâhât-ı sûfiyyede şu tenkıyeden ibârettir ki sâlik olan zât, riyâzât ü mücâhedât ile ahlâk-ı zemîme ve beşeriyyesini külliyyen terk edip ahlâk-ı hamîde ve melekiyye ile muttasıf olmaktır. Yoksa nefsinin ve bedeninin ifnâ etmek değildir. Fenâfillâh derecesine erişen bir ârif, der-akab bekâbillâh mertebesiyle hayât-ı ebediyyeye nâil olur. Zîrâ fenâfillâhın gâyeti bekâbillâhtır. Onun için Cenâb-ı **Hâfız** bu makâmda;

حافظ ار آب حیات ابدی میطلبی
منبعش خاک در خلوت درویشانست³⁰⁶

³⁰⁵ Hazret-i peygamber buyurdu ki; "dininizin yarısını Hümeyrâ'dan alınız". Bir başka rivâyette ise; "... bu Hümeyrâ'dan...". İbnü'l-Esîr bu hadîsi şerh ederken şöyle dedi: "Hz. Peygâmbere, Hz. Âişe'ye Hümeyrâ derdi". Araplar beyaz tenli kadınlara Hümeyrâ der.

buyurmuşlardır. Mürîdde kâbiliyyet ü isti'dâd şart olduğu gibi mürşid dahi makâm-ı müşâhede ve makâm-ı cem' ve makâm-ı cemü'l- cem'e varıp ondan sonra fark ba'de'l- cem' makâmına erişmiş olmak şarttır. Eğer böyle olursa irşâdı sahîh olur. Ve illâ, irşâdı sahîh olmayıp hiçbir fâide hâsıl olamaz. Zîrâ mürşid olan zât, kâmil ü mükemmel olmak lâzımdır. Tekmîl derecesi ise, ancak fark ba'de'l- cem' makâmına erişmek ile husûle gelir demişler. Eğer mürşid fark ba'de'l- cem' makâmına erişti ise Hudâ ve resûlundan irşâda me'zûn olup makâm-ı irşâdda mütemekkin olur. Kütüb-i sûfiyyede beyân olunduğu üzere mürîd-i müstaidi bir nazarda irşâd eden ekâbir pek çoktur. Fakat bu muhtasarda onların hâlini tafsîl mümkün değildir. "Sülûk" ehl-i tasavvuf indinde, akvâl-i mezmûmeden akvâl-i memdûhaya ve ef'âl-i seyyieden ef'âl-i haseneye ve ahlâk-ı kabîhadan ahlâk-ı hamîdeye ve kendi varlığından Hudâ'nın varlığına gitmekten ibârettir. Bir sâlik zikir olunduğu üzere, akvâl u ef'âl u ahlâk-ı haseneye mülâzemet ederse rû-yı ma'ârif ü ilhâmât* o sâlike tecellî etmeye başlar. İşte **Ömer Hayyâm** dahi bu bâbda şu rubâîyi buyurmuşlardır:

چندان بروکه دویی برخیزد
ور هست دویی زر هروی برخیزد
توارنشوی ولیک اگر جهد کنی
جایی بر سی کز تو تویی برخیزد

Me'âli: İsneyniyyet, enâniyyet, ve hod-bînliği kendinden mahv u selb edinceye kadar sülûke devâm etmelisin. Çünkü, levs-i enâniyyeti senden tathîr ü izâle edecek ancak sülûkdur. Bunu muhakkak bilmelisin ki sen hiçbir vakt o olamazsın. Fakat kuvvet-i riyâzât ve sâika-i mücâhedât ile senden senliği mahv ü selb edebilecek bir makâm-ı mümtâz ihrâzına nâliyyet sence umûr-ı mümkinedendir. O vakit, hakikat-ı eşyâyı kemâ-hî bilir ve görürsün.³⁰⁷ اللهم ارنى حقايق الاشياء كماهى mazmûn-ı münîfi üzere ma'ârif rû-numâ oldukça irfânın da kemâline erişir. İşte o vakt eşyâyı hakikat-i hâli üzere bilmiş ve görmüş olursun. Artık bu sıfatta olan zâtın alâmeti ancak şudur ki kendi varlığından fânî ve mürde ve Hakk'ın varlığıyla bâkî ve zinde olmaktır. Sâlik için aslâ vucûd yoktur. Her ne kadar o sâlik vucûdum var diye zann ü tevehhüm ederse de sonra o zann u tevehhüm dahi ondan ref' ü izâle olur. Sâlike, sülûk ziyâde lâzımdır. Bununla berâber sâlik ve gayr-ı sâlike her şeyde edeb ü intibâh da lâzımdır. Husûsiyle tarikat-i aliyyede elzemdir. Meselâ fûlan tarikat fûlan tarîkatten a'lâdır

³⁰⁶ Ey **Hâfız!** Ebedî ölümsüzlük suyunu istiyorsan bil ki onun kaynağı halvetteki dervişlerin kapısı toprağıdır.

* الهام: القاء ربانى باوليا؛ وحى: بانبياء ميشود (ilhâm evliyâyâ ulaşan, vahî ise enbiyâyâ erişen ilkâ-i rabbânî'ye denir.) diyerek beyinleri fark olunmuştur.

³⁰⁷ Allâh'ım eşyânın hakikatini bana olduğu gibi göster.

diye beyhûde bahs ü cidâl etmemelidir. Zîrâ ³⁰⁸مع مرآة buyurulmuştur. Bir tarîkate hâlisâne cân u gönülde sülûk eden olursa o kimse feyz alır. Zîrâ, tarîkatin cemî'i râh-ı hakîkattir. Bu sûrette bir tarîkatin erbâbını dalâlet üzre görüp bunların tarîki tarîk-i dalâlettir denilemez. Belki şerîat ile âmîl olmayan bir sâlik, kendisini o tarîkate nisbet ederse işte ancak odur erbâb-ı dalâlet denilse olur. Turuk-ı aliyenin cümlesinin aslı ve esâsı, Menba'-ı Cenâb-ı Risâlet [aleyhi ekmeli't-tahiyyattan] cârî olan ancak bir tarîkattir, iki değil. Fakat tetâvül-i ezmân ve tekâsür-i erbâb-ı irfân ile teşa''ub u teferru' ede ede her birisi, bir zâta nisbet ve o zâtın ismiyle müsemmâ olarak kalmıştır. Nitekim Kâdiriyye, Rıfâiyye, Mevleviyye, Nakşibendiyye gibi isimlerle yâd olunmaktadır. İşte bunların hepsi bir tarîkat idi. Kezâlik fûlan velî fûlan velîden efdal ve fûlanın ka'b* u derecesi fûlanın ka'b u derecesinden büyüktür diyerek ale'l- 'ımyâ mubâhese ve mücâdele etmek sû-i edebdir. Bu gibi mubâheselerden erbâb-ı bâtın pek ziyâde mütezzî olurlar. Meselâ eşî'a-i afitâbın fûlan cüz'ü fûlan cüz'ünden a'lâ demek gibi beyhûde bir bahisten ibârettir. Onun için;

*Şu 'le-i şems-i hakîkate tefâvüd mü olur
Esfel ü a'lâda cevân eyleyen bir nûrdur*

denilmiş. Hulâsa-i kelâm, sâlikin matlûbu ve tâlibin mergûbu akvâl-i tayyibe, ef'âl-i tayyibe, ahlâk-ı tayyibe ve maârif-i cemîledir. Her kim ki bu dört haslette kemâline erişdiyse işte o kimse kemâlât-ı insâniyyeyi tahsîl etmiş olur. Zîrâ kemâlât-ı âdemî, bi-tamâmihâ bu dörde münhasırdır. İşte bu sıfatları câmi' olan bir şeyh ü mürşid bulan zât saâdet dârına nâil olur. Bu dereceye nâil olmak kütüb-i tasavvufta mezkûr olan nefsin makâmât-ı seb'asını tamâm ettikten sonra olur. Hattâ nefs-i kâmileye erişemeyen zât, bu dereceyi hâiz olamaz ve şu hâlde o zâta şeyh-i kâmil ve mürşid-i mükemmel nazarıyla bakılamaz. O zât şeyh olur, fakat tashîfli şeyhlerden ma'dûd olur. Tashîf bir kelimeye nokta ilâve ve izâlesine denir. Meselâ “şeyh” lafzından üç nokta izâle olunduğu hâlde “sîh” olur. “Sîh” de lisân-ı Fârisî'de kebâb şişine denir. Nitekim öyle bir iş yap ki ne şiş yansın ne kebâb, diyecek yerde کاری چنان کن که نه سیخ سوزد نه کباب derler. “Üns” kelimesine de dört nokta ilâvesiyle “âteş” olur. Nitekim *Târîh-i Mu'cem* sâhibi “üns” lafzının tashîf tarîkiyle “âteş” olduğunu şu nazmda güzel bir sûrette beyân buyurmuşlardır şöyle ki:

³⁰⁸ İnsanlar arasında muhabbet olmaz.

* (Ka'b) burada derece-i şeref ü meziyyet ma'nâsındır ki (ulüvv-i ka'b) ta'bîr olunur.

روی کریز* نیست که کردون کمانکش است
جای درنک نیست که کیتی مشوش است

باهرکه انس کیرم از و سوخته شوم
بنکرکه انس نیزبتصحیف آتش است

Me'âli: Bu âlem-i nâ-sûdda firâr edecek cihet yoktur. Zîrâ felek, ok atmak san'atında mâhirdir ki belâ oklarını yağdırmaktadır. Şu hâlde feleğe dahi su'ûd mümteni' bulunduğundan çıkılamaz ki insân kendisini belâ oklarından kurtarabilsin. Rûy-i zemînde ise duracak, oturacak meks ü karâr edecek bir mahall dahi yoktur. Zîrâ ehl-i cihân karışık ve ahlâksızdır. Her kim ile ülfet ü ünsiyyet edersem ondan yanar, şikâyet ederim. Zîrâ bak ki üns lafzına dahi tashîf kâidesiyle dört nokta ilâve edildiği hâlde “âteş” oluyor demektir. *Celâl Gelenbevî*sinde dahi bu me'âlde olarak;

الافلاك قسى والارض* كرى
والقضاء سهم والرامى هو الله فأين المفر³⁰⁹

diyerek zikr olunmuştur. El-hâsıl insânın yekdiğeriyle çok ülfet ü ünsiyyet etmesi pek o kadar makbûl bir sıfat olmadığı şöyle dursun lafz-ı “üns” bile tashîf olunca “âteş” olduğundan ekser ekâbir, muktezâ-yı şerîfince, vahdetin mûcib-i selâmet olduğuna ve bir de ³¹¹ بين الاثنتين السلامة فى الوحدة والآفات ³¹⁰ وترىب الوثر, vahdetin bilip ³¹² العزلة عبادة hadîs-i şerîfiyle amel ederek vakitlerini ibâdetle geçirmişlerdir. Her bir asırda nice bin velîler ve erbâb-ı tasarruf bulunur lâkin içlerinden birkaç zât şöhret bulup mâ-adâsı serâ-perde-i kîbâb-ı izzette muhtefî kalır. Hulâsa ³¹³ الشهرة آفة me'âl-i hikmet-âmizince, ekser evliyâ, şöhretten kaçıp uzleti ihtiyâr etmişlerdir zîrâ ³¹³ الشهرة آفة buyurulmuştur ki me'âlî; nâs ile ülfet ü ünsiyyet, müflis ü fakîr olmak alâmetidir. Zîrâ, çok ihtilât dünyâda malın gitmesine sebep olduğu gibi âhirete müteallik edilecek a'mâl-i sâlihadan da mahrûm bırakır. İşte insân iki cihetten dahi fakîr olur. Fakîrlük üç nev'dir:

قال تجم الدين رحمه الله الافتقار ثلث، افتقار الى الله دون الغير وافتقار الى الله تعالى مع الغير وافتقار الى الغير دون الله فاشار النبي صلى الله تعالى عليه وسلم بقوله الفقر فخرى، الى لاول، ويقاله كادالفقر ان يكون كفراً الى الثانى، ويقوله، الفقر سوادالوجه فى الدارين الى الثالث

* Firâr ma'nâsına olan “كریز” in kâf'ı mazmûm ve Fârisîdir, kesriyle galattır.

* Kâf ve râ'nın kesriyle “كرى” ve kâf'ın zammiyla “كروى” yek- me'âl olarak müdevver ve mücessem ma'nâsınadır.

³⁰⁹ Gökler ve yeryüzü yuvarlaktır. Kazâ bir ok, ve atıcısı Allâh iken nereye kaçılabilir.

³¹⁰ Allâh ki yalnızlarla beraberdir.

³¹¹ Selâmet teklikte âfet ise ikiliktir.

³¹² Uzlet ibâdettir.

³¹³ Şöhret âfettir.

Birincisi, ya'nî فخرى hadîs-i şerîfinin müfredât üzre ma'nâsı; {الفقر}: adem-i ihtiyâc-ı ilâ-gayrillâh olan fakîrlik. Nedir; {فخرى}: benim iftihârımdır, demek. İkincisi, ya'nî يكون كفرا ان يكون كادالفقر hadîs-i şerîfinin ma'nâsı; {كاد}: karîb oldu. Ne; {الفقر}: fakîrlik. Neye; {ان يكون كفراً}: küfrü intâc etmeye. Ya'nî fakîrlik küfrü intâc etmeye karîb oldu demek. Üçüncü hadîs-i şerîf dahi الدارين فى الوجة سوادالوجه olup ma'nâsı; {الفقر}: fakîrlik. Nedir; {سوادالوجه}: yüz karalığıdır. Nerede; {فى الدارين}: iki cihânda. اعوذ بالله من الفقرالمكب؛ ومجاورة من لاحب me'âli: 'ben kendisine muhabbet etmediğim kimseye komşu olmaktan ve fakr-i dâimîden "Allâhu Te'âlâ'ya sığınırım' demektir.

Öyle ise zikr ü tevhîde sa'y ettiğimiz gibi para ve mal kazanmaya dahi sa'y etmeliyiz. Zîrâ dünyânın izzeti mal ile ve âhretin izzeti de a'mâl-i sâliha ile. İşte bu me'âl; **Ebû Hureyre** [radiyallâhu anh'tan] rivâyet olunan عزالدنيا بالمال وعزالاخرة بالاعمال hadîs-i şerîfinin me'âl-i münîfidir. Bu sûrette insân dünyâsına çalışmalıdır. Çünkü insân, hırs u tama'la dünyânın lezâiz ü âlâyışine aldanmaz ve Hakk'ı unutmazsa dünyâ ve servet ve gınâdan zerre kadar kendisine bir ziyân gelmez. Onun için Cenâb-ı **Mevlevî** [kuddise sırruhu]:

چيست دنيا از خدا غافل بدن
نى قماش ونقره و فرزند وزن³¹⁴

buyurmuşlardır. Aleyhissalâtü vesselâm efendimiz dahi: "mâl-ı sâlih merd-i sâlih için ne güzel şeydir. Ve silâ-i rahim ve edâ-yı emânet ve istiğnâ ani'l-halk için mala muhabbet etmeyen kimsede hayır yoktur ve âhir zamânda, muhâfaza-i dîn mal ile olacaktır" buyurdular. Urefâdan biri dahi oğluna hitâben "Ey oğlum, sana tahsîl-i ilm ve teksîr-i mâl tavsiye ederim. Zîrâ havâss, ilmin ve avâm, malın için sana ta'zîm edeceklerdir" dedi. Hazret-i **Mevlevî** yine bu bâbda;

رمز الكاسب حبيب الله شنو
در توكل از سبب كاهل مشو

buyurmuşlardır ki me'âli; ³¹⁵الكاسب حبيب الله hadîs-i şerîfinin remz ü işâretini dinle, tevekkül ederim diye teşebbüs-i esbâb u ilelde tenbel olma. Zîrâ, kesb-i erzâk hakkında ³¹⁶اطلبوا الارزاق من اسبابها ³¹⁷فامشوا فى مناكبها gibi buyurulduğu gibi emr-i şerîfi dahi vardır. Öyle ise, esbâb-ı rızık olan şeylere tevessül etmek tevekküle mâni' değildir. Batâlet ü tenbellik şer'an ve aklen mezmûm, kesb ü sa'y makbûldur.

³¹⁴ Allâh'tan gâfil kimse için dünyâ; kadın, oğul, para, kumaş vb. dışında nedir ki?

³¹⁵ Kazanan Allâh'ın sevgilisidir.

³¹⁶ Rızıkı sebeplerinden talep ediniz.

³¹⁷ O, yeryüzünü sizin ayaklarınızın altına serendir. Haydi onun üzerinde yürüyün (Mülk-15)

Çünkü ³¹⁸ لا يحب الباطلین ان الله buyurulduğu için artık kesb ü sa'y, hiçbir vakit zemm olunamaz. Şu hâlde insân;

*Ayş u nûş eyle bugün anma gam-ı ferdâyı
Sana ismarladılar mı bu yalan dünyâyı*

diyen birtakım kimselerin harekât-ı âtilâne ve câhilânelelerinden kendini kurtarmalıdır.

Çünkü:

* احرث لندياك كأنك تعيش ابدأ واحرث لاخرتك تموت غداً

buyurulmuştur ki me'âli; hiç ölmeyecek gibi dünyâna, yarın ölecek gibi âhiretine çalış demektir. Zîrâ dilencilik şer'an memnû'dur. Çünkü dilenciliği irtikâb ettiren şiddet-i fakr u ihtiyâc ve kemâl-i mezelletir. İşte insân, kudret-i beşeriyye ve irâde-i cüz'iyyesini sarf ile bir sebebe yapışmadığı ve bir san'atla meşgûl bulunmadığı hâlde elbette fakîr olacak ve fakîrliği cihetiyle nefsinin ve evlâd u iyâlini idâreden âciz kalacak ve nihâyetü'l- emr dilenciliği irtikâb edecektir. İşte bu tese'ül hâlinde zengin ve sâhib-servetleri gördükçe ya mallarına hased veyâhud kader-i ilâhîye bühtân ile Hakka isyân edeceğinde şübhe yoktur. Artık bu hatâlara düşmemek için fakr u mezelletten ictinâb ederek gücü yetebileceği mertebe bir tarîk-i ticârete sa'y u gayret etmelidir. Eğer bir mu'teriz tarafından:

غم روزی مخور برهم مزن اوراق دفتر را
که پیش از طفل ایزد پر کند پستان مادر را³¹⁹

beytini okuyarak mâdem ki Hallâk-ı Cihân herkesin rızkını ihsân edicidir, böyle bir hâlik ve rezzâka teslîm olmayıp da âciz bir mahlûktan rızk taleb etmek farz olan tevekküle muhâlif ve Hakk'ın rezzâk-ı âlem olduğunu tasdîke mugâyir değil midir. Bâ-husûs ³²⁰ عنكبوت denilmiştir yollu bir su'âl îrâd edilirse o mu'teriz kimseye, ber-vech-i âtî âyât ve ehâdis-i nebeviyye ile müteaddid cevaplar verilebilir. Şöyle ki; sebepsiz müsebbib husûle gelmediği âdet-i ilâhiyyenin cereyânı ve hikmet-i bâliğa-i samedânî iktizâsından olmakla rızk talebde tevekküle mukârenetle berâber esbâb-ı zâhireye teşebbüs olunması aslâ tevekküle münâfi ve Hakk'ın rezzâk olduğunu tasdîk u ikrâra kat'an mübâyin değildir ve hattâ Kur'ân-ı Azîmüşşânda vârid olmuştur ki esta'îzubillâh ³²¹ والارض وابتغوا من فضل الله

³¹⁸ Allâh işsiz güçsüz olanları sevmez.

* Hemze'nin zammıyla "احرث" evvelki bâbdan emr-i hâzırdır. Diğer nüshada "واحرث لاخرتك" bedelinde "واعمل لاخرتك" vâki' olmuştur.

³¹⁹ Rızk için gam yeme! Kader defterinin yapraklarını kurcalama! Görmüyor musun? Tanrı daha bebek doğmadan önce annesinin göğsünü sütle dolduruyor.

³²⁰ (Allâh) örümceği aslâ sineksiz bırakmaz.

³²¹ Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın. (Cum'a-10)

ya'nî namâz edâ olunduktan sonra kâr u kisbinize gidiniz ve Hazret-i Hakk'ın fazl u kereminden ihsân etmiş olduğu rızık u bereketi talep ediniz. Ve diğer bir âyet-i celîlede dahi ³²² انفقوا من طيبات ما كسبتم buyurulmuştur ki me'âl-i münîfi; kazanmış olduğunuz helâl maldan eli ayağı tutmayan fukarâ ve bî-çâregâna infâk u i'tâ ediniz, demektir. Ve Hazret-i **Meryem**'e hitâben ³²³ وهزى اليك بجذع النخلة تساقط عليك رطباً جنياً buyurulmuştur ki ma'nâ-yı münîfi; 'Yâ **Meryem**! O kuru hurma ağacını kendine tahrîk et ki üzerine yaş taze hurma düşsün' demek. Hudâ-yı Mûte'âl, Cenâb-ı **Meryem**'i doyurmaya her vechle kâdir iken yine Cenâb-ı **Meryem**'e esbâba teşebbüsle emr buyurmuştur ve bir hadîs-i kudside dahi; يا عبادى حرك يدك انزل عليك الرزق buyurulmuştur ki me'âl-i hikmet-âmizi: 'Ey kulum! Rızıkını tahsîl u talep husûsunda çalış çabala ki ben de sana i'tâ vü ihsân edeyim' demektir. İşte zikr olunan âyât u ehâdis-i nebeviyye ve kudsinin ma'nâlarına nazaran kesbin ve rızıkı talep husûsunda esbâb-ı zâhireye teşebbüsün farz olduğu ve sâde tevekkülün memnû' ve gayr-ı makbûl bulunduğu zâhir ü âşikâr olduğundan mâ-adâ babamız Hazret-i **Âdem** [aleyhi's-selâm]ın san'atı ikinci, **Nûh** [aleyhi's-selâm] ın dülger, **İbrâhîm** [aleyhi's-selâm] ın bezzâz, **Dâvud** [aleyhi's-selâm] ın demirci, **Süleymân** [aleyhi's-selâm]ın zenbilci, **Zekeriyâ** [aleyhi's-selâm] ın tüccâr, **İdrîs** [aleyhi's-selâm] ın terzi ve'l-hâsıl kâffe-i enbiyâ-i izâm aleyhimüsselâm ve çehâr yâr-ı güzîn ve sahâbe-i kirâm [radiyallâhu anhüm] hazerâtının ve nice ulemâ-yı zevi'l- ihtirâm [rahimehumullâhın] her biri bir san'atla meşgûl buldukları ve bâ-husûs bu ümmetin sâhib-i şer-i enver ve peygamberi olan Hâtemü'l- Enbiyâ Hazret-i **Muhammedü'l- Mustafa** [aleyhi efdali's-salavât] ezkiyâ efendimiz dahi cem'iyet-i beşeriyye içinde bulduklarından ba'zı ticâretle meşgûl ve ümmetin râhat u a'dâdan emîn olarak yaşamaları ve herhâlde tevessü' ü tezâyüdle dünyâda bekâları ve i'lâ-i kelimetullâh için ekser-i evkâtta dahi cihâd u gazâ ile me'lûf oldukları da bu da'vâya bir şâhid-i addir. Ve bu kesb u ticâret ³²⁴ علو الهمة من الایمان hadîs-i şerîfinin ma'nâ-yı münîfi üzere ehl-i îmân için gerek kendi hakkında ve gerek dîn karındaşları ve belki evlâd-ı vatan hakkında dâimâ hayr-hâh ve âlî himmet ü sâhib-azîmet bulunmaya dâir olan hâlleri kendilerinde îmânın kemâl ü kuvvetine delâlet eder. Fakîr ise zengîn, ednâ ise a'lâ, medyûn ise deyninden halâs, hasta ise şifâ-yâb, câhil ise âlim, olmak gibi şeylere himmet etmeli. Netîce-i kelâm, niyât-ı hayriyye ve kelimât-ı tayyibe ile me'lûf

³²² Kazandıklarınızın iyilerinden ve yerden sizin için çıkardıklarımızdan Allah yolunda harcamın. (Bakara-267)

³²³ Hurma ağacını kendine doğru silkele ki sana taze hurma dökülsün (Meryem-25)

³²⁴ Yüce himmetli olmak îmândandır.

olmalı ve îcâbında dahi vesâil-i mukteziyyesine bu ümîd ile çalışmalıdır. Hattâ Hazret-i **Ömer bin-el Hattâb** [radiyallâhu te'âlâ anh] Efendimiz bu bâbda; ‘bir adam kendisine ye’s ü fütûr getirmeyip sıdk u gayret ve âlî himmetle herhangi işe çalışır ise ve hangi rütbeye vâsıl olmak ister ise hadd-i zâtında her ne kadar ednâ bir adam ise de âkıbet murâdına nâil olması ihtimâlin hâricinde değildir. Lâkin bi'l-aks asıl-zâde eşrâftan olurda gayret ü âlî-himmeti olmazsa kâffe-i fazâil ve âmme-i fevâzıldan mahrûm olacağı şübheden müstağnîdir. Çünkü ikdâm-ı gayret ve âlî-himmeti olup da şerîrû'n-nefs bulunmak ve beyne'l-ahâlî i'tibârı olmamak, şeref ü i'tibâr sâhibi olup da gayret ü himmeti olmamaktan hayırlıdır’ buyurmuşlar. Hâsılı, fukarâdan olup da gayra muhtâc olmaktan ise ağniyâdan olup da gayra ikrâm etmekte hesâbsız fâide ve menfaatler mukarrer olduğu nice âyât-i şerîfe ve ehâdis-i nebevîyye ile sâbit ve müberhendir. Şu kadar ki millet-i İslâmiyye'nin aceze ve ma'lûl ve iş işlemeye kudreti olamayanları, beytü'l- mâl-i müslimînden infâk olunurlar. Artık sa'y u amelin memdûh ve ticâretin mesnûn olduğuna dâir ehâdis-i şerîfe pek çoktur. Nâsîh-i Kâinât [aleyhi efdali't-tahiyyât] Efendimiz Hazretleri tese'ülü men' buyurarak halkı sa'y u amel ile tedârük-i maîsete sevk buyurmuşlar ve insânın kendi a'mâl-i yedi olmayan ta'âm u nafakayı hayırlı buyurmamışlardır. Hattâ **Mikdam* bin Ma'di Kerib** hazretlerinden³²⁵ ما اكل احد طعاما قط خيرا من ان يأكل من عمل يديه hadîs-i nebevîsi rivâyet olunmuştur. Demek ki insân kendi eli emeği ile taayyüş etmelidir ve helâl rızık talebi farzdır. **İbn-i Mes'ûd** [radiyallâhu te'âlâ anh] Hazretlerinden طلب كسب الحلال فريضة بعدالفريضة hadîs-i şerîfi mervîdir ki me'âl-i nasîhat-âmizi: salât u hacc gibi farâizden sonra kesb-i rızık-ı helâli taleb farzdır, demek. Ve yine **Râfi' bin **Hadîc** hazretlerinden rivâyet olunur ki Hazret-i Fahr-i Kâinât [aleyhi ekmele't-tahiyyat] Efendimize sahâbe-i kirâm tarafından hangi kesb etyabdır diye su'âl olunmuş; cevâbında, ‘âdemin amel-i yediyle bey'-i mebrûrudur’ buyurmuşlar. Kütüb-i ehâdiste “amel-i yedd”; zirâat, ticâret, kitâbet, sanâat ile tefsîr olunmuş “bey'-i mebrûr” da gışş u hıyânetten sâlim ve fâsid ü habîs olmamaklık cihetiyle şer'an makbûl olmakla tavsîh ü tavsîf olunmuştur. Bey', ya'nî ticâret mesnûndur. Zîrâ Seyyidü'l- Enbiya [aleyhi efdali't-tehâyâ] Efendimiz Hazretleri ticâret tarîkiyle bi'setlerinden akdem iki kerre kurb-i Şâm'a ve bir kerre de Yemen'e sefer ettikleri mütevâtirdir. Tarîk-i ticârette bulunmaklığın ne derece kadr ü şerefi

* Mim'in kesri ve kâf'ın sükûnuyla “Mikdâm” ikdâm u subût ve şecâati çok olan zâta denir.

³²⁵ İnsanın kendi eli emeği sayesinde kazandığıyla yiyeceği yemekten daha hayırlısı yoktur.

** Müddeti tamam olmadan doğan çocuğa “Hadîc” denir müennesine hadîce itlâk edilir.

olduğu **Ebî Saîd** hazretlerinden rivâyet olunan şu التاجر الصدوق الأمين مع النبيين والصديقين والصدیقین و الشہداء³²⁶ hadîs-i şerîftir. Ne mutlu ve ne saâdet bu hadîs-i şerîfe mâ-sadak olan zümre-i muvahhidîne ve şirket tarîkiyle olacak ticâretin ise ticâret-i münferideden efdâl olduğu ve Cenâb-ı Hakk'ın fazl u bereketi şirket tarîkiyle olan ticârette bulunacağı **Ebû Hureyre** [radiyallâhu anh] hazretlerinden rivâyet olunan bir hadîs-i kudsî ile te'yîd olunur.³²⁷ اناتالث الشريكين قال الله عزوجل

İşte şirketler teşkîliyle tevsî'-i ticârete sa'y u ikdâmda avn-ı İlâhî ne derece hâzır ve müheyyâ bulunduğu bundan büyük bir delîl-i cemîl olamaz. İmâm- ? şirketi şu yolda îzâh buyurmuşlar ki; 'ba'zının emvâli, ba'zısının emvâli ile temyîz olunmaz bir derecede ihtilât etmesinden ve Cenâb-ı Hakk'ın اناتالث الشريكين buyurması alâ tarîki'l- istiâre, fazl ü bereket ihsân edeceğini beyândan ibârettir' demiş. Artık insân esbâb-ı rızka tevessül ederek rezzâk-ı âlem olan Allâhu azîmüştânın ihsân buyurdıkları ni'metler mukâbelesinde şükr etmelidir. Zîrâ, şükr-i ni'met ni'metin ziyâdeliğine sebep olduğu ve küfrân-ı ni'met ve nankörlük ise bâis-i zevâl-i ni'met olacağı hakkında şeref-vârid olan âyet-i celîlede;

³²⁸ لئن شكرتم لازيدنكم ولئن كفرتم ان عذابي لشديد

İşte ekâbirden biri de bu ma'nâyı:

شكر نعمت نعمتت افزون کند
كفر نعمت از كفت بيرون کند³²⁹

beytiyle beyân buyurmuşlardır.

Hulâsa zemîn ü zamânın ihtiyâçları ve terakkiyatı katiyyen unutulmamalıdır. Yoksa ba'zı cühelânın sana şöyle dediği gibi ki yahu sen bu kadar fakîrlîği ne için zemm ediyorsun; efendimiz bile الفقر فخرى buyurdular; diyerek bir nev'i tenbelliğe da'vetleri sakın seni aldatmasın ha! Bu bahsin tafsîli de *Dürerü'l- Ahlâk* eser-i dervîşânemizdedir.

El-hâsıl insân beş vakit namâzında evvelâ îmân ile dünyâdan çıkmayı du'â etmeli. Zîrâ انما العبرة بالخواتم³³⁰ buyurulmuştur ve sâniyen dahi dünyâda kimseye muhtâc olmamayı du'â etmelidir. Fakat du'âdan evvel salavât-ı şerîfe getirmeli ve

³²⁶ Sâdik ve güvenilir tüccârlar; nebîler, siddîklar ve şehîdlerle beraber haşrolunacaklar.

³²⁷ Allâh azze ve celle buyurur ki ben (doğrulukla) ortaklık eden iki kişinin üçüncüsüyüm.

³²⁸ "Andolsun, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım. Eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir." (İbrâhîm-7)

³²⁹ Nimete şükr etmen nimetini arttırır. Nimete nankörlükse söz konusu bile değildir.

³³⁰ İbret muhakkak ki sonlardadır.

sonra hâcetini Kâdi'l Hâcât'a arz etmeli ve ba'dehu yine salavât getirmelidir. Zîrâ salavâteyn arasında olan du'â redd olunmaz:

"قال السخاوى نقل عن شرف المصطفى بلا اسناد عنه صلى الله تعالى عليه وسلم : الدعاء بين الصلواتين لا يرد"³³¹

bir hadîs-i şerîfde ³³²المقدر لا يغير diğer bir hadîs-i şerîfde dahi ³³³لا يرد القدر الا الدعاء buyurulmuştur.

Du'â, ednânın a'lâdan taleb etmesi ma'nâsıdır. Şu hadîseyn beyninde olan tenâkuz sûrîdir. Hadîs-i evvele nazaran kader, tagyîr olunmaz. Hadîs-i sâniye nazaran redd-i kader, mümkündür demek olur. Masrif ü mevrîd i'tibârîyle hadîseyn-i mezkûreyn beyninde tenâkuz olmadığı zâhirdir. Bir kimse hadîs-i evvele nazaran redd-i kader, mümkün değildir derse doğru demiş olur. Diğer bir kimse de hadîs-i sâniye nazaran redd-i kader, mümkündür derse o dahi doğru söylemiş olur. Tahkîk budur ki ba'zı eşyâda kaderi tagyîr mümkündür fakat küllîsinde mümkün değildir. Mümkün olan ba'zı eşyâda redd-i kader, yine kader ile mümkün olur. Meselâ bir kimse çok bal yese de vücûdunda sıcaklık, kızgınlık peydâ olsa şu hâl, hummâ illetine çevrilerek helâk olmak ihtimâli olabilir. Fakat bir tabîb-i hâzika gösterildiği vakit tabîb, o harâreti o kimsenin vücûdundan ref' edecek bir ilâc verip o mehlekeden kurtulmak mümkün olur. İşte hiç şekk ü şübhe yoktur ki o harâret, hakkın kaderiyedir; o tabîbin verdiği ilâcı tenâvül dahi hakkın kaderiyedir. Bu takdîrce, "redd-i kader be-kader" mümkün demek oldu, ve kıs aleyh-i sâiri'l- eşyâ, kul tarafından gelen şeye "tedbîr" derler ve o şeyi ki Hak Te'âlâ halk eder, ona takdîr derler. Onun için; ³³⁴العبيدبرو الله يقدر denilmiştir. Lâkin çeşm-i basîretle baktığın vakit ikisi de kader-i ilâhîdir. Bu sûrette kaderi yine Hakk'ın kaderiyle redd mümkün olur: "redd-i âhen be-âhen" ve "redd-i leşker be-leşker" ve "redd-i akl be-akl" gibi. Bu takdîrce hadîs-i evvelin masrifi "küll" ve hadîs-i sâniinin masrifi "ba'z" olup hadîseyn beyninde tenâkuz olmadığı sâbit oldu; sâir tenâkuz sûretinde bulunan âyât-i kerîme ve ehâdis-i şerîfe dahi bu kıyâs üzerinedir. İşte bu tahkîke göre ehl-i şerîat mezhebi Mezheb-i Cebriyye ve Kaderiyye den müberrâ ve müstesnâ oldu. Zîrâ, Cebriyye, tedbîri inkâr edip "redd-i kader" mümkün değildir; المقدر لا يغير diyerek; cebr-i mahzda kaldılar. Kullanın tedbîr ve irâde-i cüz'iyyelerini bi'l-küllîye inkâr ettiler. Kaderiyye

³³¹ Sahâvî isnadsız bir biçimde Hz. Peygamberden şöyle nakletti: "iki salavât arasında yapılan duâ reddedilmez"

³³² Mukadderât değişmez.

³³³ Kader duâ dışında hiçbir şeyle değişmez.

³³⁴ Kul tedbîr alır ve Allâh takdîr eder.

ise, nasârâ ve mecûs gibi kader-i Hakk'ı bütün bütün inkâr ettiler. Kaderiyye'nin hatâsı Cebriyye'nin hatâsından a'zam u eşna' olduğu zâhirdir. Hattâ bir hadîs-i şerîfde³³⁵ *القدرية مجوس هذه الامة* buyurulmuştur. Cebriyye'nin cühelâsına şu vechle bir su'âl vârid olur ki; sizler ihtiyâr-ı cüz'îyi ve tedbîr-i ukalâyı redd u inkâr edip “redd-i kader be-kader” mümkün değildir, diyorsunuz. Eğer fî nefsi'l- emr, sizin dediğiniz gibi olsaydı terbiyet-i üstâdân ve tedbîr-i âkilân ve endîşe-i zeyrekân sefeh ü abes olmak lâzım gelirdi. Hattâ emr-i ma'rûf ve nehy-i münkerde bir fâide olmazdı. İşte bu mes'ele gâyet vâzıh ve rûşendir. Zîrâ gâyet-i vuzûhundan şu mes'eledede ulemâdan bir hayli cemâat mütehayyir ü ser-gerdân oldular. Kaderiyye ve Cebriyye ve ba'zı mezâhib-i bâtılanın ahdâsı kader mes'elesini hall edemediklerinden neş'et etti. Onun için Cenâb-ı **Hâfız-ı Şîrâzî** bu bâbda;

جنك هفتاد و دو ملت همه را عذربنه
چون نديدند حقيقت ره افسانه زدند*

buyurmuşlardır ki me'âli; yetmiş iki milletin cümlesinin cengi özrünü kabûl et; ma'zûr tut. Zîrâ onlar hakîkati göremediler ve hakikat-i hâle vâkıf olamadılar. Bu sebepten tarîk-i dalâlete gittiler. İşte her tâife bir gayr-i mezheb ü millet ittihâz eyledikleri ancak “hakke'l- yakîne” muttali' olamadıklarından ileri gelmiştir. Hazret-i **Âdem** [aleyhi's-selâm], hakikat ve ezvâk-ı rûhâniyyete vâkıf olup nefsi ve müştehiyât-ı nefsi terk eyledi; kezâlik, iktifâ-yı isr-i rasûlullâhta olan mü'minîn-i müttakîn de zevk-i îmâna vâsıl ve hulûs-ı kalb ile şerîat-i Muhammediyyeye tâbi' olarak nefis ü hevâlarını ve müştehiyât-ı nefsâniyelerini terk ve esrâr-ı hakîkate vâkıf oldukları hâlde firak-i nâciyyeden oldular. Lâkin firak-ı dâlile olan yetmiş iki millet isr-i peygamberî ve şerîat-i Ahmediyyeye tâbi' olmayıp ıkâlû'l- mer' olan akl-ı maâşlarına gurûren hüsn ü kubh aklîdir şer'a ihtiyâcımız yoktur diyerek a'me'l- kulûb olmakla esrâr-ı hakîkatten mahrûm kaldılar. Onun için “dehrî” olup ehl-i islâma cenk ile adû-yı muâriz oldular. Artık sen onların körlüğünü ma'zûr tut³³⁶ *واذا خاطبهم الجاهلون قالوا سلاما* sırımca onlar ile mücâdele etme. Zîrâ onlar hakîkati göremediler de onun için dalâlet yolunu tutup gittiler. *خذلهم الله* bize göre hüsn ü kubh aklî ma'ş-şer'dir.

³³⁵ Kaderiyye bu ümmetin mecûsîleridir.

* **Hâfız**'ın şu beytinde vâki' olan “ره افسانه زدند” tarîk-i dalâlete gittiler, saptılar, demek. Diğer nüshasında “در افسانه زدند” vâki' olmuştur ki; dalâlete düştüler demektir. “عذربنه” de “özrünü kabûl et ve ma'zûr tut” ma'nâsınadır.

³³⁶ Câhillere onlara laf attıkları zaman selâm der, geçerler (Furkan-63)

El-hâsıl Hudâ'nın "hükmü" ve "kazâsı" ve "kaderi" vardır bunların her biri başka başkadırlar ya'nî esmâ-i mütebâyinedir; esmâ-i müterâdife değildir. Hak te'âlâ'nın ilm-i ezeli hükmîdir ve dilediği eşyâyı peydâ etmek onun kazâsıdır ve o eşyâyı ba'de'l-vucûd birden halk edip zâhire çıkarmak onun kudret ü kaderidir. Kâr-kün-i Hudâ'dır; her bir şey onun kazâ vü kaderiyledir; bu âlemde her ne olursa onun kudretiyle olur; bu sûrette cümle işler onun kaderiyle demek oldu. Ve bir de Hak te'âlâ'nın "ilmi" de hükmî demektir ve o hükmün esbâbını halk etmek onun kazâsıdır. O esbâbı birden meydâna getirmek onun kudret ü kaderidir. Yakînen ma'lûmumuz oldu ki âlemde hiçbir şey bî-sebeb hâdis olmak mümkün değildir. Bu takdîrce, onun kudretinden hâric âlemde bir şeyin zuhûr u hudûsu mümkün olamaz; cümle eşyâ onun kudret ü kaderiyle olur. Artık âyât u ehâdis beyninde tenâkuz sûretinde ba'zı ahkâm görülürse de sûrîdir; hakîkatte tenâkuz yoktur; ulemâ üzerine kelâmeyn-i mütenâkızeynin mevrîd ü masriflerini tetebbu' eyleyip adem-i tenâkuzu bilmek elzemdir. Nitekim, bâlâda zikr olunan bir hadîste المقدر لا يغير لا يرد القدر الادعا hadîsleri beyninde tenâkuz olmadığı bilindi. Şu da ma'lûmdur ki her şey Hak te'âlâ'nın halk u irâdesiyledir; kesbî değildir. Hattâ Hudâ-yı Müteâl'in ilm ü irâdesi olmadıkça ağaçlarda yapraklar bile hareket edemez ve bir kimsenin hâtırına bile bir şey hutûr u dahâlet edemez. Ehl-i şerâtin bu kelâmlarından münfehem olan her ne kadar serâhaten âdemiyân mecbûrdur demezler ise de bi'z- zarûre mecbûr olmak lâzım gelir. Zirâ kâinâtta her ne olmuş ve olacak ise cümlesi Hakk'ın irâdesiyle olup irâdenin hilâfında bir şey olamayacaktır. ³³⁷ سبحة من لا يجرى في ملكه الا ما يشاء ef'âl u akvâl ve niyetlerinde mecbûr olmak lâzım gelip Cebriye üzerine vârid olan es'ile ehl-i şerâat üzerine de vârid olur. Ehl-i şerâatin "halkan" Allâh'tandır "kesben" kuldandır demeleri ve cebr-i memdûh ve cebr-i mutavassıt gibi irâd eyledikleri ecvibe bu su'âlî ref' edemez. Bu mes'elede onların esâs-ı i'tikâdî "ma'lûm" "ilme" tâbi'dir "ilm" ma'lûma tâbi' değildir derler bu sûrette ma'lûm ilme tâbi' olduğundan her bir şey için mikdâr ma'lûm olup anı tecâvüz mümkün olamaz. Ne gûne, Mevlâ-yı Müteâl ezelde bildi ve dilediyse öyle olacaktır. Ammâ ehl-i hikmet indinde "ilm" ma'lûma tâbi'dir. Benî âdem için ahvâl u akvâlinde mikdâr-ı ma'lûm yoktur. Meselâ tahsîl-i derecât ve ilm ü hâl ve şekâvet ü saâdet ve gavâyet ü hidâyet ve ahvâl-i zâhire vü

³³⁷ Allâh mülkünde istemediği şeylerin olmasından yücedir.

bâtına cümlesi insâna taalluk eder. İşte bu mezheb-i hükemâ üzerine insân için ihtiyâr-ı cüz'î sâbit olup “cebr”den kurtulur.

İnde'l- hükemâ, herkesin olduğu hâli kendi zât u a'mâlinin muktezâsıdır. Bu bir kâide-i külliyledir ki aslâ tahallûf etmez. Meselâ herkes kendi bâtn u a'mâlini bilmek isterse kendi zâhir hâline nazar etsin. Bed-hâlde ise kendi a'mâlinin bedliğine ve iyi hâlde ise kendi a'mâlinin iyiliğine istidlâl eylesin zîrâ³³⁸ الظاهر عنوان الباطن kâidesi her ferd hakkında cârîdir. Hükemâ derler ki dünyâda her bir şey için bir kâbiliyyet-i hâssa vardır. Ez-cümle, ba'zı velîye keşf ü kerâmet verilse zabt u tahammül edemeyip zâyî' eder. Zîrâ zabt u ketmine isti'dâd u kâbiliyyeti yoktur. Ba'zı olur ki ondan dîn bir velîye keşf ü kerâmet verirler. Hazm u ketm eder. Kezâlik; risâlet, nübüvvet, gınâ vü servet ve bunların emsâli her bir mâdde için bir isti'dâd-ı hâs vardır ki diğesinde bulunamaz. Meselâ bir kimse de tahsîl-i ilme kâbiliyyet olur. Lâkin ticârete kâbiliyyeti olmaz. Ve diğeri bir kimsenin de ticârete kâbiliyyeti olur fakat tahsîl-i ilme kâbiliyyeti olmaz. Kezâlik, sâlih bir kimseye gınâ vü servet ve emâret verilse bu mezkûrâta kâbiliyyeti yok ise ifsâd eder; var ise ifsâd etmez. Bir hadîs-i kudsîde;

ان من عبادى من يصلح له الفقر لو اغنيته لفسد حاله وان من عبادى من يصلح له الغناء لو افقرته لفسد حاله³³⁹
buyurulmuştur. Bu hadîs cevâmî'-i kilemdendir ki mevâdd-ı mezkûrenin cemî'sini câmi'dir. Herkesin isti'dâd u kâbiliyyeti neyi iktizâ eder ise ona göre mu'âmele olunur. Meselâ “Zeyd” in ef'âl u etvârı “Amr”ın ef'âl u etvârından a'lâ ve ahsen iken “Zeyd” fakîr ve mihnette olup “Amr” ni'met ü râhatta bulunması “şîve-i kader”dir demekle kendi nefsinin “tebri'e” ve bu sıfatı kadere isnâd etmek cehl-i mürekkebdir. Çünkü³⁴⁰ الناس مجزيون باعمالهم ان خيراً فخير وان شراً فشر³⁴⁰ me'âlince her bir şahsın isti'dâd-ı zâtîyyesi akdâr-ı ilâhiyyeyi kendi nefesine îcâb u da'vet eder. Cenâb-ı **Ömer Hayyâm** bu me'âlde olarak şu rubâîyi buyurmuşlardır. Şöyle ki

ورزی که جزای هر صفت خواهد بود
قدر تو بقدر معرفت خواهد بود
درحسن صفت کوش که در روز جزا
اجرتو بصورت صفت خواهد بود

me'âli: ‘Her gûne a'mâl-i memdûha ve kabîhanın cezâsını görecek kıyâmet gününde senin kadr ü menziletin derecât-ı ferâset ve irfânınla mütenâsib bir hâlde

³³⁸ Zâhir bâtnın ünvanıdır.

³³⁹ Öyle fakir kullarım vardır ki; onlara zenginlik verilse halleri ifsâd olur ve öyle zengin kullarım vardır ki fakirleşseler halleri ifsâd olur.

³⁴⁰ İnsanlar amelleriyle yargılanacak; hayır işleyenler hayır, şer işleyenler şer bulacaktır.

bulunacaktır. Binâenaleyh ahlâk-ı hasene ve evsâf-ı müstahsene iktisâbına çalışmalısın çünkü hayr u şerden herhangi sıfat ile muttasıf isen ³⁴¹سيجزيهم وصفهم âyet-i celfesi sırrınca hemân o sıfat sana cezâ sûretinde temessül ü teşekkül edecektir' demek.

Meselâ iki müteallim bir üstâzdan ilm tahsîlinde olsalar, onların muktezâ-yı ahlâkı icâbından olarak birisi hevâ vü hevesine tebaiyyet ile tekâsül edip câhil kalsa ve cehl sebebiyle fakr u zillette olsa diğeri gayret ü himmet ederek âlim olup ilmi sebebiyle ni'met ü izzette bulursa işte bu iki şahsın kaderleri böyleymiş demek "kaderi" tahtie etmektir. Kezâlik, iki birâdere pederlerinden intikâl eden emvâlini birisi sefâhate sarf ile fakîr, diğeri müdebbir ü âkil olup sefâhat etmeyerek ganî olsa şu iki birâderin fakr u gınâlarını "kader"e isnâd etmek cehl ü avâm i'tikâdıdır. Belki kendilerinin muktezâ-yı hareket ü ef'âlinin te'siri kader-i ilâhîyi bu hâlde bulunmalarına da'vet ü 'icâb ettirdi. Zîrâ ³⁴²ولا يظلم ربك احداً ³⁴³وما ظلمناهم ولكن ظلموا انفسهم ³⁴⁴فبما اغويتني Hattâ Azâzil ³⁴⁵ربنا ظلمنا انفسنا kelâmında "igvâyı" Hudâ-yı Müteâle isnâdında kâzib ve Hazret-i Âdem [aleyhi's-selâm] ³⁴⁵ربنا ظلمنا انفسنا kelâmında zülmü kendi nefsine isnâdında sâdık olduğu için "Azâzil" matrûd ve Hazret-i Âdem makbûl oldu. Hayr u şer Hudâ'dandır demek, halkın ve hükmen Hudâ'dandır ammâ kesben ve irâdeten kuldandır diyerek i'tikâd eylemek lâzımdır. Böyle olmazsa irâde-i cüz'iyeyi inkâr ve mezheb-i Cebriyeyi ihtiyâr etmek lâzım gelir. Zîrâ Allâhu te'âlâ, küfr ü îmânı abdin kalbinde cebr ü ikrâh tarîkiyle halk etmez; belki abdin ihtiyârı ve rızâsı ve muhabbeti ile halk eder. Görmez misin ki îmân mü'mine mahbûbdur ve küfr mekrûh ve mebgûz ve menfûrdur; ve kâfire ise aksidir. Demek ki herkes tuttuğu tarîkden memnûn ve onu rızâsıyla edinmiştir. Ve Allâhu te'âlâ halkı îmân kesbi ile mü'min veyâ kâfir halk etmez. Belki Allâhu te'âlâ eşhâs halk etti. Küfr ü îmân abdin ef'âlidir. Allâhu te'âlâ kâfiri hâl-i küfründe kâfir bilir ve bundan sonra îmân ederse hâl-i îmânında anı mü'min bilir ve ona muhabbet eder. İlm ü sıfatı tagayyür etmeksizin hareket ü sükûndan olan cemî'-i ef'âl-i ibâd, hakîkaten ibâdın kesbidir ve Allâhu te'âlâ o hareket ü sükûnun hâlikıdır. İrâde-i cüz'iyeye, gerek mahlûk ve gerek gayr-i mahlûk

³⁴¹ Allah, onların bu tür nitelermelerinin cezasını verecektir. (En'âm-139)

³⁴² Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez. (Kehf-49)

³⁴³ Biz onlara zulmetmedik. Fakat onlar kendilerine zulmettiler. (Hûd-101)

³⁴⁴ Bundan sonra, beni azdırman sebebiyle... (A'raf-16)

³⁴⁵ Ey rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. (A'raf-23)

olsun, ahvâl-i ibâdın kâffesinin medârı irâde-i cüz'iyedir. Tedbîrde kusûr edip takdîre bahâne bulmak hamâkattir. Onun için hazret-i **Ömer Hayyâm** dahi bu makâmda:

چون نيك و بدخلق بتقدير خداست
پس روز پسین حساب بر بنده چراست

buyurmuşlardır ki me'âli: 'mâdemki halkın mehâsin ü mesâvî-i ef'âli hep hâlikin irâde vü meşiyeti muktezâ-yı münîfinden imiş öyle ise ibâd hakkında muhâsebe-i yevmü'l- cezâyâ ne luzûm kalır' demek. Artık ef'âl-i ibâd Allâhu te'âlâ'nın ilm ü irâdesi ve takdîri ve levh-i mahfûzda ketbi ile olması ef'âlin abdden sudûru cebr ile olmasını iktizâ etmez. Allâhu te'âlâ bi'l- cümle abdin fi'lini hâlik ve abd kâsibdir. Tahkîki budur ki abd kudret ü irâdesini fi'l cânibine sarf etmeye kesb derler. Bu sarf akîbünde Allâhu te'âlâ'nın o fi'li icâd etmesine halk derler. Zîrâ dünyâ ve âhirette hiçbir şey yoktur. Ancak Allâhu te'âlâ'nın meşiyeti ve ilmi ve kazâsı ve kaderi ve levh-i mahfûzda ketbi iledir ve lâkin bu ketb, vasf tarîkiyle olup hükm tarîkiyle değildir. Ya'nî levh-i mahfûzda her bir şeyi evsâfıyla yazmıştır. Meselâ hüsn ü kubh ve tûl u arz ve sıgar u kiber ve killet u kesret ve hiffet u sıklet ve harâret ü bürûdet ve rutûbet ü yübûset ve tâ'at u ma'siyet ve irâdet ü kudret ve ketb vesâir evsâf u ahlâkıyla yazmıştır. Yoksa öyle bilâ-vasf ve bilâ-sebeb vukû'una hükm-i mücerred ile bir şey yazmadı. Meselâ Zeyd mü'min olsun ve Amr kâfir olsun diye yazmadı. Eğer böyle yazsaydı Zeyd îmân üzre Amr küfr üzre mecbûr olmak lâzım gelirdi. Bu sûrette Cenâb-ı Hak kullarına hâşâ zulm etmiş olurdu. Çünkü Allâhu te'âlâ vukû'uyla hükmettiğiyle o iş elbette vâki' olur, ve lâkin yazdı ki Zeyd ihtiyârıyla ve kudretiyle mü'min olur ve îmânı murâd eder, küfrü murâd etmez ve Amr da ihtiyârıyla ve kudretiyle kâfir olur ve küfrü murâd eder, îmânı murâd etmez. Artık kazâ ve kader ve meşiyet Cenâb-ı Hakk'ın ezelde bilâ-keyf sıfâtıdır.

İşte herkesin giriftâr olduğu mihnet ü meşakkat kendi kesb-i yeddleridir. Zîrâ Bârî te'âlâ cevâd u kerîm ve feyyâz-ı mutlaktır. Feyyâz-ı Mutlak'ta buhl olmaz ve bir kimseye zulm u gadr etmez ve müstehak olduğu imdâd u ihsânda taksîr etmek ihtimâli yoktur. "İrâde-i cüz'iyeye" demek her bir şahsın rûhunun meyelân u hâhiş ve evsâfindan ibârettir. Rûhun meyl ü hâhişi hangi tarafa olursa o tarafı irâde ve arzû etmiş olur. İşte rûhun bu irâdesi hasebiyle gerek hayr ve gerek şerden ne gûne muâmele ve mücâzât olunmayı müstehak ve müstaid ise "irâde-i külliye-i ilâhiyye" o gûne muâmele ve mücâzât olunmasına taalluk eder, ona "kader" denir. Gûyâ irâde-

i cüz'iyeye, dolabın mihveri ve irâde-i külliye dahi dolab mesâbesindedir; irâde-i cüz'iyeye her ne kadar irâde-i külliye'nin zîr-i hükmünde ise de külliye'nin hükmü cüz'iyeye'nin deverân u liyâkatine tâbi'dir. Bu takdîrce her bir şahsın gerek hayr ve gerek şer ile muâmele ve mahkûm olmasını mûcib u muktezî yine kendi zâtıdır. Hattâ ba'zı muhakikîn buyurmuşlar ki her bir şahs kendi nefsinin hem hâkimi ve hem mahkûmudur. Tahkîki budur ki kısâs u katl olunmaya müstehak bir kâtilin gerek sekr ve gerek galebe-i hâb ve gerek esbâb-ı sâire ile akl-ı maâşına hâlel ve atal târî olsa o anda kâtil-i mezkûrden şöyle bir istifhâm u istifsâr etseler ki: Ey kâtil! Senin hakkında ne gûne mücâzât ve muâmele olunmak istersin? Kâtil-i mezkûr, katl olunmaklığını istediğini haber verir. Kezâlik, hayr ile mücâzât olunmağı müstehak sâlih bir kimsenin hâlet-i zamîrinden sana ne gûne muâmele olunmak lâzımdır deseler; cevâbında hayr ile muâmele olunmak lâzımdır diye haber verir. Kezâlik, bir ganî adam fakîr olsa fakîr olmasını kendinin bânîni kendisine hükm eder. Yâhud bir fakîr ganî olmaklığa istihkâk kesb etse kendisinin kalbi gınâsıyla hükm eder ve kısâlâ hâzâ. Hulâsa, her bir kimse bulunduğu hâli kendi nefsi üzere kendisi îcâb u hükm eder. Fakat böyle olduğunu zâhirde bilemezler. Ona binâen ehl-i tahkîk³⁴⁶ buyurmuşlardır. Ahvâl-i bâtinaya bir mikdâr ittîlâ'ı olanlar bilirler ki insân dünyâda her vakit ekincidir her ne ekerse anı biçer; onun için dünyâ me'âlî: dünyâ âhîretin tarlasıdır ki bir vakit zer' ettiğin hayr u şerri vakt-i âharde bulursun; velevse bir sâat sonra da câizdir. Cenâb-ı **Mevlevî** [kuddise sırruhu] dahi bu makâmda;

از مکافات عمل غافل مشو
³⁴⁷کندم از کندم بروید جوزجو

buyurmuşlardır. İşte bu takrîrdan anlaşıldı ki ef'âl-i ilâhiyyenin kâffesi hükm ü mesâlih üzere mübtenîdir. Öyle ilel ü ağ'râz ile ma'lûle değildir. Şu hâlde ahvâl-i âdemiyân hikmet ü menfaatten hâlî değildir. Bu sûrette hiçbir kimsenin i'tirâza hakkı yoktur.³⁴⁸ لو كشف الغطاء لاختر ماوقع³⁴⁸ hadîs-i nebevîsi bu ma'nâyı müeyyiddir. Şu mes'ele, avâm indinde her ne kadar zâhir ü sehl görünürse de havâss indinde sehl değildir. Belki mesâil-i mühimmedendir. Bu mes'eleyi bilmekte iki fâide-i azîme vardır. Birincisi budur ki ef'âl-i hâlik ve ahvâl-i mahlûkun cemî'i hikmet ü maslahat üzere olduğuna ilm-i yakîn hâsıl edip âlemde âsûde-hâl ü müsterhü'l- bâl olmaştır. İkinci fâidesi de şudur ki gerek hâlîke ve gerek mahlûkuna dahl u i'tirâzdan imtinâ'

³⁴⁶ Herkesin hükmü kendisini bağlar.

³⁴⁷ Amellerinin sonuçlarından gâfil olma. Buğdaydan buğday, arpadan arpa çıkar.

³⁴⁸ Kim ki perdeyi kaldırır, arkasındaki onun seçimidir.

ve keff-i lisân ederek nefsinin her türlü mes'ûliyetten vikâye etmek fâidesi vardır. Zîrâ Allâhu te'âlâ ma'dûmu hâl-i ademinde ma'dûm bilir ve o şeyin nasıl mevcûd olacağını da bilir ve mevcûdu hâl-i vücûdunda mevcûd bilir ve onun nasıl fânî olacağını da bilir. Kâimi hâl-i kıyâmında kâim bilir ve oturduğu vakt onu hâl-i kuûdunda kâid bilir. İlmî aslâ tagayyür etmez zîrâ tagayyür ve ihtilâf mahlûkta olur. Allâhu te'âlâ eşyâyı ilm-i kadîm-i ezeliyle bilir; ilm-i müteceddid ile değil ve eşyanın tagayyür ü ihtilâf u hudûsuyla ilmullâh tagayyür etmez; ilmullâh vâhiddir; ma'lûmat-ı müteaddidedir. Cenâb-ı Hak, halkı selîm ya'nî dünyâda kesb ettikleri küfr ü îmândan hâlî olarak halk etti; sonra akl ile bulûğlarında îmân u tâat ile emr ve küfr ü isyândan nehy buyurdu. Sonra onlar fi'l-i ihtiyârî ve inkâr u inâdlarıyla kâfir zümresine lâhık oldular. İşte bu inkâr u cuhûd anların hızlânına sebep oldu. Ve'l-hâsıl, hayr u şer yapılan her iş Hak te'âlâ'nın irâdesiyle ve takdîriyle husûle gelir. İnsân bir işi yapmaya irâde-i cüz'îyesini sarf eder. Hak te'âlâ dilerse o şeyi halk buyurur. Şu sûretle abdin yaptığı iş rızâ-yı ilâhîye muvâfık ise sevâb değil ise günâh yazılır. Fi'li yapan insândır. Binâenaleyh fenâ olduğu hâlde mes'ûliyyet yine o insânın kendisine âittir. Hak te'âlâ hiçbir kulunu küfr ü îmâna mecbûr kılmamıştır. Hattâ kemâl-i adâletinden bize îmânı emr ve küfrü nehy etmiştir. Her şeyin ve her hâlin hangi zamânda ve ne sûretle olacağını Allâh'ın ezelden bilmesi kader, ilm ve irâde-i ilâhiyyesine tevfiken olacağı vechle olması kazâdır. İşte kazâ ve kadere inanmakla berâber iyiliğe sarf-ı kudret etmek lâzımdır. Çalışmak kuldân tevfiğ ü nusret Allâh'tandır. Ve şunu da bilelim ki murâdullâh, irâdetten tahallûf etmez. Murâd-ı halk ise böyle değildir. İhlâs, huzûr, himmet ü inâyet bir ma'nâyadır. Lâkin fukahâ ihlâs ve sûfiyye huzûr ve muhakkıkîn himmet ve şeyh-i ekber hazretleri inâyet diye ta'bîr ederler. Himmet du'â ve bir şey üzerine cem'-i hâtır etmeye denir. Ta ki maksûd olan ma'nâ ve kendi nefis için veya gayri için hâsıl ola.

İhtâr

Ey evliyâ-i etfâl! Çocuklarımıza ibtidâ dînimizin ulviyyetini bildirmeye bâis olan Arabî ve Fârisî lisânlarını tahsîl ettirmeye gayret edelim ki esâs-ı dîni kemâliyle öğrensinler. Bâ-husûs, seyyidü'l- mevcudât [aleyhi ekmeli't-tahiyât] Efendimiz Hazretleri ehl-i Arabdan Kureyş ile ehl-i Acem'den Fârisi medh hakkında olarak ³⁴⁹ان الله اختار من بين خلقه من العرب قريشاً ومن العجم فارساً

³⁴⁹ Allâh halkı içerisinde Araptan Kureyşî Acemden de Farsî seçmiştir.

ابعدالناس الى الاسلام؛ الروم؛ ولو كان الاسلام معلقاً بالثريا لتنا وله اهل فارس³⁵⁰

diyerek ayrıca ehl-i Fârisi medh buyurmuşlardır. Diğer bir hadîs-i nebevîsinde dahi bi'l-i-îşâre hâtır-ı hatîr-i Hazret-i **Selmân-ı Fârisîyi** taltîf ve tatyîb buyurdıkları gibi bu iki lisânın da şerefîni bize beyân buyurmuşlardır. İşte bu hadîs-i şerîfi **Hâfîzu'd-dîn Neseî Kâfîde**, **Ebû Saîdü'l-Berda'î** rivâyeti üzerine sebt ü beyân eylemiştir. **İbn-i Kemâl**'de bu hadîs-i şerîfi kendinin *Hadîs-i Erba'îni* şerhinde yazıp ehl-i cehennem lisânı olan "Belh" lisânıdır, demiş **Abdülkâdirü'l Bağdâdî** [kuddise sırruhu] Hazretleri dahi semâ-i râbî'a meleklerinin lisânları Fârisîdir, buyurmuşlar. Ale'l- husûs belâgat Arab'da melâhat Fûrs'da siyâset Türk'dedir. İşte bu sebebden Hazret-i **Mevlevî** denilmiştir. Hazret-i **Mevlevî** در کتاب مثنوی:

فارسی کو کرچه تازی خوشترست
عشق را خود صد زبان دیکرست

³⁵² Artık bu iki lisân güzelce tahsîl edildikten sonra elsine-i sâirenin de tahsîlinde kolaylık olur.

[دیکر خدای متعال مارا توفیق دهداد]

Cenâb-ı Hak bizleri Seyyidü'l- Enbiya **Muhammed Mustafa** [sallAllâhu te'âlâ aleyhi ve sellem] Efendimiz Hazretleri hürmetine tevfikât-ı samedâniyyesine mazhar buyurarak hemân rızâ-yı ilâhiyyesine muvâfık amelleri işlemek nasîb ü müyesser buyursun âmîn; zîrâ ³⁵³ عزیز لایعطی الالعبد عزیز

[اللهم صل على سيدنا محمد وعلى آل سيدنا محمد بعدد عمالك وبعدد معلوم لك. تمت بعون الله تعالى]

غریق رحمت یزدان کسی باد
که قادر را بالحمدی کند یاد³⁵⁴

Son

³⁵⁰ İslâma en uzak insânlar Rumlardır. Eğer islâm süreyyâ yıldızına asılı olsa idi ehl-i Fars muhakkak ona bağılı olurdu.

³⁵¹ Cennet ehlinin dili Arapça ve Farsçadır.

³⁵² Hz. Mevlâna mesnevîde: Farsça söyle. Gerçi Arapça da çok hoştur. Fakat aşkın dili yüz dilden de başkadır.

³⁵³ Tevfik azîz kuldân başkasına verilmeyen azîz bir şeydir.

³⁵⁴ Allâhu Te'alayı her dâim hamd ü senâ ile yâd eden Dervîş **Abdülkâdir** de onun rahmet deryasında boğulanlardan biri olsun.

DİZİN

A

Abdurrahman Câmî, 86, 127, 144
Câmî, 75
Abdülkâdirü'l Bağdâdî, 173
Ahmed Gazzâlî, 122
Alâ Nâfi, 141
Âl-i abâ, 110
Alî Nazmî Efendi, 73
Âlie'l-Kârî, 101
Allâme-i Zemaşerî, 123
a'râz-ı tis'a, 89
Âsım, 141
Âşık, 119
aşk-ı ilâhî, 114
atf-ı tefsîr, 75, 82
Ayne'l-yakîn, 132, 133
Azâzil, 169

B

Baba Tâhir Hemedânî, 117
bâde, 114
bâde-i şeytân, 114
bâkiyât-ı sâlihât, 139
bâm, 140
basar, 131, 132
Basîret, 124
Bed-nefs, 103
bekâ, 131, 132
berâat-i istihlâl, 74, 75
Bî'l- Behcetî'n Nebiyye Fî'l-Esmâî'n-Nebeviyye, 102
Bî-hodi, 120
Birûn, 114
Buhârî Şerîf, 99, 103, 105, 139
Burhân-ı Kaatî, 92

C

Câbir bin Abdullâhü'l Ensârî, 93, 95
Cebriyye, 165
Celâl Gelenbevîsi, 159
cem'-i killet, 135
Cenâb-ı **Bilâl**, 155
Bilâl, 156
cevher ü araz, 89
Cezbe, 119
cuş u hurûş, 88

Cüneyd-i Bağdâdî, 151

D

Dâvud [aleyhi's-selâm], 95, 119, 162
Dâvud, 124
Dehrîler, 126
Delâil-i Beyhakî, 98
Delîl-i ânî, 125
Delîl-i limmî, 125
derûn, 114
Dervîş Abdülkâdir, 78, 87, 102, 111, 114, 135, 142, 143, 147, 148, 173
Abdülkâdir, 73, 116, 143, 149
Dervîş Kâdirî, 148
Dervîş **Kâdir-i Berkî**, 81
Dervîş Yûnus, 146
Deyr, 115
Dürerü'l-Ahlâk, 109, 164
Dürerü'l-Mi'rac, 93

E

Ebî Saîd, 164
Ebrehe, 114
Ebû Alî Sînâ, 123
Ebû Amr, 141
Ebû Bekri's-Siddik, 127
Ebû Hanîfe, 122, 126
Ebû Hureyre, 99, 160, 164
Ebû Saîdü'l-Berda'î, 173
Ebû Yezîd-i Bistâmî, 133
edât-ı haber, 88
edât-ı teşbîhiyye, 81
emir sîgası, 82
emr-i hâzır, 80
ev ednâ, 153

F

Fâil, 81
fark ba'de'l-cem', 157
Fenâfillâh, 156
fî'l-i muzârî', 154
Figân, 83
fî'l-i muzârî'-i müfred-i müennes-i gâibe, 140
Firdevsî-i Tûsî, 105, 127
fukarâ, 136

Futuhât-ı Mekkiyye, 100

G

GALEBE-İ SULTÂN-İ AŞK, 77, 78

Gazâlî, 81

Gülistân, 82

H

Hâce Muhammed Bahâuddîn Nakşibend, 126

Hadis-i Erba'in, 173

Hâfız-ı Şîrâzî, 78, 141, 166

Hâfız, 79, 82, 91, 103, 106, 110, 116, 134, 137,

140, 141, 156, 157

Hâfız e's-Şîrâzî, 78

Hâfızu'd-dîn Nesefî, 173

Hâ-i mühmele, 137

hakikat, 112

hakikat-i Hakke'l-yakîn, 133

Hakke'l-yakîn, 132, 133

Halebî, 102

Halk, 132

Hamza, 141

harf-i illet, 91

Hasan-ı Dehlevî, 85

Hasanü'l-Basrî, 107

hâsıl-ı masdar, 91

hayât, 129, 130, 132

Hazret-i **Âdem**, 99, 162, 166, 169

Âdem, 100, 125

Hazret-i **Alî**, 99, 128

Alî, 107, 110, 117, 122, 123

Hazret-i **Âyişe**, 84, 104, 156

Âyişe, 155

Hazret-i **Enes**, 104

Hazret-i **Fâtıma**, 110, 152

Hazret-i **Hasan**, 111

Hasan, 107, 110

Hazret-i **Hüseyin**, 111

Hüseyin, 110

Hazret-i **Meryem**, 162

Hazret-i **Mevlevî**, 87, 104, 116, 122, 145, 146, 160,

173

Mevlevî, 107, 119, 148, 150, 171

Hazret-i **Osmân**, 119

Hazret-i **Ömerü'l-Fârûk**, 128

Ömer, 163

Hazret-i **Selmân-ı Fârisî**, 173

Hazret-i **Ya'kûp**, 85

hıdmet, 135

Hırka, 114

hikâye-i hâl-i mâzîdir, 81

huddâm, 136

Huzûr, 120

Hüccetü'l-Ahrâr, 86

Hürriyet, 128

I

ışık, 117, 118

İ

ibâd, 136

ibdâ, 132

İbn-i Abbâs, 106

İbn-i Âmir, 141

İbn-i Dihye el-Hâfız, 102

İbn-i Fâris, 101

İbn-i Kemâl, 173

İbn-i Kesîr, 140, 141

İbn-i Mes'ûd, 163

İbrâhîm [aleyhi's-selâm], 100, 162

Halîl, 125

İbrâhîm Ferîd Efendi, 73

İbrahîm Hakkı, 79, 144

İdrîs [aleyhi's-selâm], 162

îhâm, 141

İhyâ-i Ulûm, 107

ilm, 131, 132

ilme'l-yakîn, 132, 133

İmâm-ı Kuşeyrî, 126

imâte, 132

inşâ, 132

irâde, 130

irâde-i cüz'iyye, 170

irâde-i külliyye-i ilâhiyye, 170

irâdet, 131, 132

İsâ [aleyhi's-selâm], 86

İsmâil Hakkı, 132

ism-i âlet, 81

ism-i cins, 75

ism-i fâilin me'ûlune veyâhud fâiline izâfeti, 113

ism-i işâret, 81, 91, 134

ism-i masdar, 75, 82

istifhâm-ı inkârî, 144

istiğnâ, 91

izâfet-i beyâniyye, 88, 90, 140

izâfet-i lâmiyye, 81, 84, 90, 114, 137, 140

K

Ka'bü'l-Ahbâr, 94, 97

Kaanî, 80, 117, 125

kâbe kavseyn, 153

Kaderiyye, 166

Kâdiriyye, 158

Kâfi, 173

Kâfir, 120

Kalenderân, 134
Kalender, 134
Kalenderân-ı hakikat, 134, 137
Kâşânî, 154
kelâm, 131, 132
Kesâî, 141
kıdem, 130, 132
kıyam binefsihi, 129, 132
Kitâb-ı Hitâb, 132
Klîsâ, 115
kudret, 128, 132

M

ma'rifet, 112
ma'rifetullâh, 119
ma'sûk, 121
mahbûb, 121
Mahzenü'l-Esrâr, 128
makâm-ı cem', 157
makâm-ı cemü'l- cem', 157
makûlât-ı hikemi, 89
makulât-ı tis'a, 89
Mantıku't-Tayr, 92, 98, 100, 101, 102, 114, 115,
121, 125, 154
masdarın fâiline izâfeti, 91
masdarın mef'ûlune izâfeti, 101
mâzî sığası, 75
Meâlimü 't-Tenzil, 139
mef'ûl, 81, 91
mef'ûlün fih, 81, 91, 140
mef'ûlün ileyh, 90
mekr, 111
Melâmîyye, 134, 136
Melâmî, 134
Mesâbihü's-Sünne, 138
Mesnevî, 87, 145, 148
Mesnevî-i Dervîş-i Kâdirî, 148
Mevleviyye, 158
mevsûfun sıfatına izâfeti, 88, 90, 114, 154
Mevt, 117
Mey, 114
meyhâne, 114
mey-i rahmân, 114
mey-kede, 114
Mikdam bin Ma'di Kerib, 163
muhâlefetün lilhavâdis, 130, 132
Muhammed [aleyhi's-selâm], 93, 94, 95, 101, 149,
154, 155
Hazret-i Muhammed, 100, 101
Muhammed, 92, 98, 162, 173
Muhammed Feridü'd-dîn-i Attâr, 92, 95, 100, 101,
114, 121, 125, 154
Attâr, 94
Muhyiddin Arabî, 100, 116, 117

Mûsâ, 100
muzâf, 101, 114
mübtedâ, 135, 140
mül, 114
müşârün-ileyh, 81, 91
müşebbeh, 81
müşebbehün bih, 81

N

Nakşibendiyye, 158
nâle vü zâr, 83
Nisâb-ı Sıbyân, 141
Nik-nefs, 103
Nizâmî-i Gencevî, 128
Nûh [aleyhi's-selâm], 100, 162

Ö

Ömer Hayyâm, 105, 121, 150, 157, 168, 170
Örfî-i Şîrâzî, 129

R

Râfi' bin Hadîc, 163
Rıfâiyye, 158
Rûhü'l-Beyân, 132

S

Sa'dî, 77, 82, 109, 124, 139
Sâib, 87
Sâlik, 135, 153
sefer-i ma'nevî, 153
Selmân [radiyallâhu anh], 110, 111
sem', 131, 132
seyr-anillâh, 153
seyr-fillâh, 153
seyr-ilallâh, 153
seyr-maallâh, 153
sıfat, 140
sıfat-ı fi'liyye, 132
Sıfat-ı ilâhiyye, 132
sıfat-ı selbiyye, 132
sıfat-ı selbiyye ve zâtiyye, 129, 130, 131
sıfat-ı subûtiyye, 129, 130, 131, 132
sıfat-ı subûtiyye-i fi'liyye, 128
sıfat-ı zâtiyye ve sıfat-ı fi'liyye, 131
Şihâh-ı Fûrs, 82
Sûfiyye, 136
Suyûtî, 102
süedâ', 112
Süleymân [aleyhi's-selâm], 162
sülûk, 135, 153, 157

Ş

şartın cezâsı, 88
Şehnâme, 105, 127
şerî'at, 112
Şeyh San'ân, 114, 115, 117, 134, 137
Şifâ-i Şerîf, 101
Şîve, 140

T

tahmîd, 139
Tâlibân-ı âhiret, 136
Târîh-i Mu'cem, 123, 158
tarîkat, 112
tasgîr, 156
te'nîs-i lafzî, 156
Tecellî, 133
tehlîl, 139
Tekbîr, 139
tekvîn, 128, 132
temcîd, 139
terzîk, 132
tesbîh, 139
teşbîh, 81, 85, 86, 144
tevriye, 141
tezad, 129, 131

Tirmizî, 102

Tuhfe-i Vehbî, 80, 82, 140, 150

U

urûc, 135
Uyûnü'l-Mecâlis, 122

V

vahdâniyyet, 130, 132
vasf-ı terkîb, 81, 82, 88, 90, 91, 134, 140
vech-i şebah, 81
Velâyet, 128
Vucûd, 132

Y

Yûsuf [aleyhi's-selâm], 85
Yûsuf, 74, 86

Z

Zâ-i mu'ceme, 137
zamîr-i gâib, 155
Zekerîyyâ [aleyhi's-selâm], 162
zühhâd, 136
Züleyhâ, 74, 85